મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર ગ્રંથ ૩ જો

સાધક સહચરી

અનુવાદક

કવિવર્ય પંડિતશ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામીના

સુશિષ્ય

શતાવધાની પં. મુનિશ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી

વીર સંવત ૨૪૬૧ વિ. સં. ૧૯૯૧

કિંમત ચાર આના

: પ્રકાશક :
શ્રી લક્ષ્મીચંદ ઝવેરચંદ સઘવી
મંત્રી
મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
સાબરમતી (ગુજરાત)

પ્રથમ આવૃત્તિ × પ્રત ૩૦૦૦
વૈશાખ સુદ ૧૫ ૧૯૯૧

મુદ્રક
શ્રી. મગનલાલ લક્ષ્મીદાસ પોન
સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
પાનકોર નાકા, અમદાવાદ

સાધકની સહચરીને

સમ્બોધીને

જેના પડેર કરમાં પરતંત્ર બેડી
વાણી મને અતિવિલાસ સુઝે ન કેડી,
સ્વાતંત્ર્ય મયમ તણા ઉર રંગ રેલી
તેની ખરી સહચરી બનજે અમેલી

નિવેદન

'સાધક સહચરી' એ આ સંસ્થાનું ત્રીજુ પ્રકાશન છે આ પુસ્તકને પ્રકટ કરતાં આજે અમોને પૂર્ણ હર્ષ થાય છે

કારણ કે આ પુસ્તક આટલું જલદી પ્રકાશિત થશે એમ અમે ધાર્યું ન હતું પરતુ ઘણા જિજ્ઞાસુ ભાઇઓની જિજ્ઞાસા જોઇ મુનિમહારાજશ્રીએ આ પુસ્તકને પણ પોતાના વિહારમાજ તૈયાર કરી આપ્યુ અને તેથી જ આવુ ઉપયોગી પુસ્તક દશવૈકાલિક પછી તુરત જ પ્રગટ થાય છે તે આ સસ્થાને માટે અવસ્ય સંતોષની વસ્તુ છે

આ પુસ્તકમા પણ ભગવાન મહાવીરનાં જ ગારવાહી પ્રવચનો નો સંગ્રહ હોવાથી આ પુસ્તક આજ સંસ્થા તરફથી બહાર પડે છે

જેઓ સૂત્રની ગાથાઓ કણ્ઠ ન કરી શકે તેમને આટના સંક્ષિપ્ત શ્લોકો મુખપાઠ કરવામાં રસ પડશે અને મૂળ શ્લોકોની નીચે ગૂજરાતી શ્લોકો હોવાથી સામાન્ય અભ્યાસીને પણ મૂળ શ્લોકો સમજવામાં સરળતા થશે.

અમારાં ગ્રાહકોને આવા નાના પુસ્તકની કિંમત બીજાં મોટાં પ્રકાશનોની અપેક્ષાએ કઇક વિશેષ દેખાશે. પરતુ આ પુસ્તકની છપાઇ પૂઠું વગેરે જોવાથી જરૂર ખ્યાલ આવશે કે આ પુસ્તક આથી સસ્તું આપવાનું શક્ય નથી

આ પુસ્તકના ખર્ચની વિગત પણ સંસ્થાના નિયમ પ્રમાણે પાછળ આપેલી છે

વાચક વર્ગ આ પુસ્તકને વાચી વિચારી અને વર્તનમા મૂકે એજ અભિલાષા

મંત્રી

પ્રાસંગિક

જ્યારે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું ગુજરાતી અનુવાદન ચાલતું હતું ત્યારે પંડિત સુખલાલજી તેમજ અન્ય વિદ્વાનોએ કહેલું કે "ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર જૈનદર્શનનું પ્રાચીન સૂત્ર છે, તેમજ શ્રમણવર્ગની સાથે ગૃહસ્થજનોને પણ જીવન પ્રેરણા મળે તેવો વિભાગ ઇતરસૂત્રો કરતા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા વધારે છે લોકરુચિને અનુકૂળ એવી ચારિત્રકથાઓથી જીવતા અધ્યયનો પણ છે તો આખા સૂત્રનું અનુવાદન થાય તે તો ઉપયોગી છેજ, પરન્તુ તેમાની પ્રબોધજનક અને રસપ્રદ ગાથાઓને ચૂંટી લઇ તેટલો વિભાગ જો આ પુસ્તક સાથે જોડવામા આવે તો તે જિજ્ઞાસુવર્ગને વધુ ઉપયોગી અને આદરણીય બનશે"

આ વિચારો મને ગમ્યા પરતુ તે વિભાગને સાથે જોડી દેવા કરતા તેની પૃથક્પુસ્તિકા બહાર પડે તો ઠીક એમ મને લાગ્યુ

આવાજ સંયોગોમા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું ગુજરાતી ભાષામા અનુવાદન બહાર પડયુ તે પુસ્તકના પૂઠા ઉપરના 'જેકેટ' પર બે ગુજરાતી અનુષ્ટુપ શ્લોકો કે જે ઉત્તરાધ્યયનની ગાથાઓના ગૂજર શ્લોકાનુવાદ રૂપે ગોઠવવામા આવ્યા હતા તે વાચી ઘણા જિજ્ઞાસુભાઇઓએ આવીજ રીતે આખા સૂત્રના શ્લોકોનો પદ્યાનુવાદ થાય તો લોકોને ખૂબ ઉપયોગી થઇ પડે તેવી ઇચ્છા દર્શાવી

પ્રસ્તુત પ્રસગે પ્રથમની ભાવનાને વેગ મળ્યો પરંતુ ત્યારે એ વિચારો આવ્યા કે આખાયે સૂત્રના શ્લોકોનો શ્લોકાનુવાદ કરવો તે કરતા તેમાંના લોકોને અનિવાર્ય ઉપયોગી ગણાતા એવા એવા સારભૂત શ્લોકો ચૂંટી જો તેનો ગુજરાતી શ્લોકાનુવાદ આપવામા આવે તો તે હળવા પુસ્તકનો વિશેષ પ્રચાર થાય અને વિશિષ્ટ જિજ્ઞાસુઓની ભુખ ચાડ કરવાની વૃત્તિ પણ સંતોષાય એ દૃષ્ટિબિંદુથી એક નાનકડુ પુસ્તક બહાર પાડવાનો મે નિશ્ચય કર્યો

અમદાવાદનુ ચાતુર્માસ્ય કરી થોડા વખત પછી અમારુ મુંબઇ તરફ જવા માટે પ્રસ્થાન થયુ

માર્ગના વિહારમા જેમ જેમ કુદરતના કલામન્દિરના પ્રાકૃતિક દશ્યો દેખાયે જતા હતા તેમ તેમ તે બધા બોધપ્ર પદોને પ્રોત્સાહન મળ્યે જતુ હતુ

ખળખળ વહેતી સરિતાઓ નિર્મળતા અને પરોપકારના બોધ પાઠો પ્રબોધી રહી હતી અને વેગભર જતા જતા એ સૂચિત કરતી હતી કે અમારુ કાય ત્વરિતગતિએ થઇ રહ્યું છે સમુદ્રદેવની ચિન્તામા મળવા અમે અસ્ખલિત ગતિએ પ્રયાણ કરી રહ્યા છીએ કેવી એ અપ્રમાદતા ! ધ્યેયને પહોંચી વળવાનો એ કેટલો તનમનાટ ! માર્ગમા અનેક પ્રલોભનો હોવા છતા તેના તરફ મીટ માંડયા વિના પોતાની ગતિ કરવામા તેની કેટલી તાનાવેની નિરાસક્તિ અને એકાગ્રતા ! વચ્ચે વચ્ચે પથરાળ ભૂમિ અને બેખરો પમાર કરતા વેઠવા પડતા સઘ્ગોમા તેની કેટલી સહિષ્ણુતા ! આજ રીતે ભિન્ન ભિન્ન વનસ્પતિઓ પણ એકજ ભૂમિ વિભાગમાથી ઉત્પન્ન થઇ વર્ણ, રસ ગધ અને ગુણોના ક્વચિત્ પામેનાથી સાવ ભિન્ન અને ક્વચિત્ સમાનભાવે ખીની કુદરતી સૌદર્યમા વૃદ્ધિ કરી વિશ્વના વૈચિત્ર્યમા કેમ જીવવુ તે બોધપાઠ શીખવી રહી હતી.

આવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન રીતે સાધકને સદ્બોધતી આ વિશ્વશાળાની સાથે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પદો જાણે સ્પર્ધા કરી રહ્યા ન હોય ! તેમ આગળ વધ્યે જતાં હતા

જેમ જેમ અનુકૂળતા મળતી ગઇ તેમ તેમ માત્ર ઉત્તરાધ્યયન નાજ નહિ બલ્કે શ્રી સૂયગડાંગ અને શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રના પણ પદોમાંથી લગભગ ૧૮૫ પદો ચૂટી તેનુ ૧૪ વિભાગોમા વર્ગીકરણ કર્યું જે વિભાગો અનુક્રમણિકામા દર્શાવ્યા છે

નામની પસદગી

સાધક સહચરી' નામ એટલા માટે પસંદ કરવામાં આવ્યુ છે કે આ પુસ્તકમા શ્રમણ અને ગૃહસ્થ બન્ને સાધકના જીવનવિકાસ ઉપયોગી સામગ્રી સંકલિત છે

આચાર્યે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની શ્રેણી બે માર્ગમા વિભક્ત છે (૧) અણગારી એટલે શ્રમણમાર્ગ અને (૨) અગારી એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ માર્ગ અને તે બન્નેને કર્મમુક્તિ, આનંદ કે નિર્વાણસ્થિતિ પામવાની એક સરખી અભિલાષા અને જિજ્ઞાસા છે તેમ પણ જૈનદર્શન માને છે ફેર એટલોજ છે કે પ્રથમનો વર્ગ સપૂર્ણ ત્યાગ આરાધી શકે તેવો સામર્થ્યવાન અને શુદ્ધ હોય છે જ્યારે બીજો વર્ગ મોહાદિ બધનોને લઈને સર્વથા ત્યાગ ન પાળી શકવા છતા સયમ અને ત્યાગની અભિરુચિ ધરાવનારો તો અવશ્ય હોય છે આથી વિશ્વવદ્ય ભગવાન મહાવીરે તેમને શ્રમણોપાસક તરીકે અર્થાત્ કે ગૃહસ્થસાધક તરીકે સ્વીકાર્યા છે

આ પુસ્તકમા જિજ્ઞાસુ સાધકના નિકામમાર્ગમા રોધ કરતા અભિમાન ક્લેશ, કપટ, માયા લોભ તૃષ્ણા, મોહ સમાજદ્રોહ, છળપ્રપચ, રાગદ્વેષ ઇત્યાદિ શત્રુઓથી ઉગારી લેવામા અને સયમ, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા જાગૃતિ ત્યાગ, તપશ્ચરણ અને સેવા એવા ઉચ્ચ સદ્ગુણોને આગધવાની પ્રેરણા પૂરવામા સહાયક નીવડે તેવા ધર્મ પદોનો જ સગ્રહ કરવામા આવ્યો છે તેથી જે જિજ્ઞાસુ સાધક સુખ મેળવવાનો સાચો અધિકાર ધરાવતો હોય તેને આ પુસ્તક સાથે રહી સહચરીની ફરજ પૂરી અદા કરે તદનુરૂપ તેનુ નામ પણ 'સાધક સહચરી' રાખવામાં આવ્યુ છે

હવે આ પુસ્તકની સકલનાનો ઉલ્લેખ કરી લઉં

પદ્યરચના

ગુજરાતી પદ્યો બનાવતી વખતે મૂળ ગાથાના શબ્દાર્થ કરતા તે કથાના ભાવ અને રહસ્યને અનુસરવાનુ આમા વિશેષ બન્યુ છે

સળગગોઠવણી

ઉપરાન પસદ કરેલા સાધકવર્ગ, આત્મવગ શ્રમણવર્ગ ઇત્યાદિ વર્ગોની સ્મરણી સળગ વહેતી રહે તે સારુ પદ્યોનો ક્રમ પણ તેના આકારમાં જ ગોઠવવામા આવ્યો છે

છદ પસદગી

અનુષ્ટુપ્ શ્લોકોનો સળગ પ્રવાહ ચાલુ રહે એ સુદરતા લાવવા

માટે કેટલાક ઊપજાતિ અને વશસ્થ વૃત્તોના એકેક પદ્ય મારુ બબ્બે શ્લોકો અને તેમાના કેટલાકનાં તો બે ચરણો જ લઈને એક શ્લોક બનાવ્યો છે અને તેમ કરવા જતાં જે, તે આ અને એવાં એવા સર્વનામ તથા અ યયો મુકવા પડયા છે કોઈ પ્રસગે આર્યા કે વૈતાલીય છદને અનુષ્ટુપમા લાવવા માટે કેટલાક શબ્દો છોડી પણ દેવા પડયા છે પરંતુ મૂળના રહસ્યને કે ભાવને આચ ન આવે તેનુ લક્ષ્ય તો બાદ્યત સે યુ છે

ઉત્તરાધ્યયનની સવાદ કથાઓના કેટલાક શ્લોકો બહુ ઉપયોગી હોવાથી અહીં લીધા છે અને તેવા સ્થળે માતા, પિતા ભાઈ પતિ પત્ની, મુનિ રાજા ત્યાગી એ સંબોધનથી ઉચ્ચારાયેલા પદોને અહીં પ્રાસંગિક રૂપે સ્થાન આપ્યુ છે જેમકે – **पत्र तात वियाणह'राय ' महामुणी** ઇત્યાદિ હોવાથી તે તે સંબોધનો બાદ કર્યાં છે અથવા શક્ય હોય ત્યા તે કથનને ત્રીજા પુરુષમા લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તિકામા તે તે પદ્યોનું મૂળ પ્રાકૃત ગુજરાતી શ્લોકાનુવાદ અને તેનો ભાવાર્થ એમ ત્રણુ અંગોજ આપવામા આવ્યા છે આ પુસ્તક પરત્વે જિજ્ઞાસુઓને કેવી અભિરુચિ પ્રગટે છે તેનું નિરીક્ષણ કરી આ પુસ્તકને ભવિષ્યમાં વિસ્તૃત સ્વરૂપ આપવાનુ દ્રષ્ટિબિંદુ કાયમ રાખી હાલ તો આ સ્વરૂપે જ તેને પ્રગટ કરવામાં આવે છે

સહાયકો

જે જે જિજ્ઞાસુઓએ મને આ પુસ્તક માટે પ્રેરણાના પીયૂષ પાયા છે તે સૌનો હું આભારી છુ જો તેઓની પ્રેરણા ન હોત અને મારા પૂજ્ય ગુરુદેવનો સક્રિય ફાળો ન હોત તો હું આ પુસ્તકના પ્રકાશનને આટલો તાત્કાલિક ન્યાય ન જ આપી શકત

અંતિમમા જે બન્ને ભાઈઓ સાથે રહી રસપૂર્વક કાય કરી રહ્યા છે તે તથા આ સસ્થાના ઇતર સભ્યોનો પણ પ્રસ્તુત પુસ્તકમા સારો ફાળો છે એમ પણ અહીં કહ્યા વગર રહી શકાતું નથી

સ્નાતં પદિન
૨૬ ૧ ૩૫
સુરત

સંતબાલ

પ્રસ્તાવના

દુન્યવી મનુષ્ય જેમ કેવળ અધ્યાત્મવાદમાં સ્થિર નથી રહી શકતો તેમ કેવળ જડવાદથી પણ નથી જીવી શકતો જડવાદ અને અધ્યાત્મવાદ એ બન્ને તત્ત્વોની વચ્ચે તેનું જીવન વહે છે પછી ભલે તે યોગી હો કે ભોગી હો કારણ કે તે પૂર્ણ પરમાત્મા યે નથી અને જડ પણ નથી તે બન્ને દેહધારી જીવાત્માઓ છે તે બન્નેમાં ઉપરનાં બન્ને તત્ત્વો છે તે એ પૈકી એકની અલ્પતા અને એકની બહુલતા તેજ તે બન્ને વ્યક્તિઓ વચ્ચેનું જીવન અંતર છે

જડવાદ અને અધ્યાત્મવાદ

જ્યાં દેહ છે ત્યાં તેને લગતી ક્રિયાઓને પણ સ્થાન છે, અને જ્યાં દેહભાન છે તેજ જડવાદનું સ્વરૂપ છે જ્યારે ચૈતન્યપુંજ જડજન્ય સુખમાં અપર્યાપ્તિ અનુભવે છે ત્યારે તેને જે જિજ્ઞાસા, જે તીવ્રતા સંવેદન જાગે છે, કોઈ દિવ્ય અને ભવ્ય તત્ત્વ પ્રતિ તે આકર્ષાય છે તે સ્થિતિ અધ્યાત્મવાદનું પ્રતીક છે

આ રીતે વિશ્વમાં અધ્યાત્મવાદ અને જડવાદ એમ બે સંસ્કૃતિ-પ્રવાહના વહેનો વહે છે આ ઇતિહાસ અર્વાચીન નથી, પરંતુ જુગ જુગ જુનો છે કદી અધ્યાત્મવાદનું જોર તો કદી જડવાદનું, એ જેમ જેવી રીતે જગતમાં વ્યાપક છે તેજ રીતે વ્યક્તિગત જીવનમાં પણ હોય છે જેઓ તે પૈકીના કોઈ એક પ્રવાહ તરફ ઢળે છે તે બન્નેનું અંતિમ પરિણામ જડતાજ છે એક પર અધ્યાત્મવાદનું નિશ્ચૈતન્ય ખોખું છે, જ્યારે બીજા પર સક્રિય જડવાદનું પુતળું છે

જે તે બન્ને પ્રવાહોનું પ્રયોજન સમજી તેની એકવાક્યતાની સાધના મથે છે અર્થાત્ જડવાદને અધ્યાત્મવાદનું સાધન બનાવી પ્રગતિને પંથે પડે છે તેની ગણના સાધક કોટિમાં થાય છે

જડવાદ અને અધ્યાત્મવાદના મંથણ સ્થૂળરૂપે જેમ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે રીતે સાધકદશામા રહેલા જીવાત્માના મનોમય ક્ષેત્રમા પણ થતા કરે છે કદી વિજય–કદી પરાજય કદી ઉત્સાહ કદી નિરાશા એમ પરસ્પર વિરોધક બળોનુ સાધકના જીવનમા સતત આંતર દ્વંદ્વ ચાલે છે તેવે વખતે તેમને પ્રેરણા અને ઉત્સાહની આવશ્યકતા રહે છે

સાધ સહચરી ભગવાન મહાવીરના પ્રવચન પુષ્પોની માળા છે ભગવાન મહાવીરની સાધકદશાથી માંડીને સાધ્યસિદ્ધિ સુધીના અનુભવો તેમા પરાગ છે તેની કળી કળીમા પ્રેરણાની સુવાસ છે સાધકના અંતઃકરણે પરિપ્લાવિત કરે તેવુ તે પુષ્પોનુ દર્શન છે

ભગવાન મહાવીર

આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે ઉપલબ્ધ ઇતિહાસ પ્રમાણે ઇ સ પૂર્વે ૫૯૯ વર્ષ પહેલા મગધ દેશની રાજધાની ક્ષત્રિયકુંડ નામના નગરમા ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થયેલો તેમનુ મૂળ નામ વર્ધમાનકુમાર તેમના પિતાનુ નામ સિદ્ધાર્થ અને માતાનુ નામ ત્રિશલા દેવી તેમનો આત્મા પ્રબળ સંસ્કારી હતો જડ અને અધ્યાત્મસંસ્કૃતિનો તેને જુગ જુગ જુનો અનુભવ હતો તેણે અધ્યાત્મવાદને જડવાદનું વાહન બનાવી લીધુ હતુ પિતા માતા અને સ્વજનોના આગ્રહવશાત્ તેમણે ગાર્હસ્થ્યજીવન સ્વીકાર્યું ખરુ અને અનુભવ્યુ ખરુ પરતુ જડની આધીનતાથી નહિ. એમણે ગૃહસ્થજીવનની શ્રેણી પછી ત્યાગમાર્ગને અંગીકાર કર્યો ગૃહસ્થસાધક મટીને શ્રમણસાધક થયા તેમના આખાયે જીવનમા ત્યાગ અને તપશ્ચર્યાના બોધપાઠો સાપડે છે તેમ છતા તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમને તિરસ્કાર્યો નહિ એટલુંજ નહિ બલ્કે સયમની અપેક્ષાએ તે પણ મુક્તિ કે નિર્વાણની સીડીનું એક સોપાન છે તેમ સમજાવ્યુ છે તે તેના ઉદાર અધ્યાત્મવાદનુ સૂચન છે

તે કાળે તે સમયે

જ્યારે પ્રજાવર્ગમા અજ્ઞાન, વહેમ અને રૂઢિઓનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યુ હતુ, પ્રજાની સસ્કૃતિના પ્રણેતાઓ ધર્મભ્રષ્ટ બની ગયા હતા, તેમનામા સ્વાર્થ અને વિલાસ ખૂબ વધી ગયો હતો, પોતાની નિર્બળતા અને દોષો છૂપાવવા તેણે ધર્મના બાના હેઠળ પાપી પ્રવૃત્તિ આદરી મૂકી હતી, જે વખતે અહિંસાને સ્થાને હજારો મૂક અને નિરપરાધી પશુઓના બલિદાન થતા, યજ્ઞને નામે મનુષ્યજાતિની હિંસા થતી જાતિવાદની ઓથ નીચે સત્તા, અહકાર અને સ્વચ્છદતાના જોર વ્યાપ્યા હતા, અઘોર પાપની શુદ્ધિ કેવળ જળસ્નાનથી થાય છે તેમ સમજાવાતુ, જડપૂજાનુ મહત્ત્વ હતુ ખૂનખાર લડાઈઓ થતી, પ્રારબ્ધવાદની માન્યતાએ પુરુષાર્થને વિકૃત કર્યો હતો તેવે વખતે એક મહાન ક્રાન્તિ-રગની આવશ્યકતા હતી જે ભગવાન મહાવીરે પૂરી પાડી

ક્રાન્તિનુ સ્વરૂપ

તે ક્રાન્તિ ક્ષણિક ન હતી તેમ કૃત્રિમ પણ ન હતી તે ક્રાન્તિ સાચી અને સ્થિર હતી તેના ધ્યેયમા એકજ વ્યક્તિ સમાજ કે રાષ્ટ્રનુ હિત ન હતુ એટલી માનવજાતિજ નહિ બલ્કે આખા વિશ્વના નાના મોટા સૌ કોઈ જીવોના કલ્યાણની તે ક્રાન્તિમા સદ્ભાવના હતી આથી તેના સાધનો હિંસા, વેર કે સ્વાર્થ ન હતા, પણ પ્રેમ, વિશ્વબધુત્વ અને સયમ હતા

મહાવીર અને બુદ્ધ

એ ધાર્મિક ક્રાન્તિના પ્રણેતા ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધ બન્ને હતા આ બન્ને સમકાલીન અને સમાન આદર્શના પ્રચારક હોવાથી તેમના તત્ત્વજ્ઞાનમા પણ બહુ અંશે સામ્યતા જ રહેલી છે જે આપણે આગળ વિચારીશુ તે બન્નેના પ્રબળ પ્રઘાતે આખી પ્રજાનૂ

માનસપનટી નાખ્યુ તેમના સિદ્ધાંતોના પ્રચારે ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ પરિવતન પામવા લાગ્યુ જડવાદોના ગાઢ સસ્કારોમા આવી અપ્રતિમ ક્રાન્તિના બીજ રોપવા એ કઇ સામાન્ય વસ્તુ નથી

લોકમાનસના માનમક્ષેત્રમા ઊંડા ઊંડા અવગાહન કરી અજ્ઞાન તાના મૂળ મરણો ગોધવામા તેમણે કેટકેટલુ માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યુ હશે! એક વિચારક અને તત્ત્વચિંતક ગણાતા મનુષ્યને વ્યક્તિગત સામાન્ય રૂઢિનો ત્યાગ કરવામા કેટકેટલું માનસમથન અને પ્રકૃતિ ચ્છેદ કરવા પડે છે? તે દ્રષ્ટિબિન્દુથી આખા યે બહોળા લોકસમૂહને તદ્દન નવીન માર્ગે પર ચલાવવા જતા તેને કેટલો પુરુષાર્થ કરવો પડયો હશે! તે માગમા આવી પડતા અનેક સંકટો સહવામા તેણે કેવુ અપાર આ મબળ અને શાન્તિની સાધના કરી હશે! જીવન સાથે જડાયેલા વાસનાના સસ્કારોને નિર્મૂળ કરવા માટે તેણે કયુ શસ્ત્ર અજમાવ્યુ હશે! વિ ાસ સુખ અને શાન્તિ આરાધના માટે તે સાધકે સાધનદશામા કેવી રીતે પ્રગતિ કરી હશે! તે આજના યુગમા જાણવાની સૌ કોઇને આવશ્યકતા છે પછી તે ગમે તે માર્ગનો વિહારી હોય સાધક તરીકે કહેવાતો હોય કે વિલાસી કહેવાતો હોય પરતુ આજના યુગની સૌ કોઇના પર અસર છે તેમા ના નહી શમય તેમ નથી

વર્તમાન યુગ

૨૫૦૦ વષ પહેલા થયેલ પ્રાચીન જૈનધર્મના પુનરોદ્ધારક અથવા ધર્મસસ્થાપક ભગવાન મહાવીરનો યુગ જેમ ક્રાન્તિયુગ હતો તેમ આ ગાધીયુગ પણ ક્રાન્તિનો યુગ છે જેમ તે વખતે જડવાદ અને અધ્યાત્મવાદનાં મઘર્ષણ હના તેમ આજે પણ છે તે વખતે જેમ ધમમા વિકાર હતો તેમ આજે પણ છે માત્ર સ્વરૂપમા ભલે ભેદ હોય

જ્યારે સાચી ક્રાન્તિની સામાજિક રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક ત્રણે ક્ષેત્ર મા પ્રજાને ભૂખ લાગી છે, પ્રગતિને પથે દોડવા પ્રજાનુ ચૈતન્ય થનથનાટ

રહી રહ્યુ છે, વિજ્ઞાન કળા અને સાહિત્યાદિ સાધનોનો વિકાસ થઇ રહ્યો છે, તેવેજ પ્રમગે સામાજિક રૂઢિઓની જજીરો, ધર્મને નામે વ્યાપી રહેના ધતીંગો વગેરે તેમના માર્ગમા રોધ કરી ભય અને ઝનુનને જન્માવી મનુષ્યને અટકાવે છે કે પથભ્રષ્ટ કરે છે તેથી તેને પ્રેરણા આપી સન્માર્ગ બતાવે તેવા અવલમનની આજે ખૂબ આવશ્યકતા છે

મહાવીરનુ તત્ત્વજ્ઞાન

કોઇ પણ મહાપુરુષને સમજવા માટે તેમની ગેરહાજરી પછી તેના વચનામૃતો પીવા અને પચાવવા તેજ તેમને સમજવાનો અને તેમાથી પ્રેરણા લેવાનો સરળ માર્ગ છે તે જ દ્રષ્ટિબિંદુથી ભગવાન મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા માટે તેના વચનોને સમજવા અને આચરવા ઉપયુક્ત છે એમ ધારી આ નાના પુસ્તકમા તેમના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોને સગ્રહવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે

ભગવાન મહાવીરનું તત્ત્વ નિરીક્ષણ તથા તત્ત્વાન્વેષણ જેટલુ ઊંડુ અને દૂર ગયું છે તેટલા જ તેમના વચનો ગભીર અને રહસ્યમય છે ભગવાન મહાવીરના વચનો અને અનુભવો જેમા અકિત થયા છે તેને જૈનો સૂત્ર તરીકે ઓળખે છે તેની મૂળ સંખ્યા ૩૨ ની ગણાય છે તે ઉપરાત જૈનસંપ્રદાયના ત્યારબાદ થયેના ભિન્નભિન્ન આચાર્યોએ અનેક ગ્રથો અર્ધમાગધી, પ્રાકૃત, સસ્કૃત ઇત્યાદિ ભાષામા ગ્રથિત અને રચિત કર્યા છે આખાયે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા માટે તો સેકડો ગ્રથોનું અધ્યયન કરવુ જોઇએ તેવો પ્રયત્નશીલ અને અભ્યાસી વર્ગ બહુજ અ૫ હોય તે સ્વાભાવિક છે પરતુ પ્રજાવર્ગમા એવો તો બહોળો સમૂહ હોય છે કે જે સક્ષિપ્ત રૂપમા તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવવાનો પિપાસુ હોય

આજે પોતપોતાના મત કે સપ્રદાયમાં જ ઇતિસમાપ્તિ માની લેવાનો જમાનો રહ્યો નથી એક જમાનો એવો પણ હતો કે બીજા

મત કે સમ્પ્રદાયનું સાહિત્ય વાચવાનું કે ઇતર ધર્મના અનુયાયીઓ સાથે મળી ઉદાર ધર્મચર્ચા કરવામાંજ સુગ મનાતી હતી પોતપોતાના કદાગ્રહમા અને ધર્મને નામે વિતંડાવાદો તથા ઝગડાઓ થતા હતા અને પરિણામે ફરજિયાત પોતાનો ધર્મ પળાવવા માટે માનવ જેવી ઉપયોગી જાતિની હિંસા પણ થઇ જતી આજે પણ એના સંસ્કારોની છાપ કોઇ કોઇ મત કે વાડામા રહી ગઇ છે ખરી પરન્તુ આજે બહોળો વર્ગ એવો છે કે તે સર્વ ધર્મ સમભાવમા માને છે અને તેનું પ્રમાણ પણ સારી સખ્યામા છે તેથી સકુચિત માનસ વિસ્તૃત સ્વરૂપ પકડતું જાય છે એટલુંજ નહિ બલ્કે જુનવાણી માનસમા પણ હવે ઉદાર ભાવનાના સંસ્કારો રેડાવા લાગ્યા છે એક વૈષ્ણવ આજે જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય વાચી શકે છે તેજ રીતે બૌદ્ધ અને જૈનોના સબંધમા પણ બને છે કુરાન, બાઇબલ ગીતા વગેરે વગેરે પુસ્તકો કોઇ પણ સંપ્રદાયનો માણુસ હોંશે હોંશે વાચીને પચાવે છે આગ્રહ કે મારુ એ સાચુ તેને બદલે સાચુ એ મારુ એ ભાવના વ્યાપક થતી જાય છે અને તે યોગ્ય અને સંગત પણ છે

કોઇપણ દર્શન, મત વાદ કે ધર્મ સત્ય પરજ પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય છે અને સત્યને ઉદ્દેશીને જ તેના નિયમનો ઘડાયા હોય છે તે વસ્તુ નિર્વિવાદ છે, અને જે સામાન્ય ભેદ હોય છે તે માત્ર સમાજનું માનસ, દેશ કાળ અને પરિસ્થિતિને અનુલક્ષીને જ યોજાયુ હોય છે તે તે ધર્મ મત વાદ કે સંપ્રદાયના અનુયાયીઓને આ વસ્તુસ્થિતિનું પછીથી ભાગ્યે જ ભાન રહે છે તેથી તેનો બહોળો વર્ગ ધર્મની વાસ્તવિકતા કરતા રૂઢિ તરફ વધારે ઢળતો જાય છે તેથી જ ધર્મ જેવુ અખંડ અને આબાધિત તત્ત્વ હોવા છતા તેને તે સામ્પ્રદાયિક બનાવી વિકૃત બનાવી દે છે

આવી પરિસ્થિતિને અંગે કોઇ પણ ધર્મને સમજવા માટે તે ધર્મ સંસ્થાપકના અનુયાયીઓના જીવન પરથી તે ધર્મને કદી સમજ—

શકાય નહિ અને માપીયે શકાય નહિ કારણ કે તેઓ પોતે પોતાના ધર્મ પિતાના સિદ્ધાંતોથી કેટલીક વાર વિરૂદ્ધ વર્તતા હોય છે અને તે વસ્તુનું તેને ભાન સુદ્ધા હોતુ નથી એટલે અનુયાયીઓના વર્તન પરથી જ જો તે તે ધર્મસંસ્થાપકોનું જીવન મપાય તો તે મહા પુરુષોને ખૂબ જ અન્યાય મળે એટલે જ તેમને ઓળખવા માટે તેમના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન કરવા ઉપરાંત તેમના સમયની સમાજ, રાષ્ટ્ર અને લોક વલણની ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ સ્થિતિ તપાસીએ તોજ તેનુ યથાર્થ રહસ્ય સમજાય અને ઊંડુ ઊંડુ રહેલુ સત્ય આપણે તેમાથી શોધી શકીએ

પ્રસ્તુત પુસ્તિકામા કોઇ પણ ધર્મનો જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય સંક્ષિપ્તમા જૈનધર્મના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોને અને સાધક દશાના વિધેય-નિષેધાત્મક નિયમોને સમજી પ્રેરણા લે તે દ્રષ્ટિબિંદુથી બહુ હળવો સંગ્રહ કરવામા આવ્યો છે

સાધક સહચરીમા શુ છે?

જૈનધર્મમા અતિ પ્રમાણભૂત ગણાતા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક અને સૂયગડાંગ વગેરે પદ્યાત્મક સૂત્રોમાથી આ થોડા ચૂંટી કાઢેલા પદ્યપુષ્પો છે અને તેની સંખ્યા લગભગ ૧૮૦થી ૧૯૦ સુધીની છે તે બધા પદ્યોને અહીં ૧૪ વિભાગમા વિભક્ત કરવામા આવ્યા છે તેનાં અનુક્રમે આ પ્રમાણે નામો છે સાધકવર્ગ આત્મવર્ગ ધર્મવર્ગ, વિકાસવર્ગ વ્રતવિચારવર્ગ, બ્રહ્મચર્યવર્ગ, શુદ્ધિવર્ગ, શ્રમણવર્ગ, કર્મવર્ગ, વિશ્વવર્ગ, વૈરીવર્ગ, પાપશ્રમણવર્ગ, જાતિવર્ગ અને શિક્ષાવર્ગ

પ્રથમ વર્ગનો પ્રથમ જ શ્લોક સંયમનો નિર્દેશ કરે છે સંયમની આટલી બધી મહત્ત્વતા શાથી એમ ઘણાને અહીં જાણવાની જિજ્ઞાસા થશે અને કેટલાકને એમ થશે કે 'ધર્મ સંસ્થાપકોએ સંયમ સંયમના પડકારો કરીને માનવજાતને નિષ્ક્રિય અને જડ બનાવી દીધી છે સાધનો મળે તો શા માટે ન ભોગવવાં? માનવજીવનનો ઉદ્દેશ

એ છે કે કુદરતે આપેલી અપાર શક્તિઓનો લાભ લઇ તે દ્વારા પુરુષાર્થ કરી સુખના સાધનો મેળવવાં અને તે દ્વારા સુખનો અનુભવ કરવા જોઇએ

સંયમનુ માહાત્મ્ય

બીજા કોઈને બોજારૂપ ન બનતા બને ત્યાંસુધી બીજાના ઉપકારક થવુ એ બીજાં પ્રાણીઓ કરતાં માનવજાતનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે અને તે વસ્તુનું યથાર્થ પાલન સયમ દ્વારાજ થઇ શકે છે આથીજ સંયમની અન્ય પુરુષોએ મહત્ત્વતા ગાઇ છે

સયમથી મનુષ્ય નિષ્ક્રિય કે જડ નથી બનતો બલ્કે પુરુષાર્થી અને ચૈતન્યવાન બને છે કારણ કે સયમનો હેતુ કોઈ પ્રકારનું ચિહ્ન કે વેશ પહેરવાથી કે ત્યાગવાથી પાર પડતો નથી કામ માયા કે મોહ ઇત્યાદિ આ મનોદોષોથી કલુષિત થયેલા ચૈતન્યને તે વાસનાથી દૂર કરવા માટે જે કાયિક, વાચિક અને માનસિક વૃત્તિને સમજણ પૂર્વક નિયમમા રાખવાની ક્રિયા કરવી તેનુ જ નામ સયમ

આવા સયમ ગૃહસ્થાશ્રમી કે ત્યાગી ગમે તે હો પણ તે પાળી શકે છે એમ પણ આજ વર્ગના છઠ્ઠા શ્લોકમા સ્પષ્ટ સમજાવી દીધુ છે

મનુષ્ય માત્ર સુખનેજ ઇચ્છે છે એ વાત સાવ સાચી છે, અને તે સ્વાભાવિક છે પરતુ સુખ કોને માનવુ એ જ અટપટો કોયડો છે અહીં જ મનુષ્ય ચક્કરમા પડે છે સમ્પત્તિ શક્તિ સત્તા, અધિકાર એ બધુ ભોગવનારાના અત કરણમાથી પણ દુ ખનો પોકાર આવે છે, અને તેમ થવુ સાવ શક્ય છે વૃત્તિને છૂટી મૂકવાથી ઘણીવાર સુખ, શાન્તિ કે આનંદ મળતા હોય એમ આપણને અનુભવ થાય છે ખરો પરતુ આપણુ તે સુખ કાયમ ટકતું ચે નથી, બલ્કે પરિણામે અધિક દુ ખપ્રદજ થઇ પડે છે તેમ પણ અનુભવાય છે.

તેનું કારણ એ છે કે વૃત્તિના વિશ્રામમા સુખનો વિકાસ નથી પરંતુ પરિણામે હ્રાસ જ છે

વળી માનવ શક્તિઓનો ઉપયોગ જો વૃત્તિની તૃપ્તિ અર્થે કરવાનો હોય તો એ ઉપયોગ નથી પરતુ દુરુપયોગ છે એ માર્ગે વૃત્તિની તૃપ્તિ થતી નથી અને શક્તિઓ વેડફાઈ જાય છે જો બધા પોતાની શક્તિઓને તે જ રીતે વેડરી નાખે તો પરિણામે વિશ્વના ઇતર પ્રાણીઓનુ શુ ? આટલો વિચાર માનવને ન આવે તો તે સ્વાર્થ બધી રીતે પતન જ કરાવે છે એટલે સુખની દ્રષ્ટિએ પણ સયમનુ સ્થાન ઉત્કૃષ્ટ છે આ શ્લોકમા દાની કરતા સયમીને શ્રેષ્ઠ બતાવ્યો છે તે ઉપલક દ્રષ્ટિએ જોતા વિલક્ષણ લાગશે તેમ છતા ઊડાણથી જોતા તેની સત્યતા સ્પષ્ટ દેખાશે

આ આખુ વિશ્વ એક કુટુમ્બરૂપ છે નાના મોટા જીવજતુઓનુ વિકાસ એજ ધ્યેય છે મા કોઇને પોત પોતાના શરીર ઇત્યાદિ સાધનોના નિર્વાહ અર્થ આવશ્યક સામગ્રીની અપેક્ષાથી વિશ્વમાહેલા પદાર્થો દરેકના ઉપભોગાર્થે યોજાયેના છે સૌ કોઇને તેને ભોગવવાનો અધિકાર છે સગ્રહબુદ્ધિની ભાવનાથી ઉપયોગ કરતા જેટલુ વધુ લેવામા આવે તેટલો જ બીજાની આવશ્યકતામા કાપ પડે તે સ્વાભાવિક છે

આટલી વસ્તુ સમજી લીધા પછી પણ વારસાથી મળેલુ, પોતાના પ્રારબ્ધથી આવી મળેલુ કે પુરુષાર્થથી સચિત કરેલુ જે કઇ અધિક દ્રવ્ય હોય તેને પોતાની જાતને અર્થે જ ભોગવનાર કરતા દાનેશ્વરી મનુષ્ય ઉચ્ચ કોટિનો છે તે વાત સાવ સાચી ઠરે છે પરતુ સગ્રહ બુદ્ધિની દ્રષ્ટિએ દાતા કરતા સયમી વધુ શ્રેષ્ઠ છે તેમા શકાને જરા પણ સ્થાન નથી દાની પાસે સગ્રહ હોય છે જ્યારે સયમી પાસે કશુ હોતું નથી- સયમીની આવશ્યકતાઓ પણ ઘણી જ ઓછી હોય છે અને તે વિશ્વમાથી બહુ થોડુ લઇ પોતાના મન, વાણી અને કર્મ દ્વારા

૨

અંતરના હિતમાર્ગે જીવન વહાવે છે સંયમમાં તેનો આત્મવિકાસ અને આત્મસંતોષ વધતો જાય છે, સંયમના આંદોલનથી વિશ્વમાં વ્યાપક ફેલી સ્વાર્થવૃત્તિ પનટી ખાય છે

મહાત્માજીના સંયમી જીવનથી સંયમની ચમત્કારિતાનો પ્રત્યક્ષ અને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી રહે છે વિલાસિતામાં ઝૂલનારા કંઈ કુટુંબોએ સંયમના યથાર્થ માર્ગને અનુસરી સંતોષી જીવન ગાળવાના સુખનો અનુભવ પણ કર્યો છે

સંયમનો કોઈ ખોટો અર્થ ન લે એટલા સારુ તેજ શ્લોકની નીચે એ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે સંયમી જ્ઞાની (વિવેકી) હોવો જોઈએ કારણ કે અવિવેકથી પાળેલો સંયમ ઘણીવાર વિકૃત થઈ જાય છે અને પરિણામે હિતને બદલે હાનિકર નીવડે છે

ત્યારે જ્ઞાની કોણ? તેના ઉત્તરમાં ત્યાં જ ત્રીજા શ્લોકમાં બહુ સંક્ષિપ્તમાં કહી આપ્યું કે માત્ર ધર્મગ્રંથો ભણવાથી જ્ઞાની બની શકાતું નથી જ્ઞાનીના અહિંસા અને સમતા એ બે અગત્યના લક્ષણો છે અહિંસા અને સમતા એ બન્ને પરસ્પર એવા સહાયક અને પોષક અંગો છે કે જો અહિંસક સમભાવી ન હોય તો તે સાચો અહિંસક બની શકતો નથી અને સમભાવ પણ પૂર્ણ અહિંસક વૃત્તિ વિના સાધ્ય નથી

ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થશે કે અહિંસા શા માટે? તેનો ખુલાસો મતવિચારવર્ગના પાંચમા શ્લોકમાં સ્પષ્ટ આપી દીધો છે કે જગતના નાના મોટા સવ જીવો જીવનને ઇચ્છી રહ્યા છે જે જે સ્થિતિમાં તે યોજાયા હોય તે તે સ્થિતિમાં તેને તેને વિરોધક ન બનતાં સહાયક થવું એ માનવનું કર્તવ્ય છે અને તેમ કરવામાં સંયમ અને સુખ બન્નેની પ્રાપ્તિ છે

અહિંસા ગૃહસ્થજીવનમા સાધ્ય છે કે ? હા, જેટલે જેટલે અંશે મનુષ્ય સયમી બનતો જાય તેટલે તેટલે અંશે અહિંસક વૃત્તિનો વિકાસ થતો જાય જો કે સયમીને પણ પોતાનો નિર્વાહ કરવા માટે ખાવુ પીવુ ઇત્યાદિ અનિવાર્ય ક્રિયાઓ કરવી જ પડે છે અને તેમા સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની હિંસા પણ થાય છે પરતુ આવી હિંસાથી થતું પાપ મગરૂક મનુષ્યને પીડતું નથી તેમ સયમને રોકતું પણ નથી એમ સ્પષ્ટ રીતે ધર્મવર્ગના બારમા શ્લોકમા બતાવ્યુ છે સારાશ કે હિંસા ન કરવી તેટલામા જ અહિંસાનો અર્થ પ્રર્યાપ્ત થતો નથી અહિંસકવૃત્તિમા હિંસક ભાવનાનો અભાવ અને વિરોધ બન્ને છે પણ તે વિવેકપૂર્વક

આવા સંયમીએ તેની અહિંસકવૃત્તિ કેળવવા માટે અસત્ય સ્તેય, અબ્રહ્મચર્ય, વાસના અને પ્રાપ્ત વસ્તુઓનો પરિગ્રહ એ પાચે વસ્તુઓને છોડી દેવી ઘટે તેમ સાધકવર્ગના ચોથા શ્લોકમા વર્ણવ્યુ છે તે સ્થાનોનુ પાલન શી રીતે કરવુ જોઇએ અને તે શક્ય છે કે ? તેની વિચારણા પણ વ્રતવિચારવર્ગમા કરી છે

સંયમી સાધકે કેવી રીતે આગળ વધવુ અને કયા ગુણોને સંપાદન કરવા જોઈએ, કયા દુર્ગુણોને ત્યજવા જોઇએ એ બધુ બહુ સ્પષ્ટ રીતે આખા સાધકવર્ગમા આલેખાયુ છે

બીજા આત્મવર્ગમા આત્મતત્ત્વને લગતી આલોચના છે

શરીર, ઇન્દ્રિયો ને તેની ક્રિયા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, મન દ્વારા વિચારો થાય છે તેથી આ તત્ત્વોના સબધમા પાશ્ચાત્ય કે પૌર્વાત્ય કોઈ પણ સંસ્કૃતિનો મતભેદ નથી પરતુ આત્મતત્ત્વ સંબધમા બહુ મતભેદો છે

ભારતીય દર્શનોમા પણ તે તત્ત્વ વિષે ખૂબ મતભેદ છે બૌદ્ધ-દર્શન ચિત્તની સસ્કારધારાને માને છે આત્મતત્ત્વ તરીકે બૌદ્ધદર્શનમા સ્વીકૃતિ નથી તે જ રીતે કોઈ શક્તિ, કોઇ તત્ત્વ એમ ભિન્નભિન્ન રીતે માન્યતા ધરાવે છે પરતુ કંઇક છે એવુ તો માનવીમાત્રને માનવું જ પડે છે પછી તે નાસ્તિક હો કે આસ્તિક હો,

આ વર્ગમા તેના સ્પષ્ટ લક્ષણો સમજાવ્યા છે પરતુ આત્મા તો અવિકારી છે તેને બધનો શા ? જૈનદર્શન આત્માને પોતાના જ દોષોથી તે ભવબધન કરે છે એમ માને છે અને એ રીતે સુખ કે દુ ખનો કર્તા પણ આત્મા પોતે જ છે એમ સ્વીકારી સતપુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય બતાવે છે

દર્શનોની રૂપરેખા

સાખ્યદર્શન માને છે કે આત્મા દ્રષ્ટા છે કર્તા કે ભોક્તા નથી. ત્યારે બૌદ્ધદર્શન માને છે કે આત્મા કર્તા છે ભોક્તા નથી વેદાત માયાવાદને સ્વીકારી આત્માને એક અખડ તત્ત્વ તરીકે માને છે વૈશેષિક અને નૈયાયિકો આત્મા કર્તા અને ભોક્તા છે એમ સ્વીકારે છે પરતુ તેના ફળનો આધાર પરમેશ્વર પર મૂકે છે

જૈનદર્શન આમાના કોઈ પણ મતનો તિરસ્કાર નથી કરતુ પરતુ પ્રમાણપુરસર તેને ન્યાય આપે છે. તે સમજાવે છે કે જે કર્તા હોય તે જ ભોક્તા હોઇ શકે તેજ ન્યાય સગત છે કોઇ પણ ક્રિયામા જો આત્મા ન ભળે તો ક્રિયા થવી શક્ય નથી

એટલે જ્યારે કર્મ કે માયાથી આત્મતત્ત્વ વિકૃત થાય છે ત્યારે તે પોતાના ચૈતન્યનો પોતાની મેળે જ વિકૃત ઉપયોગ કરવા માંડે છે, આથી એ વિકૃત કૃતિનું ફળ પણ તેને પોતાને જ ભોગવવુ પડે છે પરમાત્મા કે ઇશ્વરને તે કાયદાની વચ્ચે આવવાની આવશ્યકતા નથી અને ઈશ્વર પોતે નિશ્પ્રપચી હોવાથી તેને પ્રપચમા આવવાનુ -શુ પ્રયોજન પણ હોતુ નથી.

ગીતાજી પણ તેની પુષ્ટિ કરે છે :—

न कर्तृत्व न कर्माणि लोकस्य सृजति विभु ।
न कर्मफलसयोग स्वभावस्तु प्रवतते ॥

भगवद्गीता

અર્થાત્ આ વિશ્વમા કાર્યનો કે કર્મનો કર્તા ઇશ્વર નથી એટલુ જ નહિ પરતુ તે કર્મનું ફળ આપવામા પણ ઇશ્વર સાક્ષીભૂત થતો નથી માત્ર આ આખુ જગત પોતપોતાની સ્વાભાવિક શક્તિથી જ વિકાસ પામી રહ્યુ છે

આ દ્રષ્ટિબિન્દુથી જૈનદર્શનમા બહિરાત્મા, અતરાત્મા અને પરમાત્મા એવી ચૈતન્યની ત્રણ સ્થિતિઓ વર્ણવેલી છે

તેનુ સ્વરૂપ

જે ચૈતન્ય કર્મમળથી તદ્દન વિમુક્ત બને છે તે શુદ્ધ ચૈતન્ય પરમાત્મા કહેવાય છે જે પૂર્ણશુદ્ધિને પામવાના પથે પડે છે, અને જેનામા કર્મસ્વરૂપને સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેને અતરાત્મા કહેવાય છે અને જે ચૈતન્યનો પ્રકાશ કર્માદિ આવરણોને લઇને રૂધાઈ જાય છે અને કર્મવશાત્ જે પ્રેરાયે જાય છે તે તત્ત્વને બહિરાત્મા કહેવાય છે

બહિરાત્માના આ પ્રકોપને સમજીને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તેજ સાધકના વિકાસનુ પ્રથમ પગથિયુ છે

સાચો વિજય

આ વર્ગમા બીજા બધા યુદ્ધો કરતા આત્મસંગ્રામ પર વધુ ભાર આપ્યો છે બીજા સગ્રામોમા પ્રાપ્ત કરેલા વિજયમા એક વ્યક્તિના જયની સામે ઘણા માનવસમાજની હાર અને ઘણા માનવસમાજનો ભોગ હોવાથી તે વિજયથી પ્રાપ્ત થતો સતોષ સુખપ્રદ થતો નથી અને પ્રાય વૈરવર્ધક હોવાથી પરિણામે વહેલો કે મોડો તે જય હોવા છતા પરાજય રૂપે પલટો પામે છે, આથીજ જૈનદર્શન આત્માની જીત એજ સાચો વિજય માને છે અને તે વિજયમાજ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીઓના અભય, સુખ અને શાન્તિના મૂળ છે

તે વિજય મેળવવા માટે શસ્ત્રો રૂપે પ્રથમ શસ્ત્ર સયમ અને બીજુ શસ્ત્ર તપશ્ચર્યા બતાવનુ છે તપશ્ચર્યા એટલે ભૂખ્યા રહેવુ અને

દેહને દમી નાખવો તેમ નહિ પણ જે ક્રિયાનો સંબધ વૃત્તિની સાથે જ હોય છે જે તપશ્ચર્યાથી ક્રોધાદિ ષડ્રિપુઓ પર કાબુ આવે છે જીવનનો વિકાસ થાય છે ચૈતન્યની ઝમક જાગે છે તેજ સાચી તપશ્ચર્યા છે

ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કારો અને ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિવાળા મનુષ્યો શારીરિક આર્થિક, અને આધ્યાત્મિક ત્રણે દ્રષ્ટિથી લાભ ઉઠાવે અને સહજ રીતથી સાધી શકે તેવા તપશ્ચર્યાના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગો યોજેલા છે આ વર્ણન વ્રતવિચારવર્ગમા આવે છે

ત્રીજા વર્ગમા ધમની વાસ્તવિકતા બતાવી છે અમુક જાતના ટપકા કે અમુક જાતની ક્રિયા અથવા દેવળમા જવાથી કે માળા ફેરવવાથી ધર્મિષ્ઠ બની શકાતું નથી પરતુ હિંસાદિ આત્મદોષોથી જેટલે અશે મનુષ્ય દૂર થતો જાય અને દયા, સયમ ત્યાગ તપશ્ચર્યા સહિષ્ણુતા ઇત્યાદિ ઉચ્ચ ગુણનો સગ્રહ કરતો જાય તેજ મનુષ્ય સાચો ધર્મિષ્ઠ છે તેમ સમજાવ્યુ છે

આ ગુણો તો મનુષ્યના જીવન વ્યવહારમા શક્ય અને ઉપયોગી પણ છે આવો ધમ મનુષ્ય પોતાના જીવનના અણુએ અણુમા વણી શકે તેને માટે અમુક જ સ્થળે જવુ કે બેસવુ જોઇએ તેવુ કાઇ બધન નથી

આવા ધર્મપાલનમા વ્યક્તિ સમાજ, દેશ અને વિશ્વ સૌ કોમેનુ હિત અને સુખ પણ સમાયેલા છે એટલે આ દ્રષ્ટિબિંદુએ તો ગમે તે દેશ ગમે તે ધમ કે ગમે તે માન્યતાને અનુસરનારો વર્ગ પણ આવા ધર્મની સ્વીકૃતિનો અનાદર કરી શકે નહિ પરતુ સત્ય ધમર્ને બદલે જો કોઇ ધમના બાના નીચે ધતીંગ ચલાવે તો તે ધર્મ ગણાતો નથી એટલુજ નહિ પરતુ કદાચ કોઈ તેને ધમ ગણતુ હોય તો તેવો ધર્મ પીધેલા ઝેર અને ઊંધા પકડેલા શસ્ત્રની માફક તેના

માલીકનોજ નાશ કરી નાખે છે તો બીજાની તો વાતજ શી ? એમ પણ તેજ વર્ગમાં જણા યુ છે

ચોથાવર્ગમા વૃક્ષના બીજારોપણથી ફળસુધીનો વિકાસાનુક્રમ બતાવી મનુષ્યના આખા જીવનનો વિકાસ સમજાવ્યો છે

મનુષ્યે સૌથી પહેલા ધર્મનું મૂળ બરાબર સમજવુ જોઇએ જે મકાનનો પાયો દૃઢ કે વ્યવસ્થિત નથી તે પ્રમાણ્ત જેમ ટળી શકતી નથી તેમ ધર્મને ઇચ્છનાર મનુષ્યે સૌથી પહેલા ધર્મનું મૂળ વિનય એટલે કે વિશિષ્ટ નીતિને પોતાના જીવનમા વ્યાપક બનાવવી જોઇએ

આ આખા વર્ગમા આપેલો વિકાસક્રમ સાધક જીવનને ખૂબ જ ઉપયોગી છે, અને જેઓ જન્મથીજ પોતાને વૈષ્ણવ, જૈન, ભક્ત વૈરાગી, મુમુક્ષુ કે પોતપોતાની ઇચ્છાપૂવક પોતાની મેળે પ્રમાણપત્ર લઈને પોતાની જાતને તેવા માની લે છે અને ધર્મ તથા વ્યવહાર વચ્ચે જાણે સબધજ ન હોય ! તેમ સમજી પોતાનું નૈતિક જીવન સુધારતા નથી તેમને આ વર્ગમા ઘણું સમજવા જેવુ છે

પાચમો વર્ગ વ્રતવિચારવર્ગ છે તેમા વિષય, ક્રોધાદિ કષાયો નિંદા, અહકાર ચાડી ચુગલી, આળસ ઇત્યાદિ દોષોને દૂર કરવા સારુ અને અહિંસા, સત્ય, અપરિગ્રહ, તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિનું પાલન કરવા સારુ સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા આપી તેને આરાધવાની પ્રેરણા પણ આપી છે

દુર્ગુણોને શા માટે તજવા અને સદ્ગુણોને શા માટે આરા ધવા ? તેનું સમાધાન એ આ વર્ગની વિશેષતા છે

છઠ્ઠા વર્ગમા બ્રહ્મચર્યની વાતો છે બ્રહ્મચર્ય પાળવુ જોઇએ તે તો સૌ કોઈ જાણે છે પરંતુ શા માટે પાળવુ જોઇએ ? તે શક્ય છે કે કેમ ? જો શક્ય છે તો કયા સાધનોથી ? તે બધી બાબતોનો આ વર્ગમા બહુ સ્પષ્ટ અને સુંદર ઉલ્લેખ છે

તેને આચરવુ કે ન આચરવુ તેનો આધાર મનુષ્યની ઇચ્છાપર નિર્ભર છે પરતુ અહીં જે ઉપાયો આપેના છે તે બહુ માનસશાસ્ત્રના દીર્ઘ અનુભવથી નક્કી કરેલા હોવા જોઇએ તેમ લાગે છે

સાતમા શુદ્ધિવર્ગમા જળથી પાપની શુદ્ધિ થાય છે તે જાતનો પ્રવર્તમા જે ભ્રમ વ્યાપેલો હોય છે તેનું નિરાકરણ છે જળથી શરીરશુદ્ધિ થઇ શકે ખરી પરતુ પાપની શુદ્ધિ અર્થે તો ધર્મરૂપી જળકુડ અને બ્રહ્મચર્યરૂપી સુતીર્થ હોવા જોઇએ તેમ અહીં વર્ણવ્યુ છે

યજ્ઞના એ સંબધમા પણ જૈનદર્શનનો વિરોધ નથી તે માત્ર સાચા યજ્ઞનો નિર્દેશ કરે છે અને તેવા યજ્ઞમા વેદિકા લાકડાં, મત્ર અને અગ્નિ કેવા હોવા જોઈએ તે પણ બહુ ઉમદા રીતે સમજાવે છે

આઠમા વર્ગમા શ્રમણ કોણ ? તેનું સ્પષ્ટ બયાન આપ્યુ છે વૃક્ષના પુષ્પમાથી જેવી રીતે ભ્રમર પુષ્પને કષ્ટ આપ્યા સિવાય રસ ચૂસે છે તેવી રીતે ત્યાગીનું જીવન કે ભિક્ષાવૃત્તિ પણ પ્રજાપર બોજારૂપ ન હોવા જોઇએ તેવો અહીં આદર્શ ખડો થાય છે

પૂજા સત્કાર પરિગ્રહ વિલાસ ઇત્યાદિને દૂર કરી જે સતત આત્મવૈરીઓને જીતવામા અને પરોપકાર વૃત્તિમાં પરાયણ રહે છે તેજ શ્રમણ છે જે માત્ર સાધુનો વેશ પહેરીને આ પ્રમાણે વર્તન કરતો નથી તે શ્રમણ નથી એમ સમજાવીને સાચી સાધુતા શામા છે તે સ્પષ્ટ સમજાવે છે

નવમા કર્મવર્ગમા કર્મની આત્માપર સત્તા શાથી ? કર્મ શાથી બધાય છે ? તેનું જીવાત્મા પર શુ શુ પરિણમન થાય છે ? વગેરે કર્મ સબધીની ઊડી મીમાસા છે તેનું મનન કરવાથી પુનર્જન્મ પુણ્ય, પાપ એ બધુ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે

દશમા વિશ્વવર્ગમા આ આખા વિશ્વમા કયા કયા તત્ત્વો શુ શુ કાર્ય કરી રહ્યાં છે તેના કાર્યકારણની પરપરા કેવી રીતે અને શાથી છે એ બધુ વર્ણન છે

અગિયારમા વૈરીવર્ગમા ખરેખરા શત્રુઓ કોણ ? અને તે ક્યા છે! તેના પરાજય માટે શુ શુ કરવુ જોઇએ એ બધુ સમજાવ્યુ છે

બારમા પાપશ્રમણવર્ગમા જે પોતાને ત્યાગી તરીકે કહેવડાવી ભોળી પ્રજાને ભરમાવી વેશને માને પૂજા અને વિનામ ભોગવે છે તેઓ બીજાઓનું અને પોતાની જાતનું કેટલું નુકશાન કરે છે તેનો આ વર્ગમા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ આપી શ્રમણપદની મહાન જવાબદારી સૂચવવામા આવી છે

તેરમા જાતિવર્ગમા વર્ણવ્યવસ્થાનું સાચુ સ્વરૂપ બતાવી જાતિ એ ગુણ અને કર્મને અનુસરીને છે બ્રાહ્મણ કોણ ગણાય ? એ બધુ સમજાવ્યુ છે

જાતિવાદને લીધે આજે પણ જે ઉચ્ચ નીચના ભેદો જાતિ જાતિ વચ્ચેના કદાગ્રહો, કલહો અને તિરસ્કારો વ્યાપી રહ્યા છે તેનો આ વર્ગ વાચતાં ઉકેલ આવશે અને તે પરથી ધર્મમા જાતિવાદના ઉચ્ચ નીચના ભેદો કે ઝગડાઓ હોતા નથી અને હોઇ શકે નહિ, એ તો ધર્મના બાના હેઠળ માત્ર મનુષ્યની વૃત્તિજ લડે છે તે પણ સમજવાનું મળશે

ચૌદમા શિક્ષાવર્ગમા કોઇ પણ ક્ષેત્રમા રહેલા મનુષ્યને પોતાની ભૂમિકાને ભિન્ન ભિન્ન દ્રષ્ટિબિન્દુથી જગાડતા બોધક પદો છે

આ આખી માળામા પ્રથમ વર્ગ સાધકવર્ગના સાથી શરુ થઇને શિક્ષાના શિ સુધીમા એ મંડલના આવી રીતે સાગોપાગ પૂર્ણ કરી દે છે હવે આપણે આ પદ્યોમા આવેલા સિદ્ધાતોને અન્ય ધર્મોના સિદ્ધાંતો સાથે સરખાવવાનો પ્રયત્ન કરતા પહેલા ભગવાન મહાવીરના સમસામયિક હતા તેની વિચારણા કરી લઇએ

તીર્થંકર એટલે શું ?

ભગવાન મહાવીર એ જૈનદર્શનના ચોવીસમા તીર્થંકર કહેવાય છે તેમના પહેલા ત્રેવીસ તીર્થસ્થાપકો થઇ ગયા આત્મસિદ્ધિની

સપૂર્ણ સાધના કરી લીધા પછી જે મહાપુરુષમાં સધને પુનરોદ્ધાર કરવાની પ્રેરણા જાગે છે તે પુરુષો લોકમાનસ અને દેશકાળને જોઈને તીર્થની પુનર્સ્થાપના એટલે કે ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતને જાળવીને ક્રિયા-કાંડોની પુનર્રચના કરે છે તેમને જૈનદર્શનમા તીર્થંકર તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે

તે ભગવાન મહાવીરના એ વખતે ધાર્મિક યુગમા માત્ર ત્રણ ધર્મો મુખ્ય ગણાતા વેદધર્મ જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ વેદધર્મમા કે તેમના ધર્મપુસ્તકોમાં ખાસ કરીને દોષ હતો નહિ તેમ હોઈ શકે નહિ પરતુ તે ધર્મના જેઓ નેતા ગણાતા હતા તેઓ તે ધર્મગ્રથોને પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિ ખાતર કપોલકલ્પિત અર્થના અનર્થ કરી તેને અભડાવતા હતા અને પ્રજાવર્ગમા અજ્ઞાન અને વહેમની વૃદ્ધિ કરી તેઓને ભોળવી પોતાના સ્વાર્થ અને વિનાસમા પતિત થયે જતા હતા ઉપનિષદ્ અને ગીતાકાળ પછી એ વેદાન્તનું સ્વરૂપ બૌદ્ધ અને જૈનશ્રમણ સસ્કૃતિના પ્રચારને લઈને ખૂબજ પલટો પામ્યુ છે એટલે અહીં એ ત્રણે પ્રાચીન દર્શનોની સિદ્ધાંતિક દ્રષ્ટિએ તુલના આપવી ઉપયોગી થઈ પડશે

અહિંસા

સવ્વભૂયપ્પ ભૂયસ્સ ધર્મવગ ૧૧ જૈન

જે દુન્યવી સર્વજીવોને પોતા સમાન માને છે તેજ ધર્મિષ્ઠ છે '

अहिंसा सब्ब पाणान अरियो ति पवुच्चति ।

ધમ્મપ૯ ધર્માર્થવર્ગ ૧૪ બૌદ્ધ

'સર્વ જીવો પ્રત્યે જે અહિંસક ભાવથી જીવન ગાળે છે તે જ આર્ય કહેવાય છે '

सर्वभूतात्म भूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ।

ગીતા કર્મસંન્યાસયોગ ૭ વેદ

'વિશ્વના ચરાચર સર્વ જીવોને જે આત્મવત જાણીને કર્મ કરે છે તે કર્મ કરવા છતા બધાતો નથી'

સયમ

ઉપરની અહિંસાને યથાર્થ રૂપે આરાધવા માટે કાયિક, વાચિક અને માનસિક સંયમની જૈનદર્શને ખૂબ આવશ્યકતા સ્વીકારી છે

अहिंसा निउणा दिहा, सव्वभूएसु सन्नमो ।
व्रतविचार वर्ग ४ જૈન

'સર્વ જીવો પ્રત્યે અહિંસક વૃત્તિ યથાય કેળવવા માટે સંયમની પૂર્ણ આવશ્યકતા છે'

सव्वत्थ सवुतो भिक्खु, सव्वदुक्खा पमुच्चति ।
ધમ્મપદ ભિક્ષુ વર્ગ ૨ બૌદ્ધ

'ઇંદ્રિયો અને મન બન્નેનો જે ભિક્ષુ સયમ રાખે છે તે સર્વ દુ ખથી મુક્ત થાય છે'

वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।
ગીતા કર્મયોગ ૬૧ વેદ

'જે પોતાની સકલેન્દ્રિયો પર સંયમ રાખે છે તેજ સ્થિતપ્રજ્ઞ ગણાય છે'

તપ

ધર્મનો ત્રીજો પ્રકાર જૈનદર્શનમા તપશ્ચર્યા છે કેટલાક તત્ત્વોમા બીજા દર્શનો, મતો અને વાદોએ જૈનદર્શનની બરાબર કે ઓછીવત્તી વિચારણા કરી છે ખરી પરંતુ તપના વિષયમા તો વૈદિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક ત્રણે દ્રષ્ટિએ જે મથન જૈનદર્શને કર્યું છે તે ભાગ્યેજ બીજે સ્થળે જોઇ શકાશે, અને તેનું કારણ દીર્ઘ તપસ્વી મહાવીર પોતે જ છે તેમણે આ તત્ત્વ પર ખૂબ મથન કરી તપશ્ચર્યાનો એવો સરળ માર્ગ કાઢ્યો છે કે એ માર્ગે સૌ કોઇ જઈ શકે અને તેનો લાભ લઈ શકે

पायच्छित्त विणओ वेयावच्च तहेव सज्झाओ ।
झाण च विउस्सग्गो एसो अब्भिन्तरो तवो ॥
अणसणमूणोयरिया भिक्खायरिया व रसपरिच्चाओ ।
कायकिलेसो सलीणया, य बज्झो तवो होइ ॥
एव तव तु दुविह जे सम्म आयरे मुणी ।
सो खिप्प सव्वससारा, विप्पमुच्चइ पण्डिओ ॥

પ્રતવિચાર વર્ગ ૧૭–૧૮–૧૯ જૈન

પ્રાયશ્ચિત વિનય, સેવા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ ૭ આભ્યંતર અને ઉપવાસ અલ્પાહાર વૃત્તિસંક્ષેપ રસપરિત્યાગ, કાયકલેશ આદિ આસનો અને એકાંતવૃત્તિનું સેવન એ ૭ બાહ્યતપ છે જે મુનિ તે બન્ને પ્રકારના તપને વિવેકપૂર્વક આચરે છે તે પંડિતસાધક કર્મબંધનથી જલદી છૂટી શકે છે

तपो च ब्रह्मचरिय च अरियसच्चान दस्सनं ।

સુત્તનિપાત મહા મગળસુત્ત ૬ બૌદ્ધ

આર્યસત્યનું દર્શન તપશ્ચર્યા અને બ્રહ્મચર્યના માર્ગે છે '

तपस तद् महिना अजायत एक ।

ઋગ્વેદ મ ૧૦ સૂત્ર ૧૨૯ વૈ૦

तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ।

ઉપનિષદ્ તૈ ઉ ૩, ૨, ૧

'તપથી આ વિશ્વમા એક તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયુ ' તપદ્વારા બ્રહ્મની જિજ્ઞાસા રાખ '

આવો ઉલ્લેખ મળે છે પરતુ વેદકાળમા તે તપશ્ચર્યા પ્રાય ધુણી તાપવી ઊંધે મસ્તકે રહેવુ એવા એવા અજ્ઞાનજન્ય પ્રયોગોમા પર્યાપ્ત થતી હતી

ભગવાન બુદ્ધે પણ પ્રથમ સાધના કાળમા બહુ લાબા કાળ સુધી તેવુ જ તપશ્ચરણ કર્યું ખરુ પરતુ બધા પ્રયોગો પછી અંતે

જ્યારે તેમને સમજાયુ કે આવી જડ તપશ્ચર્યા આત્મવિકાસમાં કશી યે ઉપયોગી નથી ત્યારે તેણે મધ્યમમાર્ગનું ધર્મચક્રપ્રવર્તન કર્યું

પછી તો વેદધર્મમા પણ તપનો વિકાસ થાય છે, અને ગીતાજીમા વર્ણવેલા ૭ પ્રકારના તપથી તે આપણે સ્પષ્ટ જોઇ શકીએ છીએ

ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી એ ત્રણે પ્રાચીન દર્શનોનું આટલું તુલનાત્મક ચિત્ર જોયા પછી હવે આપણે આજના સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત રૂઢિઓના સંબધમા તે ત્રણેની તુલના કરીએ

રૂઢિ ઉચ્છેદન

कम्मुणा बम्भणो होइ कम्मुणा होइ खत्तियो ।
कम्मुणा वइसो होइ, सुद्दो हवइ कम्मुणा ॥

જાતિવર્ગ જૈન

વર્ણવ્યવસ્થા જાતિગત નથી પણ કર્મગત છે ગુણ કે કર્મથી જ મનુષ્ય બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય કે શૂદ્ર તરીકે ઓળખાય છે

न जच्चा वसलो होति न जच्चा होति ब्राह्मणो ।
कम्मुना वसलो होति कम्मुना होति ब्राह्मणो ॥

સુત્તનિપાત આગ્નિકભારદ્વાજસૂત્ર ૧૩ બૌદ્ધ

'મનુષ્ય જાતિથી જ બ્રાહ્મણ કે જાતિથી જ શૂદ્ર ગણાતો નથી પરતુ કર્મથી જ બ્રાહ્મણ અને કર્મથી જ શૂદ્ર ગણાય છે'

તે કાળમા જન્મગત જાતિની માન્યતા રૂઢ થવાથી ઉચ્ચનીચના ભેદો વ્યાપ્યા હતા, અને સ્ત્રી તથા શૂદ્રવર્ગના અધિકારો છીનવી લઇ બ્રાહ્મણો આ સૂત્રનો પ્રજાવર્ગમા ખૂબ પ્રચાર કરતા કે स्त्रीशूद्रौ नाधियेयाताम् । સ્ત્રી કે શૂદ્રોને અધ્યયન કરવાનો અધિકાર જ નથી તેજ પ્રસગમા ઉપર્યુક્ત સૂત્ર પ્રમાણે મહાવીર તથા બુદ્ધદેવે ચડાલોને અધ્યયનો તો શુ બલ્કે મોક્ષનો પણ અધિકાર છે તે વિચારોનો પ્રચાર કરી પ્રજાવર્ગમા ક્રાન્તિ મચાવી

જૈનદર્શનમા હરિકેશમુનિ અને બૌદ્ધદર્શનમા સોપાક આદિ મુનિઓ વગેરેના ત્યાગીજીવન આજે પણ તેમના ધાર્મિક ગ્રથોમાં

દ્રષ્ટાંતરૂપે રહીને જાતિવાદના ખંડનનું જ્વલંત દ્રષ્ટાંત પૂરું પાડે છે આ પ્રમાણે સેંકડો સ્ત્રીઓ બુદ્ધ અને જૈનદર્શનની ત્યાગી સંસ્થામાં ભળી હતી તેના યે ઘણા દ્રષ્ટાંતો છે

આ ક્રાન્તિની અસરથી પાછળથી વેદધર્મમા પણ આ ભાવના પ્રચાર પામી હોય તેમ દેખાય છે ગીતાજીમા કૃષ્ણ કહે છે કે—

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागतः

ગીતા કર્મયોગ ૧૩ વેદ

ગુણ અને કર્મ પ્રમાણે મેં ચાર વર્ણની વ્યવસ્થા કરી છે ' ગીતાજીમા બ્રાહ્મણ કોને કહેવાય તેના સ્પષ્ટ લક્ષણો પણ મળે છે

યજ્ઞ

યજ્ઞથી સ્વર્ગ મળે છે એ રૂઢિ ખૂબ જ પ્રચાર પામી હતી, અને તે નિમિત્તે થયેલી હિંસા એ હિંસા નથી એવી અધાર્મિક માન્યતાને પ્રજાવર્ગના માનસમા જડી દીધી હતી

ભગવાન મહાવીરે યજ્ઞનું ખંડન ન કર્યું પરંતુ સાચો યજ્ઞ કયો છે તે સમજાવ્યુ—

तवो जोई जीवो जोइठाणं जोगा सुया सरीरं कारिसंगं ।
कम्मेहा संजम जोगसन्ती होमं हुणामि इसिणं पसत्थं ॥

શુદ્ધિવર્ગ ૧–૨ જૈન

' જે યજ્ઞમાં તપ એજ અગ્નિ છે જીવાત્મા અગ્નિનુ સ્થાન છે મન, વચન અને કાયાના યોગરૂપ કડછી છે, શરીરરૂપ યજ્ઞવેદિકા છે, કર્મરૂપી લાકડા છે અને સંયમરૂપ શાંતિમંત્ર છે, આવા પ્રશસ્ત ચારિત્રરૂપ ભાવયજ્ઞને જ સૌ કરો કે જે યજ્ઞને મહર્ષિ જનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે '

धम्मेन समुदानेत्वा ततो यञ्ञमकप्पयु ।
उपट्ठितस्मि यञ्ञस्मि नास्सुगावो हनिंसु ते ॥

સુત્તનિપાત ધમ્મચરિયં ૧૭ બૌદ્ધ

'ધર્મથી મેળવેલા દાન દ્વારા અર્ચનના પદાર્થો મેળવીને તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા. યજ્ઞ નિમિત્તે ગાય, ઘોડા કે કોઈ પણ પ્રાણી જાતને ઈજા પહોંચાડતા ન હતા.'

શ્રાવસ્તીના બ્રાહ્મણ પંડિતોએ ભગવાન બુદ્ધને પૂર્વના બ્રાહ્મણો કેવા પ્રકારનો યજ્ઞ કરતા હતા તેમ પૂછ્યું હતું તેનો આ ઉત્તર છે અને તેણે પણ મજ્ઝિમનિકાય સૂત્રમાં સાચા યજ્ઞનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે

स्वर्गकामो अश्वमेधेन यजेत ।

'સ્વર્ગને ઇચ્છનાર મનુષ્યે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો જોઈએ.' એવાં એવા સૂત્રોનો પ્રચાર આથી મંદ પડ્યો. જૈન અને બૌદ્ધ સંસ્કૃતિની આ અસર કંઈ જેવી તેવી ન ગણાય. બન્નેના પ્રજા સમૂહમાં વર્ષો થયાં ઘર ઘાલી બેઠેલી રૂઢિઓનું આવી રીતે ઠેઠ જ પલટાઈ જવું તે તે વખતની અપાર ક્રાન્તિનું જ સૂચક છે

તે અસર વેદધર્મ ઉપર કેવા પ્રકારની થઈ તેનો ગીતાજીના આ શ્લોકથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે—

श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञात् ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

'બધા દ્રવ્યયજ્ઞો કરવાં કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ એજ ઉત્તમ યજ્ઞ છે કારણ કે જ્ઞાનયજ્ઞ દ્વારા જ કર્મની પરિસમાપ્તિ થાય છે'

આ શ્લોકને વિચારતા આજના રૂઢિધર્મમાં અજ્ઞાનતાના કેવા તાંડવનૃત્યો થઈ રહ્યા છે તેનો ખ્યાલ આવશે. જો કે આજે યજ્ઞને નામે પશુઓની હિંસા બહુ સ્પષ્ટ રૂપે દેખાતી નથી પરંતુ દેવીના નામે કરોડો મૂક પશુઓના બલિદાન માનવીના અંતરને ભેદી નાખે તેવાં એ કરુણ ચિત્રો આજે પણ ધર્મને નામે અજ્ઞાન જનતામાં કરાલ સ્વરૂપે દેખાવ દે છે તે રૂઢિનું જ પ્રચંડ સ્વરૂપ છે

શુદ્ધિ

જલશુદ્ધિથી પાપશુદ્ધિ રૂઢિ પણ જુગજુગ જુની છે અને તે સંસ્કાર હજુ પણ ભોળી પ્રજામાં એક યા બીજા સ્વરૂપમાં દેખાવ દે છે જ કાશી નાસિક અને એવા પવિત્ર તીર્થસ્થળોએ ધર્મને નામે ધન લોલુપી પંડ્યાઓની પંડ્યાશાહી પોસાય છે તે તે રૂઢિના પ્રાબલ્યનો પૂરાવો છે

ભગવાન મહાવીરે આત્મશુદ્ધિ માટે જળ પર્યાપ્ત નથી તેમ કહી આદર્શ શુદ્ધિ માટે કેવું સ્નાન જોઈએ તે અહીં જણાવ્યું છે

धम्मे हरए बम्भे सन्तितित्थे
अणाविले अत्तपसन्नलेस्से ।
जहिंसि ण्हाओ विमलो विसुद्धो,
सुसीइभूओ पजहामि दोसं ॥

શુદ્ધિવર્ગ - જૈન

જ્યાં ધર્મરૂપી હ્રદ (કુંડ) અને બ્રહ્મચર્યરૂપી પુણ્ય તીર્થ છે તે કુંડના તીર્થમાં નહાવાથી જ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે અને શાન્તિ તથા શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે '

ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધે કહ્યું છે કે—

न ब्राह्मणो अञ्ञतो सुद्धिमाह
दिट्ठे सुते सीलवते मुतेवा ।
पुञ्ञे च पापे च अनूपलित्तो
अत्तञ्जहो न यिध पकुब्बमानो ॥

સુત્તનિપાત સુદ્ધટ્ઠક સુત્ત ૩ બૌદ્ધ

જોયેલું સાંભળેલું, સુંઘેલું, શીલવ્રત, પુણ્ય, પાપ ઇત્યાદિ કર્મોમાં જે અલિપ્ત રહે છે તે બ્રાહ્મણ આર્ય કર્તવ્યો કર્યા સિવાય પાપશુદ્ધિ થતી હોય તેમ માનતો નથી

મહાભારતમા પણ ભગવાન કૃષ્ણે પાડુપુત્રોને તીર્થસ્નાનથી પાપશુદ્ધિ નથી થતી એમ કહી કઇ નદીમા સ્નાન કરવુ જોઇએ તે આ શ્લોકમા સમજાવ્યુ છે

आत्म नदी संयमतोयपूर्णा,
सत्यावहा शीलतटा दयोर्मि ।
तत्राभिषेक कुरु पाण्डुपुत्र !
न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥ महाभारत

આત્મા એ નદી છે, ત્યા સયમરૂપી જળ છે, સત્યરૂપી જળ આવવાનો માર્ગ છે, શીલરૂપી કાઠાઓ છે દયારૂપી ઉર્મિઓ છે હે પાડુપુત્ર! ત્યાં સ્નાન કરો જળથી કઈ અતરાત્માની શુદ્ધિ થઇ શકે નહિ

આ પરથી જૈનદર્શનમા જડ ક્રિયા તથા રૂઢિઓનો કેટલો વિરોધ છે, અને તે ધર્મ તત્ત્વ કેવા સ્વરૂપમા વિચારાયુ છે તે સમજાશે

આ રીતે જૈનદર્શનનો આત્મા ઓળખવાની આ ક્રાન્તિ અને શુદ્ધિવાદના જમાનામા કેટલી આવશ્યકતા છે તે હવે સ્પષ્ટ કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય !

કોઇ પણ ધર્મ, દર્શન કે મતનો અનુયાયી હો, ગૃહસ્થ હો કે ત્યાગી હો, સૌ કોઇ સાધકને ભગવાન મહાવીરના પદ્ય પુષ્પોની માળારૂપ બનેલી આ સાધક સહચરી આદર્શ સહચરી રૂપે નીવડો એજ સદ્ભાવના સાથે વિરમુ છુ

વરસોવાના ગભીર
સમુદ્ર તટપર
૨૮ ૪ '૩૫

સતબાલ

સાકળિયુ

સાધકવર્ગ

સયમ

૧ દાતાથી અપરિગ્રહી શ્રેષ્ઠ ૨ સંયમમા વિવેકની જરૂર ૩ વિવેકીનાં લક્ષણો ૪ સંયમીનાં લક્ષણો ૫ સંયમની શ્રેષ્ઠતા ૬ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સંયમની શકયતા અને તેનું ફળ ૭ તળાવના જળની આયાત સાથે પાપની તુલના ૮ સયમ અને તપ દ્વારા પાપનો છુટકારો

લક્ષણ

૯ આર્ય જૈન ૧૦ મુમક્ષુ ૧૧ મુનિ. ૧૨ વિશ્વવલ્લભ કોણ અને ? ૧૩ ધર્મધ્યાન કોને કહેવાય ? ૧૪ ૧૫ ૧૬, ૧૭ વિનીતના પદર લક્ષણો

વિધેયાત્મક

કર્તવ્ય

૧૮ પાપનો ડર ૧૯ મકરોમાં સહનશીલતા ૨૦ અત્ય વખતે મૂલ્યવાન પદાર્થનું રક્ષણ ૨૧ તેજ રીતે કિંમતી સત્ત્વનું રક્ષણ ૨૨ ગુરુભક્તિ ૨૩ વાણી અને કર્મથી મહાજનોની સેવા ૨૪ સત્સગનો સદુપયોગ. ૨૫ ભવપાર જવાના સાદા ઉપાય ૨૬ ગૃહસ્થ હો કે ત્યાગી હો પરંતુ સંયમીનીજ સફળગતિ ૨૭ દિવ્યગતિ પામવાનો ઉપાય

નિષેધાત્મક

૨૮ નિદ્રા, મશ્કરી ને છાની વાતોનો ત્યાગ ૨૯ સ્વનિંદા, અન્ય પ્રશંસા ને અહંકારનો ત્યાગ ૩૦

૩ ધર્મવર્ગ

લક્ષણ

૧ ધર્મનાં લક્ષણો ૨ ધર્મિષ્ઠનાં લક્ષણો ૩ સત્ય ધર્મનું સુરમ્ય ફળ.

સ્થાન

૪ ચિત્તની વિશુદ્ધિ

દુર્લભતા

૫ સદ્ધર્મની આરાધનાથી શો લાભ? ૬ ધર્મની દુર્લભતા કેવી અને કેટલી?

ધર્માધર્મનું પરિણામ

૭, ૮ પાથેય વિના પાંથની સ્થિતિ સાથે ધર્મ વિહોણાની તુલના ૯ ધર્મને નામે અધર્મ આચરનારની ભયંકર દશા ૧૦ પાપ અને ધર્મનું આખરી પરિણામ

સદ્વર્તન

૧૧ જીવન વ્યવહાર સાથે ધર્મનો સંબંધ ૧૨ કર્મો કરવા છતાં પાપબંધન ન થાય તેવો સરળ માર્ગ

૪ વિકાસવર્ગ

૧ મૂળથી માંડીને ફળસુધીનો વૃક્ષવિકાસક્રમ ૨ તેજ રીતે ધર્મના મૂળથી માંડીને અંતિમફળ સુધીનો વિકાસક્રમ ૩, ૪ સાધકના જીવનવિકાસની ભૂમિકાઓનો સંપૂર્ણ વ્યવસ્થિત ક્રમ.

૫ વ્રતવિચારવર્ગ

અપ્રમાદ

૧ પ્રમાદોનો ત્યાગ ૨ આદર્શ યોગ.

અહિંસા

૩ સ્વાર્થથી થતી હિંસાનું દુષ્પરિણામ ૪ સંપૂર્ણ અહિંસા શી રીતે પળાય? ૫ પ્રાણી હિંસા શા માટે નહિ? ૬ અજાણતાં પણ થતી હિંસાથી સાવધાન!

વાક્યશુદ્ધિ

૭ અસત્યનો ત્યાગ શા માટે? ૮ હિંસક ભાષાનો સ્વ તેમજ પરથી ત્યાગ ૯ નિંદારૂપે કે વચમાં બોલવાનો ત્યાગ ૧૦ લોખંડના કાંટા સાથે કઠોર વચનની તુલના ૧૧ અશ્રદ્ધા ને કોપ ઉત્પન્ન કરે તેવી વાણીનો ત્યાગ ૧૨ કેવી વાણી બોલવી?

અસ્તેય

૧૩, ૧૪ અદત્તની સાચી વ્યાખ્યા અને સંયમ સાથે અદત્તનો સંબંધ

અપરિગ્રહ

૧૫, ૧૬ ભગવાન મહાવીરની પરિગ્રહ સંબંધમાં વિશાળ અને ગંભીર વ્યાખ્યા

તપશ્ચર્યા

૧૭ આંતરિક તપના પ્રકાર ૧૮ બાહ્ય તપ અને જીવનને અસરકારક તેના પૃથક્ પૃથક્ વિભાગો ૧૯ તપશ્ચર્યામાં વિવેકની આવશ્યકતા ૨૦ મુક્તિનો અદ્વિતીય ઉપાય.

૬ બ્રહ્મચર્યવર્ગ

આવશ્યકતા

૧, ૨ પ્રમાદ અધર્મ અને મહાદોષોનું મુળ શું?

નિયમો

૩ શૃંગાર, સ્ત્રીસંગ અને સ્વાદનો ત્યાગ ૪ સ્ત્રીસંગનું પરિણામ ૫ સ્વાદનું દુષ્પરિણામ ૬ વિકારની ઉત્પત્તિનું મૂળ ૭ ચક્ષુઇંદ્રિયનો સંયમ ૮ નેત્રવિકાર અને કર્ણવિકારનો ત્યાગ

૭ શુદ્ધિવર્ગ

યજ્ઞશુદ્ધિ

૧, ૨ યજ્ઞ સાથે આત્માનો સમન્વય.

સ્નાનશુદ્ધિ

૩ શુદ્ધિ સાથે ધર્મ અને બ્રહ્મચર્યનો અનિવાર્ય સંબંધ

૮ શ્રમણવર્ગ

લક્ષણ

૧ ઈંદ્રિય, કષાય અને વૃત્તિ પર કાબુ ૨ તૃષ્ણાનો ત્યાગ ૩ પૂજાને સન્માનની વાસનાનો ત્યાગ ૪ ચિત્તની એકાગ્રતા અને કષ્ટ સહન ૫, ૬ સાચા ત્યાગીની પારખ ૭ દુઃખનું મૂળ ૮ ૯ ભ્રમરવૃત્તિ અને સાધુવૃત્તિની તુલના ૧૦ ભિક્ષુનું ધર્મમય જીવન, ૧૧ સમભાવની આવશ્યકતા ક્યાં છે?

કર્તવ્ય

વિધેયાત્મક

૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫, ૧૬ નિર્દોષ મૃગ સાથે સાધુજીવનની સરખામણી સાધુનું નિસ્પૃહી અને સ્વાવલંબી જીવન ૧૭ ભિક્ષાવૃત્તિનું પ્રયોજન ૧૮ સાધુતાસૂચક વિશિષ્ટ ગુણો ૧૯ વ્યવહારુ વિચક્ષણતાની આવશ્યકતા

નિષેધાત્મક

૨૦, ૨૧ સાધુ વેશની જવાબદારી ૨૨ સાધુતા શાથી ન હણાય? ૨૩ ભિક્ષુએ શું ન બોલવું? ૨૪ ગૃહસ્થવૃત્તિનો ત્યાગ ૨૫ શરીરસૌન્દર્યનો ત્યાગ

૯ કર્મવર્ગ

પ્રભાવ

૧ આત્માને હણનારાં શત્રુઓ. ૨ ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં આત્માને કોણ ધકેલે છે? ૩ માનવદેહ ક્યારે મળે? ૪ કર્મ પર સત્તા કોની?

દુષ્પરિણામ

૫, ૬, ૭ પતન અને દુ:ખનું બીજ શું? પાપ શામાં? ભોગનું પરિણામ ૮ ભોગવ્યા વિના કર્મથી મુક્તિ મળે કે? ૯ કર્મની સત્તા પરલોકમાં ચાલી શકે ખરી?

૧૦ વિશ્વવર્ગ

૧ સંસારનું સ્વરૂપ ૨ જીવ અને સંસારનો સંબંધ ૩ સંસાર પરિભ્રમણનો હેતુ ૪, ૫ અકાળ મૃત્યુ કરવાથી દુ:ખથી છૂટી શકાય?

૧૧ વૈરીવર્ગ

નામનિર્દેશ

૧ સંસારનું મૂળ ૨ જન્મમૃત્યુ શાથી? ૩ સંસારની આદિ છે કે? ૪ કષાયોનાં નામ ૫ કષાયોના કાર્યો

ઉપાય

૬ કષાયોની અસર શાથી ન થાય? ૭ સાચી શાંતિ શાથી સાંપડે?

૧૨ પાપશ્રમણવર્ગ

લક્ષણ

૧ ખાવું ને સૂવું ૨ તપ અને સંયમને ઠેકાણે સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં અભિરુચિ ૩ શિખામણ દેનારની જ નિંદા કરવી ૪ દંભી જીવન અને જ્ઞાનનો દુરુપયોગ ૫ માયા વાચાળપણું લોભ અને સ્વાર્થનો ભંડાર ૬ ક્રોધ વિતંડાવાદ આત્મવંચના અને ધર્મને નામે લડાઈ કરવી

પરિણામ

૭ આસક્તિનું દુષ્પરિણામ ૮ સાધુતા વેશથી આવે કે ગુણથી? ૯ પતિતનો પશ્ચાત્તાપ ૧૦ ભોગની અભિરુચિનું પરિણામ ૧૧ પતિતનો આખરી નતીજો

૧૩ જાતિવર્ગ

૧ વર્ણાશ્રમની વ્યવસ્થા જાતિવા થી નહિ પરંતુ કર્મ પરથી બંધાઈ છે ૨ આત્મવિકાસ માટે સર્વને સમાન હક્ક છે ૩ બ્રાહ્મણ કોણ ? ૪ બ્રાહ્મણ શાથી ? ૫ બ્રાહ્મણના લક્ષણો ૬ આ વિશ્વમાં બ્રાહ્મણ કોણ નથી ? ૭, ૮ સાધુ મુનિ, તાપસ અને બ્રાહ્મણના વિશિષ્ટ લક્ષણો

૧૪ શિક્ષાવર્ગ

જાગૃતિ

૧ સુખેથી કોણ સુઇ શકે ? ૨ કાળની કરાલ ફાળ. ૩ વિકાસ સાધવાનો વખત કયો ? ૪ દુર્લભ શું ? ૫ બધા મનુષ્યો સમાન હોઇ શકે ? ૬ સમયની વિચિત્રતા ૭ ઝાકળના બિંદુ સાથે માનવના ચપલ જીવનની સરખામણી

તૃષ્ણાની વિચિત્રતા

૮ તૃષ્ણા શાથી છીપે ? ૯ ચચળચિત્તને વશ કરવાનો ઉપાય

ભોગોની વ્યગ્રતા

૧૦ સંસારના વિનાસો કેવા છે ? ૧૧ ભોગથી નિવૃત્ત કોણ થાય ? ૧૨ કિંપાકના ફળ સાથે ભોગોની સરખામણી ૧૩ વિનાસનું પરિણામ

પ્રકીર્ણક

૧૪ માનવ જીવનનું ધ્યેય ૧૫ આસક્તિ ક્યારથી જન્મે છે ? ૧૬ ગૃહસ્થાશ્રમી કઇ ભાવનાના કર્મ-પાશોથી ન બંધાય ? ૧૭ ૧૮ કોડી માટે સોના મહોરનો ત્યાગ કોણ કરે ? તેનું નિ ર્શન ૧૯ પ્રવૃતિને નિવૃત્તિનો ઉકેલ

સાધક સહચરી

બ્રાહ્મણ વર્ગ

१

जो सहस्स सहस्साण, मासे मासे गव दए ।
तस्स वि सजमो सेओ, अदिन्तस्स वि किंचण ॥ १ ॥

પ્રતિમાસે કરે દાન
જે દશલાખ ગાયનું,
તેનાથી સયમી શ્રેષ્ઠ
ભલે આપે ન તે કશું   ૧

જે પ્રતિમાસે-એકેક મહિને દશ દશ લાખ ગાયો દાનમાં આપે તેવા દાતાર કરતાં કંઈ પણ નહિ આપનાર સયમીનો સયમજ વધુ શ્રેષ્ઠ છે

पढमं नाण तओ दया, एवं चिठइ सव्वसजए ।
अनाणी किं काही, किंवा नाही सेयपावग ॥ २ ॥

પે'લું જ્ઞાન દયા પશ્ચાત્
માની સૌ સયમી રહે,
અજ્ઞાની જાણશે ક્યાથી
હિતાહિત વિવેકને ? ૨

પ્રથમ જ્ઞાનનુ (સમજણ–સારાસારનો વિવેક) અને પછીજ દયા [અને બધી ક્રિયા]નુ સ્થાન છે આ પ્રમાણે વિચારી સયમી પુરુષો રહે છે સયમ માર્ગમા અજ્ઞાની–અવિવેકી પુરુષ શું કરી શકે ? કારણકે કલ્યાણ કારી શું ? અને પાપકારી શું ? તે અજ્ઞાની જાણી શકતો નથી

દશ ૪ ૧૦

एय ग्नु नाणिणो सार, ज न हिंसइ किंचण ।
अहिंस समय चेव, एतावत वियाणिया ॥ ३ ॥

તેજ જ્ઞાનીજનો છે જે
ન હણે કોઈ જીવને,
અહિંસા સમતા એ બે
જ્ઞાનીના ખાસ લક્ષણો ૩

કોઈ જીવની લેશમાત્ર લાગણી ન દુભાવવી–હિંસા ન કરવી એ જ જ્ઞાની પુરુષના જીવનનો સાર હોય છે કારણકે અહિંસા અને સમભાવ એ બે જ્ઞાનીના ખાસ લક્ષણો છે

સૂ, ૧ ઉ ૪ ૧૦

तहेव हिंस अलियं, चोज्जं अबम्भसेवणं ।
इच्छाकामं च लोभं च संजओ परिवज्जए ॥ ४ ॥

હિંસા, અસત્ય ને ચોરી
અબ્રહ્મચર્ય સેવન,
ભોગલિપ્સા તથા લોભ
સંયમી તે સદા તજે ૪

તેજ પ્રમાણે હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય, અપ્રાપ્ત વસ્તુઓની ઇચ્છા અને મેળવેલાનો પરિગ્રહ એ પ્રમાણે આ પાંચ સ્થાનોને સંયમી છોડી દે

ઉ० ૩૫ ૩

सन्ति एगेहिं भिक्खूहिं, गारत्था संजमुत्तरा ।
गारत्थेहि य सव्वेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ ५ ॥

સંયમી જે ગૃહસ્થો તે
ઉત્તમ હોઇ ભિક્ષુથી,
પણ સુસાધુનો ત્યાગ
ગૃહસ્થોથી ચડે સદા ૫

કોઈ સાધુઓ કરતા કેટલાક ગૃહસ્થો અધિક સંયમી હોય છે પરંતુ સાધુતાની અપેક્ષાએ તો બધા ગૃહસ્થો કરતા સાધુઓનો ત્યાગ અધિક ઉત્તમ હોય છે

एव सिक्खासमावन्ने, गिहिवासे वि सुव्वए ।
मुच्चई छविपव्वाओ, गच्छे जक्खसलोगयं ॥ ६ ॥

ગૃહવાસે રહીનેય
વિવેકી સંયમી જન,
અશુદ્ધ દેહને ત્યાગી
સાધશે સ્વર્ગ લોકને ૬

સમજણપૂર્વક ગૃહસ્થવાસમાં પણ સારા વ્રતથી (સદાચારી) રહી શકનારો સંયમી જીવ આ ઔદારિક શરીર (મલિન શરીર) ને છોડી દેવલોકમાં જઈ શકે છે

ઉ૦ ૫ ૨૪

जहा महातलागस्स, सन्निरुद्धे जलागमे ।
उस्सिंचणाए तवणाए, कमेण सोसणा भवे ॥ ७ ॥

મહા તળાવને જેમ
આવ રોકી ઉલેચતા,
સૂર્યના તાપથી પાણી
શોષાશે ક્રમથી બધું ૭

જેમ મોટા તળાવના જળનો સ્રાવ (આવવાનો માર્ગ) રૂંધીને અંદરનું (પ્રથમનું) પાણી ઉલેચીને તથા સૂર્યના તાપે કરીને ક્રમપૂર્વક તે (જળ) નું શોષણ થાય છે તેમ—

ઉ૦ ૩૦ ૫

एव तु सजयस्सावि, पावकम्म निरासवे ।
भवकोडीसचिय कम्म, तवसा निजरिज्जइ ॥ ८ ॥

તેમ સયમથી પાપે
રોકાતા સયમી તણુા,
કરોડો ભવથી સચ્યા
તપથી જીર્ણ તે થશે ૮

સયમી પુરુષનું નવુ થતુ પાપકર્મ (પણ વ્રતદ્વારા) રૂકવાથી આવતું નથી અને પૂર્વે કરોડો ભવથી સચિત કરેલુ જે પાપકર્મ હોય છે તે પણ તપ વડે જીર્ણ થઇ જાય છે

ઉ૦ ૩૦ ૬

लहवित्ती सुसतुट्ठे, अप्पिच्छे सुहरे सिआ ।
आसुरत्त न गच्छिज्जा, सुचा ण जिणसासण ॥ ९ ॥

રૂક્ષવૃત્તિ, સુસતુષ્ટ
અલ્પેચ્છુ સયમીજન,
કરે ના તે કદી ક્રોધ
જિન ધર્મે રતિ ધરી ૯

જે સયમી રૂક્ષવૃત્તિ (કઠણુવ્રતોનો પાલક), અલ્પ ઇચ્છાવાળો અને સંતોષી જીવન ગાળનાર જિનેશ્વરોના સૌમ્ય અને વિશ્વવત્સલશાસનને (સારુ જાણીને) પ્રાપ્ત કરીને કદીપણુ ક્રોધ ન કરે (તે જ આદર્શ જૈન કહેવાય છે)

દશા૦ ૮ ૨૫

लज्जा दया संजम बंभचेरं, कल्लाणभागिस्स विसोहिठाणं ॥१०॥

બ્રહ્મચર્ય, દયા, લજ્જા
ચોથે સ્થાને સુસંયમ,
એ વિશુદ્ધિ તણા સ્થાન
છે આત્માર્થી મુમુક્ષુના ૧૦

બ્રહ્મચર્ય, દયા પાપભીરુતા અને સંયમ એ ચારે વિશુદ્ધિસ્થાનો કલ્યાણના ઇચ્છુક મુમુક્ષુ સાધકને વિકાસમાર્ગમાં ઉપયોગી સહાયકો છે

દશ૦ ૯ ઉ૦ ૧ ૧૩

निम्ममो निरहंकारो, निस्संगो चत्तगारवो ।
समो य सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य ॥ ११ ॥

નિર્મમ, નિરહંકારી
નિઃસંગી, ત્યક્તગૌરવ,
સમતા સર્વ જીવોમાં
ધરે છે તે મહામુનિ. ૧૧

મમતા, અહંકાર, આસક્તિ અને ગર્વને છોડી ત્રસ તેમજ સ્થાવર જીવો પર પોતાના આત્મા સમાન વર્તાવ કરે તે મહામુનિ છે

ઉ૦ ૧૯ ૮૯

सन्निहिं च न कुव्विज्जा, अणुमाय पि सजए ।
मुहाजीवी असबद्धे, हविज्ज जगनिस्सिए ॥ १२ ॥

સચય ન કરે સાધુ
સયમી અણુ માત્રનો,
નિ સ્વાર્થી ને અનાસક્ત
બને તે જગવલ્લભ ૧૨

જે સયમી સાધક કની પણ પોતાની ઉપયોગી આવશ્યક્તાથી અધિક સચય ન કરે તેમજ મળેલામા પણ નિસ્વાર્થી અને અનાસક્ત રહે તે વિશ્વવલ્લભ બને છે

દશ૦ ૮ ૨૪

अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता, झाएज्जा सुसमाहिए ।
धम्मसुक्काइ झाणाइ, झाण त तु बुहा वए ॥ १३ ॥

આર્તતા રૌદ્રતા છોડી
ધરે જે ધ્યાનને મુનિ,
જ્ઞાનીઓએ કહ્યુ ધ્યાન
ધર્મ કે શુક્લ તે ખરુ ૧૩

સમાધિવત સાધક આર્ત અને રૌદ્ર એ બને ધ્યાનને છાડીને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લ ધ્યાનને ચિતવે છે તેને મહાપુરુષોએ સાચુ ધ્યાન કહ્યુ છે

ઉ૦ ૩૦ ૩૫

* જૈનદર્શનમાં આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુકલ એ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા ધ્યાનના ચાર પ્રકારો છે ક્લેશ પીડા, ખેદ શોક રુદન એવા એવા અશુદ્ધ આંદોલનોથી મન જ્યારે વ્યાક્ષિપ્ત હોય છે ત્યારે તે આર્ત અને રૌદ્ર ગણાય છે પરંતુ જ્યારે ક્ષમા, દયા સંયમ, ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને એવા સદ્ગુણો તરફ પ્રેરાયેલું હોય છે ત્યારે તે ધ્યાનને ધર્મધ્યાન અને તે સદ્ગુણો દ્વારા આત્મ વિકાસશ્રેણિના ઉચ્ચભાવને જ્યારે તે સાધક પામે છે અને જે શ્રેણિપર ગયા પછી પતન થતું નથી તે વખતના ધ્યાનને શુક્લ ધ્યાન કહેવાય છે

તેથીજ કહ્યુ છે કે અસદ્ગુણોમાં ચિત્તને ન પ્રેરતા ઉચ્ચ ધ્યાનમાં જ ચિત્તને જોડવું

अह पन्नरसहिं ठाणेहिं, सुविणीए त्ति वुच्चई ।
नीयावत्ती अचवले, अमाई अकुऊहले ॥ १४ ॥

કોઈને જે ન ધિક્કારે
ન કરે ક્લેશની કથા,
મિત્રતા સર્વેથી રાખે
જ્ઞાનનો મદ ના કરે । ૧૪

* આ મળી નીચેના ચારે શ્લોકોનો સમસ્ત ભાવ મેળવી ગુજરાતી શ્લોકો રચ્યા છે

अप्प च अहिक्खिवइ, पबन्ध च न कुव्वइ ।
मेत्तिज्जमाणो भयइ, सुयं लद्धुं न मज्जइ ॥ १५ ॥

અચપલ અને નમ્ર
નિર્માયી અકુતૂહલી,
છુપાવી પાપ ના રાખે
ન કોપે મિત્ર માં ગણી ૧૫

न य पावपरिक्खेवी, न य मित्तेसु कुप्पइ ।
अप्पियस्सावि मित्तस्स, रहे कल्लाण भासइ ॥ १६ ॥

અપ્રિય મિત્રનું શ્રેય
ગુપ્ત રીતે સમાચરે,
ક્રીડાને કલેશનો ત્યાગી
બુદ્ધિમાન કુલીન તે ૧૬

कलहडमरवज्जिए, बुद्धे अभिजाइए ।
हिरिमं पडिसंलीणे, सुविणीए त्ति वुच्चइ ॥ १७ ॥

લજ્જાયુક્ત તથા શ્રેષ્ઠ
જિતેન્દ્રિય સદા રહે,
પદર લક્ષણોથી જે
યુક્ત તે સુવિનીત છે ૧૭

નીચેના પદર સ્થાનો વડે સુવિનીત કહેવાય છે (૧) નમ્ર (૨) અચપલ (૩) અમાયી (સરળ) (૪) અકુતુહલી (હાસ્ય ક્રીડાથી દૂર રહેનાર) વળી જે (૫) પોતાની નાની ભૂલને પણ દૂર કરે છે, (૬) ક્રોધની વૃદ્ધિ કરે તેવી ઝેરકારી વાતોને કરતો નથી (૭) સર્વ સાથે મિત્રભાવે રહે છે, (૮) શાસ્ત્ર ભણીને અભિમાન કરતો નથી, (૯) તેમજ પાપની ઉપેક્ષા કરતો નથી (૧૦) સૌને મિત્રો ગણી કોઈ પર કોપ કરતો નથી, (૧૧) અપ્રિય એવા મિત્રનું એકાંતમા પણ કલ્યાણકારી જ બોલે છે (૧૨) કલહનો ત્યાગ કરનાર, (૧૩) જ્ઞાનયુક્ત, (૧૪) કુળવાન અને (૧૫) સયમની લજ્જાવાળો તથા સયમી હોય છે તે સુવિનીત સાધક કહેવાય છે

ઉ० ११ १०, ११, १२ १३

सिंह जहा खुड्डमिगा चरता, दूरे चरंति परिसंकमाणा ।
एव तु मेहावी समिक्ख धम्म दूरेण पाव परिवज्जएज्जा ॥ १८॥

જીને ભાગી જતા દૂરે
મૃગલા જેમ સિંહથી
તેમ ધર્મિષ્ઠ મેધાવી
સાધકો પાપથી ડરે ૧૮

જેમ મૃગલાઓ ચરતા ચરતા સિંહ ની દૂરથી જ શકા રાખતા ફર્યા કરે છે તે પ્રમાણે ધર્મિષ્ઠ અને બુદ્ધિમાન સાધક ધર્મ સામે દૃષ્ટિ રાખી પાપને દૂર જ ત્યાગે

સૂ० १० २०

खुह पिवास दुसिज्ज, सीउण्ह अरइ भय ।
अहिआसे अव्वहिओ, देहदुक्ख महाफल ॥ १९ ॥

ધર્મ કાજે ક્ષુધા, ઠંડી
તૃષા, તાપ તથા ભય,
સહે તે દુ:ખને માની
દેહદુ:ખે મહાફળ ૧૯

ભિક્ષુ સાધક, ભૂખ, તરસ ઠંડી, ગરમી, અપ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તેવો પ્રસગ કે સિંહ ઇત્યાદિ પશુ કિંવા માનવ તરફનો ભયપ્રસગ ઇત્યાદિ જે કઈ સકટો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે દેહનું દુ ખ તે તો મહાસુખનું નિમિત્ત છે તેમ માની સર્વ સકટને પ્રસન્ન ચિત્તથી સહન કરે છે

દશ ૮ ૨૭

जहा गेहे पलित्तम्मि, तस्स गेहस्स जो पहू ।
सारभण्डाणि नीणेइ, असार अवउज्झइ ॥ २० ॥

નિજ ઘર બળે જ્યારે
ત્યારે તે ઘરનો ધણી,
મૂલ્યવાન પદાર્થોને
સૌથી પ્રથમ કાઢશે ૨૦

જ્યારે ઘર બળતુ હોય ત્યારે તે ઘરનો ધણી અસાર વસ્તુઓને છોડી પહેલા બહુ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓજ કાઢી લે છે

ભ ૬ ૧૯ ૨૨

एव लोए पलित्तम्मि, जराए मरणेण य ।
अप्पाण तारइस्सामि, तुब्भेहि अणुमन्निओ ॥ २१ ॥

જરા ને મૃત્યુથી તેમ
આ બધું સળગે જગત;
તેમાથી સત્ત્વ આત્માનું
ઉગારી લે સુસાધક 　　૨૧

તેમ આ આખો લોક જરા અને મરણથી બળી રહ્યો છે તેમાથી તુચ્છ એવા કામભોગોને તજીને કેવળ આત્મસત્વનેજ સાધક ઉગારી લે.

ઉ ૧૯ ૨૩

जहाहिअग्गी जलण नमसे, नागाहुईमतपयाभिसित्त ।
एनायरिअ उवचिट्ठइज्जा, अणतनाणावगओ वि सतो ॥ २२ ॥

અગ્નિહોત્રી નમી હોમે
અગ્નિમા મત્ર આહુતિ,
તેમ ગુરુ તણી ભક્તિ
પૂર્ણ જ્ઞાની કરે મુનિ 　　૨૨

જેમ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ઘી, મધ ઇત્યાદિ આહુતિઓ અગ્નિમા હોમી તથા વેદના મત્રપદો બોલીને નમસ્કાર કરે છે તેમ અનતજ્ઞાનને પામવા છતા તે સાધક પોતાના ગુરુની સેવાભક્તિ કરે

દશ ૯ ઉ ૧ ૧૧

जस्संतिए धम्मपयाइ सिक्खे, तस्संतिए वेणइय पउजे ।
सक्कारए सिरसा पजलीओ, कायग्गिरा भो मणसा अ निध ॥
॥ २३

જેનાથી ધર્મશિક્ષા લે
વિનય તે તણો કરે,
કૃતાંજલિ, શિરે વદે
વાણીને મન કર્મવી ૨૩

સાધક જે ગુરુની પાસેથી ધર્મના નિયમો શિખેલો હોય તે ગુરુનો વિનયભાવ બરાબર જાળવે તેમજ મસ્તકે અંજલિ જોડી તેમને પ્રણામ કરે, વચનથી તેમનો સત્કાર કરે અને કાયાથી તેમની સેવા કરે

દશ ૯ ઉ ૧ ૧૨

निस ते सियामुहरी, बुद्धाण अन्तिए सया ।
अट्ठजुत्ताणि सिक्खिज्जा, निरट्ठाणि उ वज्जए ॥ २४ ॥

નિ શાત મિત્રભાવેથી
જ્ઞાની જન થકી સદા,
શીખી લે અર્થ વિજ્ઞાન
અર્થહીન તજી બધું ૨૪

અતિ શાત થવુ અને મિત્રભાવે જ્ઞાનીજનો પાસે વિકાસને ઉપયોગી અર્થ વિજ્ઞાન શીખવુ નિરર્થક ગપાટા મારી સતસમનો દુરુપયોગ ન કરવો

ઉ ૧ ૧૮

जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयण जे करेंति भावेण ।
अमला असंकिलिट्ठा, ते होंति परित्तसंसारी ॥२५॥

જિનાજ્ઞા આચરે ભાવે
તે માંહે અનુરક્ત જે,
સાધુ પવિત્ર અક્રોધી
તે પામે ભવપારને ૨૫

જે જિનપુરુષોના વચનમાં અનુરક્ત રહી ભાવપૂર્વક તે વચન પ્રમાણે હંમેશા આચરણ રાખે છે તે પુરુષો પવિત્ર અને રાગદ્વેષના કલેશરહિત થઈ થોડાજ સમયમાં આ દુઃખદ સંસારનો પાર પામે છે

ઉ ૩૬ ૨૫૮

पिंडोलए च दुस्सीले, नरगाओ न मुच्चई
भिक्खाए वा गिहत्थे वा सुव्वए कम्मई दिव ॥ २६ ॥

જે રસાસક્ત દુઃશીલ
નરકાવાસ તે જશે,
ભિક્ષુ હો કે ગૃહસ્થી હો
સ્વર્ગ પામે સુસંયમી ૨૬

ભિક્ષાચારી કરનાર ભિક્ષુ પણ જો રસમાં આસક્ત અને દુરાચારી હોય તો તે નરકથી છૂટી શકતો નથી સારાંશ કે ભિક્ષુ હો કે ગૃહસ્થ હો। સદાચારી અને સુસંયમી હોય તેજ સ્વર્ગમાં જઈ શકે છે

ઉ ૫ ૨૨

पच्छा वि ते पयाया, खिप्प गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पियो तवो संजमो अ, खंती अ बंभचेरं च ॥ २७ ॥

બ્રહ્મચર્ય ક્ષમા જેને
પ્રિય છે તપ, સયમ,
પ્રાણાતે સાધકો તે તો
પામે દિવ્યગતિ શિવ ૨૭

જેમને તપ, સયમ, ક્ષમા અને બ્રહ્મચર્ય વહાલા છે તેવા સાધકો મૃત્યુ પછી પણ ઉચ્ચ પ્રકારની દિવ્યગતિ પામે છે

દશ ૪ ૨૮

निद्दं च न बहु मन्निज्जा, सप्पहासं विवज्जए ।
मिहो कहाहिं न रमे, सज्झायम्मि रओ सया ॥ २८ ॥

નિદ્રાનો શોખ ના રાખે
તજે હાસી મજાકને,
રમે ન ગુપ્ત વાતોમા
સ્વાધ્યાયરક્ત સાધક ૨૮

સાધક, નિદ્રાનો શોખ ન રાખે, હાસીની વાતોનો ત્યાગ કરે, કોઇની છાની વાતોમા રસ ન લે પરતુ હમેશા નિવૃત્તિના સમયે અભ્યાસ તેમજ ચિતનમા લીન થાય

દશ ૮ ૪૨

न बाहिर परिभवे, अत्ताण न समुक्कसे ।
सुअलाभे न मज्जिज्जा, जच्चा तवस्सि बुद्धिए ॥ २९ ॥

નિંદે ન અન્યને કિંવા
પ્રશંસે નિજને નહિ,
તપ ને બળવિદ્યાનું
અભિમાન ધરે નહિ ૨૯

વળી બીજાનો તિરસ્કાર અને પોતાની આત્મપ્રશંસા ન કરે તેમજ શાસ્ત્રજ્ઞાન શક્તિ કે તપશ્ચર્યા વગેરેનો અહંકાર પણ ન કરે

દશ. ૮ ૩૦

दुज्जए कामभोगे य, निच्चसो परिवज्जए ।
सकाठाणाणि सव्वाणि, वज्जेज्जा पणिहाणव ॥ ३० ॥

દુર્જય કામ ભોગોને
નિત્ય ત્યાગે સુસાધક,
સર્વ શંકા તણા સ્થાનો
તપસ્વી તે વળી તજે ૩૦

હમેશા તપસ્વી સાધક દુર્જય એવા કામભોગને જીતીને બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષતિ (કે સંયમમાં હાનિ) થવાનો સંભવ રહે તેવા બધા શંકાના સ્થાનો પણ છોડી દે

ઉ ૧૬ ૧૪

पडिणीय च बुद्धाण, वाया अदुव कम्मुणा ।
आवी वा जइ वा रहस्से, नेव कुज्जा कयाइवि ॥ ३१ ॥

બુદ્ધોની શત્રુતા જેવુ
વાણી કે કર્મથી કઈ,
પ્રકટ ગુપ્ત રૂપે વા
કદાપિ તે કરે નહિ 31

વાણી કે કર્મથી, છાની રીતે કે પ્રકટ રૂપે કદી જ્ઞાનીજનો (ગુરુજનો) સાથે વૈરી જેવું વર્તન પણ ન રાખે

ઉ ૧ ૧૭

अणुसासिओ न कुप्पिज्जा, खंतिं सेविज्ज पण्डिए ।
खुड्डेहिं सह संसग्गिं, हासं कीडं च वज्जए ॥ ३२ ॥

કરે ન કોપ શિક્ષાથી
ક્ષમા રાખે સુપડિત,
ક્ષુદ્રોના સગને છોડી
ક્રીડા હાસ્ય તજે સદા 32

મહાપુરુષોની શિક્ષાથી મુર્ખની પેઠે કુપિત ન થાય, શાણો થઈ સહન શીલતા રાખે હલકા મનના માણસોનો સગ ન કરે અને હાસ્ય તથા ગમ્મતોને પણ છોડી દે

ઉ ૧ ૯

मा य चण्डालियं कासी, बहुयं मा य आलवे ।
कालेण य अहिज्जित्ता, तओ झाइज्ज एगगो ॥ ३३ ॥

કદી ચડાલનાં કર્મો
ક્રોધાદિક કરે નહિ,
બહુ પ્રલાપ છોડીને
એકાંત ધ્યાનમાં રહે. 33

ચડાલનું કર્મ (કોપ) કદી પણ ન કરે અને બહુ પ્રલાપ પણ ન કરે પણ સમય પ્રમાણે શિક્ષા કે ઉપદેશ મેળવીને પછી એકાંતમાં તે શબ્દોનું ચિંતન કરે

ઉ १ १०

आहच्च चण्डालियं कट्टु, न निण्हविज्ज कयाइवि ।
कड कडेत्ति भासेज्जा, अकडं नो कडेत्ति य ॥ ३४ ॥

કરી ચડાલનું કર્મ
કદી છુપાવશે નહિ,
ગુરુની સન્મુખે સર્વ
સ્વ દોષાદોષ દાખવે 34

ભૂલથી કોપ પણ થઈ જાય તો તેને કદી છુપાવે નહિ, જે દોષ થઇ ગયો હોય તેને ગુરુજનો પાસે કબૂલ કરી લે જો પોતાની ભૂલ થઇ હોય તો તેનો તેવો ખુલાસો કરી દે

ઉ १ ११

---

* ચડાલકર્મ એટલે દુષ્ટ કર્મ તેમાં અન્યાય, અધર્મ, અકર્તવ્ય કે કોપ, કપટ અને વિષયનો સમાવેશ પણ થાય છે

से जाणमजाण वा, कट्टु आहम्मिअं पयं ।
संवरे खिप्पमप्पाणं, बीअं तं न समायरे ॥ ३५ ॥

થતા અધર્મનું કર્મ
જાણતા કે અજાણતા,
પ્રાયશ્ચિતે થઇ શુદ્ધ
બીજું પાપ કરે નહિ ૩૫

જાણ્યે કે અજાણ્યે ધર્મિષ્ટ સાધકને ન છાજે તેવુ વર્તન થઇ ગયું હોય તો તે ફરીને તેને ન છપાવતા પ્રાયશ્ચિત દ્વારા પોતાના આત્માને દુર તજી તે પાપથી મુક્ત કરે અને બીજી વાર તેવુ ન આચરે

દશ, ૮ ૩૧

अणायार परक्कम्म, नेव गूहे न निण्हवे ।
सूईसया वियटभावे, असंसत्ते जिइंदिए ॥ ३६ ॥

ભૂલથી દોષને સેવી
છૂપાવે ગુરુથી નહિ,
શુદ્ધ હૃદય તે રાખે
અનાસક્ત જિતેન્દ્રિય ૩૬

જિતેન્દ્રિય, અનાસકત અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો સાધક ભૂલથી અનાચાર (અયોગ્ય કાર્ય) સેવાઈ ગયો હોય તો તેને છાનો ન રાખે પરંતુ હિતૈષી ગુરુજનની સમક્ષ તેને પ્રકટ કરી તેનું પ્રાયશ્ચિત લઈ લે અને હમેશા શુધ્ધ (નિષ્પાપી) થતો રહે

દશ ૮ : ૩૨

जहा सुणी पूइकन्नी, निक्कसिज्जई सव्वसो ।
एवं दुस्सील पडिणीए, मुहरी निक्कसिज्जइ ॥ ३७ ॥

સડેલી કુતરી જેમ
તિરસ્કારાય સર્વથી,
દુશીલ શત્રુ જેવા તે
તેવી પામે તિરસ્કૃતિ ૩૭

જેમ સડેલી કુતરી સર્વસ્થળેથી અપમાન પામે છે એમ શત્રુ જેવો વાચાળ અને દુરાચારી (સ્વચ્છંદી) સર્વ સ્થળેથી તિરસ્કાર પામે છે

૬ ૧ ૪

दवग्गिणा जहा रण्णे, डज्झमाणेसु जंतुसु ।
अन्ने सत्ता पमोयन्ति, रागदोसवसं गया ॥ ३८ ॥

દવાગ્નિથી બળે જ્યારે
વનમા અન્ય જતુઓ,
મોજ માણે બીજા પ્રાણી
વશ્ય જે રાગદ્વેષને ૩૮

एवमेव वय मूढा कामभोगेसु मुच्छिया ।
डज्झमाण न बुज्झामो, रागदोसग्गिणा जग ॥ ३९ ॥

કામને ભોગમા રક્ત
મૂઢ તેવાજ માનવો,
બળતુ આ નથી જોતા
રાગદ્વેષાગ્નિથી જગત્ ૩૯

જેમ જગલમા દવાગ્નિથી પશુઓ બળતા હોય ત્યારે દાવાનળથી દૂર રહેલા બીજાં પ્રાણીઓ રા દ્વેષને વશ થઇને આનદ પામતા હોય છે પરતુ પાછળથી તેઓની પણ તેજ ગતિ થાય છે

એજ પ્રમાણે કામભોગોમા લુબ્ધ થયેલા મૂઢ મનુષ્યો રાગ અને દ્વેષ રૂપ અગ્નિથી બળી રહેલા વિશ્વના આ સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી

ઉ ૧૪ ૪૨, ૪૩

जे अ चडे मिए थद्धे, दुव्वाई नियडी सढे,
वुज्झइ से अविणीअप्पा, कट्ठ सोअगय जहा ॥ ४० ॥

ગુમાની બાળ માયાવી
દુર્વાદી ક્રોધી ને શઠ,
ભવાબ્ધિમા વહે તે તો
કાષ્ઠ જેમ પ્રવાહમા ૪૦

જે ક્રોધી, અજ્ઞાની (મૂર્ખ), અહકારી, સદા દુષ્ટ વચનો બોલનાર, માયાવી અને ધૂર્ત હોય તે જીવાતમા પાણીના પ્રબળ પ્રવાહમા કાષ્ઠ તણાય તેમ આ સસારના પ્રવાહમા તણાતો રહે છે

દશ ૯ ઉ ૨ ૩

देवलोग समागो अ, परिआओ महेसिण ।
रयाण अरयाण च महानरयसारिसो ॥ ४१ ॥

દેવલોક સમી દીક્ષા
લાગે મીઠી મહર્ષિને
સયમ શક્તિ હીણાને
મહાનરક સદૃશ ૪૧

ત્યાગ એ ઉચ્ચ અત કરણુવાળા મહાન પુરૂષોને સ્વર્ગસમાન સુખદ લાગે છે પરતુ તેજ ત્યાગ સ્વછન્દી અને અશક્ત સાધકને મહા નરક સમાન દુખદ લાગે છે

દશ ચૂ ૧ ૧૦

कणकुण्टग चइत्ताण, विट्ठभुजइ सूयरे ।
एव सीऽ चइत्ताणं, दुस्सीऽ रमइ मिए ॥ ४२ ॥

ધાન્યની ટોપલી છોડી
વિષ્ટાને ભૂડ ખાય છે,
તેમ સુશીલતા છોડી
મૂઢ કુશીલમા રમે. ૪૨

જેમ ભૂડ સુદર અનાજની ટોપલીને છોડી વિષ્ટા (જેવી હલકી ચીજ) ને ખાવું પસદ કરે છે તેમ સ્વચ્છન્દી મૂર્ખ સદાચાર છોડી સ્વચ્છદે વિચરવામાજ આનદ માને છે

ઉ ૧ ૫

अतट्ठगुरुओ लुद्धो, बहु पावं पकुव्वइ ।
दुत्तोसओ अ से होइ, निव्वाणं च न गच्छइ ॥ ४३ ॥

સ્વાર્થમાં રક્તને લુબ્ધ
જે બહુ પાપને કરે,
અસંતુષ્ટ સદા ભ્રાંત
તે નિર્વાણ ન પામશે ૪૩

સ્વાર્થમાં જ એકાંત રક્ત અને તૃષ્ણાનું સાધક હમેશાં અસંતુષ્ટ બની વ્યાકુળ રહી બહુ પાપને કર્યા કરે છે તેવો સાધક મોક્ષ પામી શકતો નથી

દશ. ૫. ઉ. ૨ ૩૨

जो पुव्वरत्तावररत्तकाले, संपिक्खए अप्पगमप्पएणं ।
किं मे कडं किं च मे किच्चसेसं,
किं सक्कणिज्जं न समायरामि ॥ ४४–४५ ॥

કીધું શું મેં ? ન શું કીધું ?
શક્ય તે શું ન આચર્યું
ભૂલ્યો ક્યાં ને થયું પાપ,
ફરી શાથી નહિ બને ૪૪

બીજા માને મને ધર્મી
હું કેવો આત્મવંચક,
પે'લે કે પાછલે પો'રે
રાત્રિએ એમ ચિંતવે ૪૫

સાધક રાત્રિને પહેલે પ્રહરે કે પાછલા પ્રહરે પોતાના આત્માની આત્મા દ્વારા આલોચના (નિરીક્ષણા) કરે કે મેં આજે શું કર્યું ? બાકી શું કરવાનું છે? મારાથી આચરવાનું શક્ય હોવા છતાં મેં શું આચર્યું નથી ? બીજા મને ધર્મી માને છે પણ હું કેવો આત્મવંચક છું ? મારી ભૂલને છોડી શકતો નથી ! હું કેમ આદર્શ બનું ? આ પ્રમાણે ખૂબ ખૂબ સંભાળપૂર્વક (સૂક્ષ્મ દોષોને પણ જતા કર્યા વિના) વિચારીને ભવિષ્યમાં સંયમનું ઉલ્લંઘન (દોષો) ન થવા પામે તેવી ચીવટ રાખે.

દશ ચૂ ૨ ૧૨

આત્મવર્ગ

૨

नाण च दसण चेव, चरित्त च तवो तहा ।
वीरियं उवओगो य, एय जीवस्स लक्खण ॥ १ ॥

જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર
તપ ને વીર્ય સાધનો,
ઉપયોગ સદાવર્તી
આત્માના એજ લક્ષણો ૧

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ આત્માના છ વિવિધ લક્ષણો છે

नोइन्दियग्गेज्झ अमुत्तभावा, अमुत्तभावा वि य होइ निच्चो ।
अज्झत्थहेउ नियय्स्स बन्धो, ससारहेउ च वयन्ति बंध ॥ २ ॥

અમૂર્ત ભાવથી આત્મા
ઇંદ્રિયોથી અતીત છે,
નિત્ય છતા સ્વદોષોથી
તેને છે ભવબંધનો. ૨

આત્મા અમૂર્ત હોવાથી ઇંદ્રિયોદ્વારા જોઇ કે સ્પર્શી શકાતો નથી વળી ખરેખર અમૂર્ત હોવાથીજ તે નિત્ય ગણાય છે આત્મા નિત્ય હોવા છતા જીવાત્મામા રહેલા અજ્ઞાનાદિ દોષોએ કરીને તે બધાય છે આ બધન એજ સસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે

ઉ ૧૪ ૧૯

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्त च, दुप्पट्ठिय सुपट्ठिओ ॥ ३ ॥

આત્મા કર્તા તથા ભોક્તા
કર્મથી સુખ દુ ખનો,
શત્રુ જેવો કુકર્મોથી
સુકર્મોથી સખા સમો ૩

આ આત્મા પોતેજ સુખ અને દુ ખોનો કર્તા અને ભોક્તા છે અને આ આત્મા પોતેજ સુમાર્ગે રહે તો પોતાનો મિત્ર અને કુમાર્ગે રહે તો પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે

ઉ ૨૦ ૩૭

अप्पा नई वेयरणी, अप्पा मे कूटसामली ।
अप्पा कामदुहा घेणू, अप्पा मे नन्दण वण ॥ ४ ॥

નદનવન શો આત્મા
કામધેનુ સમો પુન,
વૈતરણી નદી જેવો
આત્મા આ કૂટશાલ્મલી ૪

આ આત્મા પોતેજ વૈતરણી નદી અને કૂટશા'મલી વૃક્ષ જેવો દુખ દાયી તથા કામદુધા ગાય અને નદનવન સમાન સુખદાયી છે

ઉ ૨૦ ૨૬

अप्पा चेव दमेयव्वो, अप्पा हु खलु दुद्दमो ।
अप्पा दन्तो सुही होइ, अस्सि लोए परत्थ य ॥ ५ ॥

દમવા યોગ્ય આત્મા છે
આત્મા દુર્દમ્ય છે ખરે,
દમો આત્મા સુખી થાવા
લોકમા પરલોકમા ૫

પોતાનો આત્માજ દમવો જોઇએ, કારણ કે આત્મા એજ દુર્દમ્ય છે આત્મદમન કરનાથી આલોક અને પરલોકમા પણ સુખી થવાય છે માટે સુખના ઇચ્છુકો સદા આત્મદમન કરે

ઉ ૧ ૧૫

वरं मे अप्पा दन्तो, संजमेण तवेण य ।
माहं परेहि दम्मंतो, बंधणेहिं वहेहिं य ॥ ६ ॥

સંયમ ને તપસ્યાથી
આત્માને દમવો ભલો,
દમાશે નહિ તો બીજા
વધ ને બંધનોથી તે ૬

વળી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને દમવો એજ ઉત્તમ છે નહિ તો બીજા (પરાધીનતાના) બંધનો કે મારથી પોતે રખે દમાય! (પરાધીનતાથી સહેવું પડતું સહજ કષ્ટ દુઃસાધ્ય છે જ્યારે સ્વતંત્ર રીતે કષ્ટોને સહન કરવા તે સાવ સહજ અને સુલભ છે)

ઉ૦ ૧ ૧૬

जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जए जिए ।
एगं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥ ७ ॥

મહા સંગ્રામમાં જીતે
જે યોદ્ધો દસ લાખને,
તેથી શ્રેષ્ઠ દુરાત્માનો
વિજેતા જય મેળવે ૭

દશ લાખ સુભટને દુર્જય સંગ્રામમાં જીતવા કરતાં એકજ માત્ર આત્માને જીતવો તે ઉત્તમ છે અને દુરાત્માનો વિજેતા સુભટ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને સાચો વિજયી ગણાય છે

ઉ૦ ૩ ૩૪

न त अरी कण्ठछेत्ता करेइ,
ज से करे अप्पणिया दुरप्पया ॥ ८ ॥

ગળાનો કાપનારો યે,
શત્રુ બુરુ કરે ન જે,
દુર્બુદ્ધિ તે દુરાત્માની
પોતામા રહીને કરે ૮

મસ્તકને છેનાર શત્રુ જે અનર્થ ન કરી શકે તે અનર્થ દુષ્ટબુદ્ધિ પોતામા રહીને જ કરી નાખે છે

ઉ૦ ૨૦ ૪૮

अप्पाणमेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण बज्झओ ।
अप्पणामेवमप्पाण, जइत्ता सुहमेहए ॥ ९ ॥

લડો સૌ આત્મસગ્રામે
બીજા સગ્રામ શા કરો !,
શુદ્ધાત્માથી દુરાત્માને
જીતીને સુખ મેળવો ૯

આત્મા સાથે જ યુદ્ધ કરો બહારના યુદ્ધથી શું વળવાનુ છે? શુદ્ધ આત્માથી દુષ્ટ પ્રકૃતિવાળા આત્માને જીતીને સુખ મેળવી શકાય છે માટે આત્મયુદ્ધમા લાગી પડો

ધર્મમાર્ગ

૩

धम्मो मगलमुक्किट्ठ, अहिंसा संनमो तनो ।
देवा वि त नमसति, जस्स धम्मे सया मणो ॥ १ ॥

ધર્મ મગલ ઉત્કૃષ્ટ
અહિંસા તપ સયમ,
દેવો પણ નમે તેને
જેનું ધર્મે સદા મન ૧

ધર્મ એ સર્વોત્તમ (ઉચ્ચ પ્રકારનું) મગળ છે અહિંસા સયમ અને તપ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે આવા ધર્મમા જેનું મન હમેશા લીન રહે છે તેવા પુરુષને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે

દશ. ૧ : ૧

*અહિંસામાં સ્વ અને પરનું હિત છે સૌ કોઇને શાંતિ મળે છે માટેજ અહિંસામા ધર્મ છે સંયમથી પાપી પ્રવૃત્તિ અટકે છે, તૃષ્ણા મંદ પડે છે અને તેવા સંયમી પુરુષોજ રાષ્ટ્રશાંતિમા સાચા ઉપકારક થઇ પડે છે, અનેક દુ ખિતોને તે દ્વારાજ આશ્વાસન મળે છે માટેજ સંયમમા ધર્મ છે તપશ્ચર્યાથી અંત કરણની વિશુદ્ધિ થાય છે માટેજ તપશ્ચર્યામા ધર્મ છે

આ રીતે તે તત્ત્વો દ્વારા સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ત્રણે દૃષ્ટિઓનો સમન્વય શુદ્ધિ તથા વિકાસ થાય છે માટેજ તે ત્રણે તત્ત્વોની ક્રિયા તે ધર્મક્રિયા છે આવા ધર્મમા જેઓનું મન છે તેઓ મનુજ અને દેવોને પણ વંદ્ય હોય તેમા કશું જ આશ્ચર્ય નથી

पाणिवहमुसावाया, अदत्तमेहुणपरिग्गहा विरओ ।
राईभोयणविरओ, जीवो भवइ अणासवो ॥ २ ॥

પ્રાણીહિંસા, મૃષાવાદ
મૈથુન ને પરિગ્રહ,
અદત્ત ને નિશાભોજ્ય
ત્યાગે ધર્મિષ્ઠ તે બને. ૨

પ્રાણીવધ, અસત્ય, મૈથુન (અબ્રહ્મચર્ય) અને પરિગ્રહ એ પાંચ દોષોથી તથા રાત્રિ ભોજનથી વિરક્ત થયેલો જીવાત્માજ સાચો ધર્મિષ્ઠ બને છે

एस धम्मे धुवे निच्चे, सासए जिणदेसिए ।
सिद्धा सिज्झन्ति चाणेण, सिज्झिस्संति तहावरे ॥ ३ ॥

આજ ધર્મ ખરો નિત્ય
શાશ્વતો જિન વર્ણવે,
મુક્તિ પામ્યા ઘણા એથી
બીજાયે મુક્તિ પામશે 3

આજ ધર્મ નિરંતર સ્થિર અને નિત્ય છે તે ધર્મનું પાલન કરી અનેક જીવાત્માઓ અંતિમ લક્ષ્યે પહોચ્યા છે, પહોચે છે અને પહોચશે એમ તીર્થંકર જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યુ છે

ઉ ૧૬ ૧૭

सोहीउ-जुयमूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ ।
निव्वाण परम जाइ, घयसित्तिव्व पावए ॥ ४ ॥

સરળ શુદ્ધ છે જેનુ
ચિત્ત, ત્યા ધર્મની સ્થિતિ,
ઘી સિંચ્યા અગ્નિની પેઠે
શુદ્ધ નિર્વાણ પામશે ૪

સરળ આત્માની શુદ્ધિ થાય છે અને શુદ્ધ મનુષ્યના અત કરણમા ધર્મ ટકી શકે છે તેમજ ક્રમશ તેવો જીવ ઘીથી સિંચાયેલા અગ્નિની માફક શુદ્ધ થઇ શ્રેષ્ઠ મુક્તિને પામે છે

ઉ ૩ ૧૨

माणुस्स निग्गह लद्‍धु, सुई धम्मस्स दुल्लहा ।
जं सोच्चा पडिवज्जन्ति, तव खंतिमहिंसय ॥ ५ ॥

મનુદેહ મળે તોયે
ધર્મની શ્રુતિ દુર્લભ,
જે ધર્મશ્રુતિથી પામે
અહિંસા, તપને ક્ષમા ૫

મનુષ્ય શરીર પામીને તે સત્યધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે કે જે ધર્મને સાંભળવાથી જીવો તપશ્ચર્યા, ક્ષમા અને અહિંસાને પામે

ઉ ૩ ૮

लब्भन्ति विमला भोया, लब्भन्ति सुरसम्पया ।
लब्भन्ति पुत्तमित्तं च, एगो धम्मो न लब्भइ ॥ ६ ॥

મનોરમ્ય મળે ભોગો
સંપત્તિ દેવની મળે,
પુત્ર, મિત્રો મળે તોયે
એક ધર્મ ન સાંપડે ૬

જગતની સામાન્ય પ્રજા જે માટે તપસ્યા કરે છે તેવા મનોરમ્ય ભોગો મળવા એ સાવ સુગમ છે દેવોની સંપત્તિ પામવી પણ કદાચ સુલભ થાય, પુત્ર, મિત્ર તથા પરિવારજન્ય સુખ પણ સાંપડે, પરંતુ સદ્ધર્મને ઓળખવો અને આચરવો એ અતિ દુઃસાધ્ય, કઠિન અને દુર્લભ છે

प्रास्ताविक

अद्धाणं जो महंतं तु, अपाहेओ पवज्जई ।
गच्छन्तो सो दुही होइ, छुहातण्हाए पीडिओ ॥ ७ ॥

પ્રવાસી અટવી માર્ગે
જાય ભાતું લીધા વિના,
જઈને થાય તે દુ:ખી
પીડા પામી ક્ષુધા થકી ૭

एवं धम्मं अकाऊण, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतो सो दुही होइ, वाहीरोगेहिं पीडिओ ॥ ८ ॥

આચર્યા વિણ સદ્ધર્મે
જે જાયે પરલોકમા,
દુ:ખી તે જઈને થાયે
વ્યાધી–રોગથીં પીડિત ૮

જે મુસાફર અટવી જેવા લાબા માર્ગમા ભાતું લીધા વિના પ્રયાણ કરે છે, તે રસ્તે જતા ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી ખૂબ પીડાય છે અને દુ:ખી થાય છે

તેજ પ્રમાણે જે ધર્મને આદર્યા વિના પરલોકમા જાય છે, તે ત્યા જઈ અનેક પ્રકારના રોગો અને ઉપાધિઓથી પીડાય છે

ઉ ૧૯ ૧૮, ૧૯

विस तु पीय जह कालकूट, हणाइ सत्थ जह कुग्गहीय ।
एसो वि धम्मो विसओववन्नो, हणाद वेयाल इवाविवन्नो ॥९॥

પીધેલું ઝેર ને શસ્ત્ર
પકડેલું કુરીતિથી,
હણે માલીકને તેમ
વિષયાપન્ન ધર્મ તે ૯

હાથમા લેવાથી તાળવુ ફાટી જાય તેવુ-તાલપુટ ઝેર ખાવાથી અવળું શસ્ત્ર પકડવાથી અને અવિધિથી મન્ત્રજાપ કરવાથી જેમ તે માલીકને મારી નાખે છે, તેજ રીતે વિષયભોગની આસક્તિથી યુક્ત હોય તો તે ધર્મ પણ તેવા (અધર્મી) ને મારી નાખે છે (હલકી ગતિમા લઈ જાય છે) વસ્તુત ધર્મમા કદી અધમ ન હોય અને હોય તો તે ધર્મ ન ગણાય

ઉ ૨૯ ૪૪

पडन्ति नरए घोरे, जे नरा पावकारिणो ।
दिव्व च गइ गच्छन्ति, चरित्ता धम्ममारिय ॥ १० ॥

પડે છે ઘોર દુ ખોમા
જે નરો પાપ આચરે,
સપત્તિ સ્વર્ગની પામે
જે નરો ધર્મ આચરે ૧૦

જેઓ પાપ કરનારા હોય છે તે ઘોર નરકમા પડે છે અને જે સત્ય ધર્મને આચરે છે તે મનુષ્ય સ્વર્ગીય સપત્તિને પામે છે

ઉ ૧૮ ૨૫

सव्वभूयप्पभूयस्स, सम्म भूयाइ पासओ ।
पिहिआसवस्स दंतस्स, पावकम्म न बंधइ ॥ ११ ॥

સ્વજેવા સર્વ જીવોને
દેખે સમાન દ્રષ્ટિથી,
પાપ પ્રવાહ રોકીને
દાન્ત પાપ ન બાંધશે ૧૧

સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા સમાન જાણીને વર્તનાર તથા પ્રાણી માત્ર પર સમદ્રષ્ટિથી જોનાર અને તેવા પાપના આસવો (આગમનો) ને રોકનાર તથા દમિતેંદ્રિય તે સંયમીને પાપકર્મનો બંધ થતો નથી

દશ ૪ ૯

जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए ।
जयं भुजंतो भासंतो, पावकम्म न बंधइ ॥ १२ ॥

ચાલતા, બોલતા, ખાતા
સૂતા કે બેસતા વળી,
જાગૃતિ વર્તતી જેની
તેને પાપ ન પીડશે ૧૨

ઉપયોગ પૂર્વક ચાલવુ ઉપયોગપૂર્વક ઉભા રહેવુ ઉપયોગપૂર્વક બેસવુ ઉપયોગપૂર્વક સૂવુ, ઉપયોગપૂર્વક ભોજન કરવુ અને ઉપયોગપૂર્વક બોલવુ આવી રીતે જે વર્તે છે તેને પાપો બંધન કરતા નથી×

દશ ૪ ૮

× ઉપયોગ એટલે સાવધાની- જાગૃતિ કે વિવેક

વિકાસ વર્ગ

૪

मूलाउ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा समुविंति साहा ।
साहप्पसाहा विरुहंति पत्ता, तओ सि पुप्फं च फलं रसो अ ॥१॥

મૂળથી થડ વૃક્ષોના
ડાળીઓ થડથી ઉગે,
ડાળીથી ડાખળીઓ ને
પાન, ફૂલ તથા ફળ ૧

જેમ મૂળથી વૃક્ષનું થડ, થડમાથી શાખા, શાખામાથી પ્રતિશાખા અને તેમાથી પાદડા ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી ક્રમથી તે વૃક્ષમા ફૂલો, ફળો અને મીઠો રસ ઉદ્ભવે છે—

દશ૦ ૯ ઉ૦ ૨ ૧

एव धम्मस्स विणओ, मूल परमो से मुक्खो ।
जेण किर्त्ति सुअं सिग्घ नीसेस चाभिगच्छइ ॥ २ ॥

વિનય ધર્મનું મૂળ
ક્રમથી મોક્ષને ફળે,
કીર્તિ જ્ઞાન પ્રશસા ને
કલ્યાણ પ્રાપ્તિ તે થકી ૨

તેજ પ્રમાણે ધર્મરૂપ વૃક્ષનુ મૂળ વિનય છે અને તેનું અંતિમ પરિણામ (એટલે કે રસ રૂપ) મોક્ષ છે તે વિનય રૂપી મૂળ દ્વારા વિચક્ષણ સાધક, આલોકમા કીર્તિ, જ્ઞાન અને મહાપુરુષો દ્વારા પરમ પ્રશંસા પામે છે અને ક્રમશઃ પોતાનો આત્મવિકાસ સાધી અંતે પરમ કલ્યાણ અર્થાત્ મોક્ષ પણ પામે છે

દશ ૯ ઉ ૨ ૨

सवणे नाणे य विन्नाणे, पच्चक्खाणे य सजमे ।
अणासवे तवे चेव, वोदाण अकिरिय सिद्धि ॥ ३–४ ॥

જ્ઞાન શ્રવણથી જન્મે
વિજ્ઞાન જ્ઞાનથી ઉગે,
વિજ્ઞાને પાપનો ત્યાગ
સયમ પાપ ત્યાગથી ૩
સયમે પાપનો રોધ
ને તેથી તપ સભવે,
તપથી કર્મનો નાશ
અક્રિય આત્મ મુક્તિ ને ૪

*મનુષ્યો જ્યારે સાચા ધર્મનું શ્રવણ કરે છે ત્યારે તેનામા જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જ્ઞાન થયા પછીજ વિશિષ્ટ જ્ઞાન મેળવે છે એવા આત્મજ્ઞાન પછી વૈરાગ્ય સ્ફુરે છે, વૈરાગ્ય સ્ફુર્યા પછી વ્રતોની આરાધના થાય છે વ્રતો ધારણ કર્યા બાદ સયમ સાધ્ય બને છે સયમ જન્મ્યા પછી પાપવૃત્તિનો રોધ થાય છે અને ત્યારબાદ તપશ્ચર્યાદ્વારા કર્મ-માયાના આવરણો શિથિલ થાય છે અને સર્વથા કર્મરહિત થયેલુ શુદ્ધ ચૈતન્ય સપૂર્ણ સિદ્ધિને પામે છે

આ રીતે સદ્ધર્મથી મુક્તિ સુધીની સાધક માટેની આ વિકાસશ્રેણી છે, ક્રમપૂર્વક એક એક ચડવામા જોખમ નથી અને આત્મહિતની અરોધ સાધના થતી રહે છે ક્રમ ઉલ્લઘવામા ખૂબ જોખમ અને પતનનો ભારી ભય રહે છે તો સૌ કોઇ ક્રમપૂર્વક આગળ ધપે

ભગવતીસૂત્ર

* આ આખો વિકાસક્રમ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પોતાના સુશિષ્ય ગૌતમને ઉદ્દેશીને પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહેલ હતો આ બિના ભગવતીસૂત્રમા છે

વ્રતવિચાર વર્ગ

५

मदविसयकसाया, निन्दा विगहा पचमा भणिया ।
एए पच पमाया, जीवे पाडंति संसारे ॥ १ ॥

વિષય, વિકથા, નિદ્રા
કષાય, મદ પાચ એ,
વૈરી રૂપ પ્રમાદો જે
ભમાવે ભવચક્રમા ૧

અહંકાર, વિષય, ક્રોધાદિ કષાયો નિદ્રા, અને પાચમી વિકથા (જેથી પતન થાય તેવી કથા) આ પાચે પ્રમાદો એકાત ઝેર રૂપ છે અને તે જીવાત્માઓને સસારમા ધકેલી દે છે

પ્રકરણસગ્રહ

जोग च समणधम्मम्मि, जुंजे अनलसो धुवं ।
जुत्तो अ समणधम्मम्मि, अट्ठं लहइ अणुत्तरं ॥ २ ॥

નિત્ય આળસને ત્યાગી
મન વાણી તથા ક્રિયા,
જે જોડે સાધુના ધર્મે
તે યોગી મુક્તિ મેળવે ૨

સાધક, આળસને સર્વથા ત્યાગી તથા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેની (એકાગ્રતા) એક વાકયતા કરી તે યોગને નિશ્ચળ રૂપે શ્રમણધર્મમા સ્થાપે શ્રમણધર્મમા સર્વથા યુક્ત રહેલો યોગી પરમ અર્થ (મુક્તિ) ને પામે છે

દશ ૮ ૪૩

जइ मज्झ कारणा एए, हम्मंति सुबहू जीवा ।
न मे एयं तु निस्सेसं, परलोगे भविस्सई ॥ ३ ॥

પોતાના સ્વાર્થને કાજે
હણાયે બહુ જંતુઓ,
નથી કલ્યાણ તેમા કૈ
પોતાનું કે ન પારકું ૩

જો મારાજ કારણથી આવા અસંખ્ય નિર્દોષ જીવો હણાઇ જતા હોય તો તે વસ્તુ મારે માટે કે પરને માટે, આ લોક કે પરલોકમા લેશમાત્ર કલ્યાણકારી નથી એમ સાધક ચિંતવે

ઉ ૨૨ ૧૯

तत्थिम पढम ठाण, महावीरेण देसिअ ।
अहिंसा निउणा दिट्ठा, सव्वभूएसु सजमो ॥ ४ ॥

व्रतोमा सर्वथी श्रेष्ठ
अहिंसा वीर वर्णवे,
सर्व जीवो दया पाळो,
दयानुं मूळ संयम ४

संयमपूर्वक वर्तवु तेज उत्तम प्रकारनी अहिंसा छे, अने भगवान महावीरे तेनेज महाव्रतोमा प्रथम स्थाने दर्शावेली छे तेवी शुद्ध अने वास्तविक अहिंसानु मूळ संयम छे

दश ६ ९

सव्वे जीवा वि इच्छंति, जीविउ न मरिज्जिउ ।
तम्हा पाणिवह घोर, निग्गथा वज्जयंति ण ॥ ५ ॥

जीववा ईच्छता प्राणी
न इच्छे कोई मृत्युने,
तेथी प्राणी तणी हिंसा
त्यजे निर्ग्रंथ साधको ५

जगतना नाना के मोटा सर्व जीवो जीवनने ईच्छे छे कोइ पण प्राणी मृत्युने इच्छतु नथी माटेज ए (भयकर पाप रूप) हिंसाने निर्ग्रंथ साधको सर्वथा त्यागी दे

दश ६ ११

जावंति लोए पाणा, तसा अदुव थावरा ।
ते जाणमजाण वा, न हणे णो विघायए ॥ ६ ॥

લોકમા જેટલા પ્રાણી
સ્થાવર અથવા ત્રસ,
જાણીને કે ન જાણીને
હણાવે કે હણે નહિ ૬

સયમી સાધક આ લોકમા જેટલા ત્રસ (હાલતા ચાલતા) અને સ્થાવર (સ્થિર) જીવો છે તેને પણ જાણતા કે અજાણતા હણે નહિ કે હણાવે પણ નહિ

દશ ૬ ૦

मुसावाओ य लोगम्मि, सव्व साहूर्हिं गरहिओ ।
अविस्सासो य भूआण, तम्हा मोस विवज्जए ॥ ७ ॥

આ લોકમા મૃષાવાદ
નિંદ્યો છે સર્વ સાધુએ,
અશ્રદ્ધા લોકમા વ્યાપે
મૃષા તેથી સહુ તજો. ૭

આ લોકમા મૃષાવાદને સર્વ સાધુ પુરુષોએ નિંદેલ છે અસત્યવાદી પુરુષ જગતમાં અવિશ્વાસપાત્ર બની રહે છે માટે અસત્યનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઘટે

દશ ૬ ૧૩

अप्पणट्ठा परट्ठा वा, कोहा वा जइ वा भया ।
हिंसग न मुस बूया, नो वि अन्न वयावए ॥ ८ ॥

પોતા માટે પરાર્થે વા
ક્રોધથી ભયથી તથા,
કદી હિંસા ભરી ભાષા
વદાવે કે વદે નહિ ૮

સંયમી પોતાના સ્વાર્થ માટે કે બીજાને માટે ક્રોધથી કિંવા ભયથી પરને પીડા ઉત્પન્ન કરે તેવુ હિંસાકારી અસત્ય બોલે નહિ કે બીજા પાસે બોલાવે પણ નહિ

દશ ૬ ૧૨

अपुच्छिओ न भासिज्जा, भासमाणस्स अतरा ।
पिट्ठिमस न खाइज्जा, मायामोस विवज्जए ॥ ९ ॥

બે બોલનારની વચ્ચે
બોલાવ્યા વિણુ ના વદે,
પૂંઠે નિંદા સદા ત્યાગી
માયા અસત્યને તજે ૯

સંયમી સાધક, અણુપૂછયો કશી ન બોલે તેમજ કોઇ બોલતુ હોય તે પૂર્ણ ન બોલી રહે તે પહેલા વચ્ચે પણ ન બોલે પીઠ પાછળ કોઇની નિંદા ... માયા (કપટ) અને અસત્ય એ બન્ને ઝેરને સર્વથા તજે

દશ ૮ ૪૭

मुहुत्तदुक्खा उ हवंति कंटया, अओमया ते वि तओ सुउद्धरा ।
वायादुरुत्ताणि दुरुद्धराणि, वेराणुबंधीणि महब्भयाणि ॥ १० ॥

કાઢયે લોખંડના કાંટા
ક્ષણિક દુ:ખ ઊપજે,
કટુ વાણી તણા કાંટા
જન્માવે વૈર ને ભય ૧૦

વળી લોખંડના કાંટાઓ તો બે ઘડી દુ:ખ આપે છે અને તેને અંગમાંથી બહાર કાઢવા પણ સહેલા છે પરંતુ કઠોર વચનના પ્રહારો હૃદયમાં એવા આરપાર પેસી જાય છે કે તેને કાઢવા સહેલા નથી અને તે ગાઢ વૈર કરનારા હોય છે કે તે દ્વારા અનેક અત્યાચારો અને દુષ્કર્મો થઈ જાય છે (માટે તેને પણ સુસાધક ત્યાગી દે)

દશ૦ ૯ ઉ૦ ૩ ગા૦ ૭

अप्पत्तिअं जेण सिया, आसु कुप्पिज्ज वा परो ।
सव्वसो तं न भासिज्जा, भासं अहिअगामिणिं ॥ ११ ॥

અશ્રદ્ધા ઉપજે જેથી
શીઘ્ર કોપે બીજો જન,
તેવી દૂષિત ભાષાને
ન વદે સાધુ સર્વથા ૧૧

વળી સાધક, જે ભાષા બોલવામાં બીજાને અપ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય તથા જે વાણી બોલવાથી બીજા ક્રોધે ભરાય તેમજ જેથી કોઇનુ અહિત થાય તેવી દૂષિત ભાષાને સર્વથા ન બોલે

દશ૦ ૮ ૪૮

दिट्ठं मिअं असंदिद्धं, पडिपुन्नं विअं जिअं ।
अयंपिरमणुव्विग्गं, भासं निसिर अत्तवं ॥ १२ ॥

પરિમિત અસંદિગ્ધ
સંપૂર્ણ વ્યક્ત ને સ્ફુટ,
પરિચિત અનુદ્વેગી
ભાષાને સંયમી વદે ૧૨

પણ આત્માર્થી સાધક પરિમિત, સંદેહરહિત, પૂર્ણ, સ્પષ્ટ અને વાકેફદાર વાણી બોલે તેવી વાણી પણ વાચાળપણાથી અને અન્યને ખેદ થાય તેવા ભાવથી રહિત હોવી જોઈએ

દશ ૮ : ૪૯

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जइ वा बहुं ।
दंतसोहणमित्तं पि, उग्गहंसि अजाइया ॥ १३ ॥

નિર્જીવ જીવતી કિંવા
વસ્તુ હો અલ્પ કે બહુ;
દાતણની સળી માત્ર
આજ્ઞા યાચ્યા વિના કદી. ૧૩

त अप्पणा न गिण्हति, नो वि गिण्हावए पर ।
अन्न वा गिण्हमाण पि, नाणुजाणति सजया ॥ १४ ॥

નહિ ગ્રહે સ્વય કિવા
ગ્રહાવે અન્યથી નહિ,
અદત્ત જે ગ્રહે તેને
અનુમોદે ન સયમી. ૧૪

સજીવ વસ્તુ કે નિર્જીવ વસ્તુ અલ્પ પ્રમાણમા કે બહુ પ્રમાણમા બીજુ તો શું પણ એક દાતણની સળી માત્ર માલીકની રજા મેળવ્યા વિના સયમી પુરુષો સ્વય ગ્રહણ કરે નહિ, બીજા દ્વારા ગ્રહણ કરાવે નહિ કે અદત્ત ગ્રહણ કરનારને અનુમોદન સુદ્ધા આપે નહિ

દશ ૬ ૧૪, ૧૫

ज पि वत्थ च पाय वा, कबल पायपुच्छण ।
त पि सजमलज्जट्ठा, धारति परिहरति अ ॥ १५ ॥

વસ્ત્ર પાત્ર તથા જે કૈં
રજોહરણ, કબલ,
સાધુ સયમ રક્ષાર્થે
રાખે કિવા ભલે સજે ૧૫

न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा ।
मुच्छा परिग्गहो वुत्तो, इइ वुत्त महेसिणा ॥ १६ ॥

ન પરિગ્રહ તે કીધો
જ્ઞાતપુત્ર મહર્ષિએ,
તે પરિગ્રહ મૂર્છામા
માને છે લોકના પ્રભુ ૧૬

જે કઈ વસ્ત્ર, પાત્ર કમ્બલ પાદપુછન રજોહરણ ઇત્યાદિ સયમના ઉપકરણોને સયમના નિર્વાહ માટે સયમી પુરુષો ધારણ કરે છે કે પહેરે છે તેને જગતના જીવોના પ્રતિપાલક જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીર દેવે પરિગ્રહ કહ્યો નથી બલ્કે તેમા સયમ ધર્મ બતાવ્યો છે પણ વસ્ત્રાદિક કે કોઇ પણ વસ્તુ પર જો આસક્તિ હોય તો તેજ પરિગ્રહ છે એમ તે ઋષીશ્વરે ફરમા વ્યુ છે

દશ. ૬ ૨૦ ૨૧

पायच्छित्त विणओ, वेयावच्च तहेव सज्झाओ ।
झाण च विउस्सग्गो, एसो अब्भिन्तरो तवो ॥ १७ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત તથા સેવા
સ્વાધ્યાય ને વિનીતતા,
કાયવ્યુત્સર્ગ ને ધ્યાન
એ આભ્યતર છે તપ ૧૭

પ્રાયશ્ચિત વિનય, સેવા સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યતર તપ છે

ઉ૦ ૩૦ ૩૦

अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिच्चाओ ।
कायकिलेसो सलीणया, य बज्झो तवो होइ ॥ १८ ॥

કાયક્લેશ રસ ત્યાગ
વૃત્તિ રોધ ઉણોદરી,
પૂર્ણોપવાસ એકાંત,
કહ્યું છે બાહ્ય તે તપ ૧૮

ઉપવાસ, ઉણોદરી, ક્ષુધાથી અલ્પ ખાવુ વૃત્તિ સક્ષેપ (પોતાની જરૂરિયાતો ઘટાડવી) રસ પરિત્યાગ કાય ક્લેશાદિ આસનો અને એકાંત વૃત્તિનું સેવન એમ છ પ્રકારનુ બાહ્યતપ હોય છે

ઉ० ૩० ૮

एव तव तु दुविह, जे सम्म आयरे मुणी ।
सो खिप्प सव्वससारा, विप्पमुच्चइ पण्डिओ ॥ १९ ॥

આંતરિક તથા બાહ્ય
આચરે તપ જે મુનિ,
વિવેકી શીઘ્ર તે સાધુ
કર્મથી મુક્ત થાય છે ૧૯

એ પ્રમાણે બે પ્રકારના તપ પૈકી જે મુનિ યથાર્થ સમજીને તેને વિવેકપૂર્વક આચરે છે તે પડિત સાધક કર્મબંધનથી જલદી છુટી શકે છે

ઉ० ૩० ૩૭

तवनारायजुत्तेण, भित्तुण कम्मकचुय ।
मुणी विगयसगामो, भवाओ परिमुच्चइ ॥ २० ॥

તપના બાણથી વીંધે
જે સાધુ કર્મકંચુકો,
તે સાધુ બંધનો કાપી
સર્વથા મુક્ત થાય છે ૨૦

તપશ્ચર્યા રૂપ બાણોથી યુક્ત તેવા જ મુનિ કર્મરૂપ બખ્તરને ભેદી ભવ સગ્રામમા વિજય પામે છે અને સસારરૂપ બધનથી પણ શીઘ્ર તે સર્વથા મુક્ત થાય છે

ઉ૦ ૯ ૨૨

બ્રહ્મચર્યવર્ગ

૬

अबंभचरियं घोरं, पमायं दुरहिट्ठिअं ।
नायरंति मुणी लोए, भेयाययणवज्जिणो ॥ १ ॥

અબ્રહ્મચર્ય છે ઘોર
દુષ્ટ પ્રમાદનું ગૃહ,
મુનિઓ તે નહીં ઇચ્છે
સાવધાન રહી સદા. ૧

मूलमेयमहम्मस्स, महादोससमुस्सयं ।
तम्हा मेहुणसंसग्गं, निग्गंथा वज्जयंति णं ॥ २ ॥

મૂળ એ છે અધર્મોનું
પાત્ર છે મહાદોષનું,
મૈથુન સંગને તેથી
નિર્ગ્રંથો સર્વથા તજે ૨

ચારિત્ર ધર્મમાં સાવધાન રહેનારા મુનિજનો સાધારણ જનસમૂહથી દુઃસાધ્ય અને પ્રમાદના પરમ અને ભયંકર સ્થળરૂપ અબ્રહ્મચર્યને કદી આચરતા નથી તેમ ઈચ્છતા પણ નથી કારણ કે અબ્રહ્મચર્ય એ જ અધર્મનું મૂળ છે મૈથુન એ જ મહાદોષનું ભાજન છે માટે મૈથુન સંસર્ગને નિર્ગ્રંથ પુરુષો ત્યાગી દે છે

દશ૦ ૬ ૧૬, ૧૭

विभूसा इत्थिसंसग्गो, पणीअं रसभोयणं ।
नरस्सत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ ३ ॥

વિભૂષા, સ્ત્રી તણો સંગ,
રસાળાં સ્વાદુ ભોજન,
કરાલ ઝેરના જેવાં
તે આત્માર્થી મુમુક્ષુને ૩

આત્મ સ્વરૂપના શોધક માટે શોભા (શરીર સૌંદર્ય), સ્ત્રીનો સંસર્ગ અને રસવાળા સ્વાદુ ખાણાંઓ એ ભયંકર ઝેર જેવાં છે

દશ૦ ૮ ૫૭

जहा कुक्कुडपोअस्स, निच्च कुललओ भय ।
एव खु बमयारिस्स, इत्थी विग्गहओ भय ॥ ४ ॥

જેમ કુકકુટ બચ્ચાને
બિલાડીનો સદા ભય,
તેમ છે બ્રહ્મચારીને
સ્રીના સસર્ગનો ભય ૪

જેમ કુકડાના બચ્ચાને હમેશા બિનાડીથી ભય રહ્યો હોય છે તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મચારીને સ્રીના દેહથી ભય રહે છે ×

દશ૦ ૮ ૫૪

रसा पगाम न निसेवियव्वा, पाय रसा दित्तिकरा नराण ।
दित्त च कामा समभिद्दवन्ति, दुम जहा साउफल व पक्खी ॥५॥

ન સેવવા બહુ સ્વાદો
જે કરે દીપ્ત ઇંદ્રિયો,
વિકારો પીડશે જેમ
પક્ષીઓ ફળ સ્વાદુને ૫

વિવિધ જાતના રસવાળા પદાર્થોને કલ્યાણના અર્થીઓએ ભોગવવા નહિ, કારણ કે રસ ઇંદ્રિયોને ઉત્તેજિત કરનારા નીવડે છે, અને સ્વાદુ ફળવાળા વૃક્ષની ઉપર પક્ષીઓ જેમ ધસી આવી પીડા ઉપજાવે છે તેમ ઇંદ્રિયોના રસાદિ વિષયમા ઉન્મત્ત બનેલા મનુષ્યની ઉપર કામભોગો પણ ધસી આવી પીડા ઉપજાવે છે

ઉ૦ ૩૨ ૧૦

× સ્રી શરીરનો ભય રાખવો એટલે સ્રી પરિચય ન કરવો તે જ ભાવ છે સ્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષને કે પુરુષજાતિ પ્રત્યે સ્રીને ઘૃણા લાવવા માટેનું આ કથન નથી, તેમ અતડા રહેવા માટે પણ નથી પરતુ બ્રહ્મચર્યના સાધક કે સાધિકાને કેટલુ જાગૃત રહેવુ જોઇએ તેની સાવધાની આ કથન સૂચવે છે

चित्तभित्तिं न निज्झाए, नारिं वा समलंकिअं ।
मक्खर पित्र दट्ठूण, दिट्ठिं पडिसमाहरे ॥ ६ ॥

શૃગાર ચિત્ર ભીંતિના
તથા સૌદર્ય સ્રીતણું,
વિકારી દૃષ્ટિથી કો દી'
બ્રહ્મચારી જુએ નહિ ૬

બ્રહ્મચારી સાધક શૃંગારના ચિત્રવાળી દિવાલને કે સ્રીના સૌન્દર્યને વિકારી દૃષ્ટિથી જુએ નહિ

દશ૦ ૮ ૫૫

अग पच्चग संठाण, चारुल्लविअपेहिअ ।
इत्थीण त न निज्झाए, कामराग विवड्ढण ॥ ७ ॥

સ્રીઓના અગ પ્રત્યગ
ચારુવેણુ, નિરીક્ષણુ,
ન દેખે ચિંતવે સાધુ
કામ રાગ વિવર્ધક ૭

સ્રીઓના અગપ્રત્યગ, આકાર, મીઠા વેણુ અને સૌમ્ય નિરીક્ષણો (કટાક્ષ) એ કામરાગ (મનોવિકાર) ને વધારવાના જ નિમિત્તરૂપ છે માટે શાણો સાધક તેને ન જુએ કે ન તેનું ચિંતન કરે

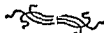
દશ૦ ૮ ' ૫૮

कूइय रुइय गीय, हसिय थणिय कन्दिय ।
वम्भचेररओ थीण, सोयगिज्झ विवज्जए ॥ ८ ॥

સ્રીના સ્તનિત ને ગીત
હાસ્ય, ક્રન્દન, કૂજિત,
આંખ કે કાનથી તેને
બ્રહ્મચારી ન ભોગવે ૮

બ્રહ્મચારી સાધક સ્રીના કોયલ જેવા શબ્દો, ગીત, પ્રેમીના વિરહથી થતા ક્રન્દન તેમજ શૃંગારોત્પાદક સ્નેહાળ વચનો પર ન લક્ષ આપે કિંવા કાનથી પણ ન સાંભળે

ઉ ૧૬ ૫

शुद्धिवर्ग

૭

तवो जोई जीवो जोइठाण, जोगा सुया सरीर फारिसग ।
कम्मेहा सजमजोगसती होम हुणामि इसिण पसत्थ ॥१-२॥

જીવ છે જ્યોતિનું સ્થાન
તપ શાશ્વત જ્યોતિ છે,
સત્કર્મ કડછી રૂપ
શરીર યજ્ઞ વેદિકા. ૧

કુકર્મ લાકડા રૂપે
સયમ શાતિ મત્ર છે,
એવો યજ્ઞ કરો ભાવે
જે પ્રશસ્યો મહર્ષિએ ૨

જે યજ્ઞમા તપ એજ અગ્નિ છે, જીવાત્મા અગ્નિનું સ્થાન છે, મન, વચન અને કાયાના યોગરૂપ કડછી છે શરીરરૂપ યજ્ઞવેદિકા છે, કર્મરૂપી લાકડા છે અને સયમરૂપ શાતિ મત છે, આવા પ્રશસ્ત ચારિત્રરૂપ ભાવ યજ્ઞને જ સૌ કરો કે જે યજ્ઞને મહર્ષિ જનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે

ઉ० १२ ४४

धम्मे हरए बम्भे सतितित्थे, अणाविले अत्तपसन्नलेस्से ।
जहिंसि ण्हाओ विमलो विसुद्धो, सुसीइभूओ पजहामि दोसं ॥३॥

ધર્મ છે જળનો કુડ
બ્રહ્મચર્ય સુતીર્થ છે,
તેમા નાહે જશે દોષો
શાતિ ને શુદ્ધિ પામશે ૩

જ્યા ધર્મરૂપી હૃદ (કુડ) અને બ્રહ્મચર્યરૂપી પુણ્યતીર્થ છે તે કુડના તીર્થમા નહાવાથી જ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે અને શાન્તિ તથા શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે

ઉ० १२ ४६

શ્રમણવર્ગ

૮

एगप्पा अजिए सत्तू, कसाया इंदियाणि य ।
ते जिणित्तु जहानाय, विहरामि अह मुणी ॥ १ ॥

દુરાત્મા છે મહાશત્રુ
કષાયો ઇંદ્રિયો વળી;
જીતી તેને યથા ન્યાયે
વિહરે તે મહામુનિ ૧

(મનની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિને વશ થયેલો) એક જીવાત્મા (જો ન જીતાય તો તે જ) શત્રુ છે, અને એ શત્રુના પ્રતાપે ચાર કષાયો અને પાંચ ઇંદ્રિયો પણ શત્રુ છે એમ આખી શત્રુની પરંપરાને ન્યાય પ્રમાણે જીતીને શાંતિપૂર્વક વિહરે તે જ મહામુનિ છે

ઉ૦ ૨૩ ૩૮

भवतण्हा लया वुत्ता, भीमा भीमफलोदया ।
तमुच्छित्तु जहानाय, विहरामि महामुणी ॥ २ ॥

ભવતૃષ્ણા લતા ભુંડી
ભીષણ ફળને ફળે,
છેદીને મૂળથી તેને
વિહરે તે મહામુનિ. ૨

આ સંસારમાં મહાપુરુષોએ સંસારને વધારનારી તૃષ્ણાને જ વિષવેલ કહી છે કે જે વેલ ભયંકર અને ઝેરી ફળો આપી જીવોને જન્મમરણ કરાવી રહી છે તેને બરાબર જાણી જે મૂળથી ઉખેડી નાખે તે જ મહામુનિ છે

ઉ૦ ૨૩ ૪૮

अच्चण रयण चेव, वन्दण पूयण तहा ।
इड्ढीसक्कारसम्माण, मणसा वि न पत्थए ॥ ३ ॥

પૂજા, સત્કારને સેવા
કીર્તિ, સન્માન, અર્ચન;
થાઓ કિંવા ન થાઓ તે
વાંચ્છા સેવે ન સાધકો ૩

વંદનાદિનું અર્ચન, કીર્તિ, સત્કાર, સન્માન, પૂજન તથા સેવા થાઓ કે ન થાઓ. ભિક્ષુ પોતે તેને મનથી પણ વાંચ્છતા નથી

ઉ૦ ૩૫ : ૧૮

अक्कोसवह विइत्तु धीरे, मुणी चरे लाढे निच्चमायगुत्ते ।
अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिण अहियासए स भिक्खू ॥ ४ ॥

અવ્યગ્ર ચિત્તને રાખી
પ્રશસ્ત સંયમી સદા,
આક્રોશ વધ ને કષ્ટો
સહે ધૈર્યધી સાધુ તે. ૪

કોઈ કઠોર વચન કહે કે મારે તો તેને સ્વકર્મનું ફળ જાણીને તે બધા કષ્ટોને પ્રસન્ન ચિત્તથી સહન કરે અને હમેશા અવ્યાકુળ ચિત્ત રાખે તે જ ભિક્ષુ કહેવાય

ઉ૦ ૧૫ ૩

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।
अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चाइत्ति वुच्चइ ॥ ५ ॥

વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકારો
સ્ત્રીઓ ને શયનાસનો,
પરાધીનપણે ત્યાગે
તેથી ત્યાગી ન તે બને ૫

जे य कंते पिए भोए, लद्धे विपिट्ठी कुव्वइ ।
साहीणे चयइ भोए, से हु चाइत्ति वुच्चइ ॥ ६ ॥

સુંદર પ્રિય ભોગોને
જે પામી અળગા કરે,
સ્વાધીન પ્રાપ્ત ભોગોને
ત્યાગે તે ત્યાગી છે ખરો ૬

વસ્ત્રો, કસ્તુરી, અગર કે તેવા સુગંધી પદાર્થો, મુકુટાદિ અલંકારો, સ્ત્રીઓ તથા પલંગ વગેરે સુખશય્યાને જે પરવશપણે ન ભોગવે તે કંઈ ત્યાગી કહી શકાય નહિ

પરંતુ જે મનોહર તથા ઈષ્ટ એવા કામભોગો સ્વતંત્ર રીતે પ્રાપ્ત થવા છતાં તેને શુભ ભાવનાઓથી પ્રેરાઈ પોતાથી અળગા કરી ત્યાગી દે છે તે જ આદર્શ ત્યાગી કહેવાય છે

દશ૦ ૨ ૨, ૩

कामाणुगिद्धिप्पभवं खु दुक्खं, सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जं काइयं माणसियं च किंचि, तस्सन्तगं गच्छइ वीयरागो ॥ ७ ॥

પશુ, નર તથા દેવો
લોકમાં દુઃખ જે સહે,
તે જન્મ્યું કામ તૃષ્ણાથી
તે આસક્તિ તજે મુનિ ૭

દેવલોક સુધીના સમગ્ર લોકમાં જે કાંઈ શારીરિક અને માનસિક દુઃખ છે તે બધું ખરેખર કામભોગોની આસક્તિથી જ ઉત્પન્ન થયેલું છે તેથી મુનિ તેનો ત્યાગ કરે

ઉ૦ ૩૨ ૧૯

जहा दुमस्स पुप्फेसु, भमरो आवियइ रसं ।
ण य पुप्फं किलामेइ, सो य पीणेइ अप्पयं ॥ ८ ॥

વૃક્ષ-પુષ્પો વિષે જેમ
પીએ છે ભમરો રસ,
પુષ્પને કષ્ટ ના આપે
પોતાને પોષવા છતા ૮

एमेए समणा मुत्ता, जे लोए संति साहुणो ।
विहंगमा व पुप्फेसु, दाणभत्तेसणे रया ॥ ९ ॥

તેમ તપસ્વી ને ત્યાગી
સાધુઓ લોકને વિષે
દત્તભિક્ષા ગવેષીને
ભમરા જેમ નિર્વહે. ૯

જેમ ભમરો વૃક્ષોના ફૂલોમાથી મધ ચૂસે છે ત્યારે તે ફૂલોને ઇજા પહોચાડયા વિના પણ પોતાની જાતને પોષી શકે છે

તેમ જે સસારના રાગબધનથી (ગ્રથીથી) રહિત એવા પવિત્ર સાધુઓ આ વિશ્વમા વસે છે, તેઓ ફૂલમા ભમરાની માફક આ સસારમાં માત્ર પોતાની ઉપયોગી સામગ્રી તથા શુદ્ધ નિર્દોષ ભિક્ષા અને તે પણ ગૃહસ્થે આપી હોય તે મેળવીને સતુષ્ટ રહે છે

દશ૦ ૧ ૨, ૩

धम्मारामे चरे भिक्खू, धिईम धम्मसारही ।
धम्मारामरते दन्ते, बम्भचेरसमाहिए ॥ १० ॥

ધર્મ બાગે ફરે ભિક્ષુ
ધીર ને ધર્મ સારથિ,
ધર્મમા રક્ત દાન્તાત્મા
બ્રહ્મચર્યે સમાહિત ૧૦

ધૈર્યવાન અને સદ્ધર્મરૂપ રથ ચલાવવામા સારથિ સમાન-ભિક્ષુએ ધર્મરૂપી બગીચામા વિચરવું, અને ધર્મરૂપ બગીચામા રક્ત થઇને ઇંદ્રિયોનું દમન કરી બ્રહ્મચર્યમા જ સમાધિ કેળવવી

ઉ० ૧૪ ૧૫

लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा ।
समो निन्दापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ ११ ॥

લાભ કે હાનિમા નિંદા
સ્તુતિમા મૃત્યુમા તથા,
સુખ કે દુ:ખમા જીવી
સાધુ રાખે સમાનતા ૧૧

વળી લાભમા કે અલાભમા, સુખમા કે દુ:ખમા, જીવિતમા કે મરણમાં, નિંદામા કે પ્રશંસામા અને માનમા કે અપમાનમા સાધુ સમાનતા જાળવે

ઉ० ૧૯ ૯०

जहा मिगस्स आयङ्को, महारण्णम्मि जायइ ।
अच्चन्त रुक्खमूलम्मि, को ण ताहे तिगिच्छइ ॥ १२ ॥

આતંક મૃગને જ્યારે
થાયે મહા અરણ્યમાં,
ચિકિત્સા કો કરે તેની ?
વૃક્ષના મૂળમાં જઈ ૧૨

को वा से ओसहं देइ, को वा से पुच्छइ सुहं ।
को से भत्त च पाण वा, आहरित्तु पणामए ॥ १३ ॥

લાવી કોણ દવા આપે ?
કે પૂછે સુખ દુઃખને,
તેને દે કોણ લાવીને
ખાન પાન કહો તમે ૧૩

जया से सुही होइ, तया गच्छइ गोयरं ।
भत्तपाणस्स अट्ठाए, वल्लराणि सराणि य ॥ १४ ॥

નીરોગી તે બને જ્યારે
ત્યારે જાય અરણ્યમાં,
લીલા ઘાસ અને પાણી
શોધે છે ભોજનાર્થ તે ૧૪

खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरेहिं सरेहि य ।
मिगचारियं चरित्ताणं, गच्छइ मिगचारियं ॥ १५ ॥

ખાઇ પી ઘાસ ને પાણી
લીલા વને સરોવરે,
ચરીને મૃગચર્યાને
પોતાનું સ્થાન પામતો ૧૫

एव समुट्ठिओ भिक्खू, एवमेव अणेगए ।
मिगचारियं चरित्ताण, उड्ढ पक्कमइ दिस ॥ १६ ॥

રાગ દ્વેષ હણે તેમ
સયમી રહી એકલો,
મૃગચર્યા કરી તેમ
પામે આત્મવિકાસને ૧૬

મોટા અરણ્યમા વૃક્ષના મૂળમા બેઠેલા મૃગલાને જ્યારે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ત્યા જઇ તેની સારવાર કોણ કરે છે ? ત્યા જઇ કોણ તેને ઔષધ આપે છે ? તેની સુખદુ ખની ચિંતા કોણ કરે છે ? કોણ તેને ભોજન પાણી લાવીને ખવડાવે છે ?

જ્યારે તે નીરોગી થાય છે ત્યારે તે પોતાની મેળે ભોજન માટે વનમા જઈ સુંદર ઘાસ અને સરોવરને શોધી લે છે

લીલું ઘાસ ખાઇ તથા સરોવરમા પાણી પી, આવીરીતે મૃગચર્યા કરીને પછી પોતાના નિવાસ સ્થાને તે પહોચી જાય છે

એજ પ્રમાણે ઉદ્યમવત સાધુ એકાકી (રાગદ્વેષને દૂર કરી) મૃગચર્યા કરીને પોતાના આત્મવિકાસને પામે

ઉ૦ ૧૯ ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨

अहो जिणेहिं असावज्जा, वित्ती साहूण देसिया ।
मुक्खसाहणहेउस्स, साहुदेहस्स धारणा ॥ १७ ॥

મોક્ષ સાધન હેતુથી
ધારતો સાધુ દેહને,
આ ભિક્ષાવૃત્તિ નિષ્પાપી
તે સારુ વર્ણવી જિને ૧૭

અહો ! સાધુપુરુષનો દેહ મોક્ષના સાધનરૂપ છે તેથી તેને નિભાવવા સારુ જ જિનેશ્વર દેવોએ નિષ્પાપી ભિક્ષાવૃત્તિ બતાવી છે

દશ ૫ ઉ૦ ૧ ૯૨

कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे ।
अकालं च विवज्जित्ता, काले कालं समायरे ॥ १८ ॥

સમયે જાય ભિક્ષાર્થે
ને પાછો સમયે ફરે,
કાળને ઓળખી કાર્ય
કરે ભિક્ષુ વિચક્ષણ ૧૮

માટે વિચક્ષણ ભિક્ષુ, સમય થયે સ્થાનથી બહાર આહાર નિહારાદિ ક્રિયા માટે જાય, અને વખત થયે પાછો ફરે તેમજ કાળધર્મને અનુકૂળ થઈને સર્વ કાર્યો કરે

ઉ૦ ૧ ૩૧

तवोगुणप्पहाणस्स, उज्जुमईखंतिसंजमरयस्स ।
परीसहे जिणंतस्स, सुलहा सुगई तारिसगस्स ॥ १९ ॥

તપસ્વી, સંયમી ત્યાગી
સરલ ને સહિષ્ણુ જે,
સાધુ સંકટને વેઠે
તેને સુલભ સદ્‌ગતિ ૧૯

જેનામાં આભ્યંતર તથા બાહ્ય તપશ્ચર્યાના ગુણ પ્રધાનપણે છે, જે પ્રકૃતિથી સરળ, સહિષ્ણુ અને સંયમી છે તથા આવો પરીષહો સંકટોને સહન કરે છે તેવા ત્યાગી સાધકને સુગતિ પ્રાપ્ત થવી સાવ સુલભ છે

દશ૦ ૪ ૨૭

गोवालो भण्डवालो वा, जहा तद्दव्वणिस्सरो ।
एवं अणिस्सरो तंपि, सामण्णस्स भविस्ससि ॥२०-२१॥

જેમ ગોવાળ ગાયોનો
રખેવાળ ન માલિક,
રક્ષે ભંડાર ભંડારી
કિંતુ ન દ્રવ્યનો ધણી ૨૦

તેમ જ માનવી કોઈ
સજીને સ્વાંગ સાધુનો,
સંયમને ન પાળે તો
ન તે શ્રામણ્યનો ધણી ૨૧

જેમ ગોવાળ ગાયોને હાંકવા છતાં ગાયોનો ધણી નથી પણ લાકડીનો ધણી છે અને ભંડારી દ્રવ્યને રક્ષવા છતાં પણ ચાવીનો જ ધણી છે તેમ સાધુ પણ જો સાધુનો વેશ જ માત્ર પહેરી લે અને સંયમ ન પાળે તો તે સાધુતાનો —ચારિત્રનો ધણી નહિ પણ માત્ર વેશનો જ ધણી બને છે

ઉ૦ ૨૨ ૪૫

अहिगरणकडस्स भिक्खुणो, वयमाणस्स पसज्झ दारुण ।
अट्ठे परिहायती बहु, अहिगरण न करेज्ज पण्डिए ॥ २२ ॥

કરે કલહ જે ભિક્ષુ
વાણી દારુણ જે વદે,
હણાયે સાધુતા તેની
તેવું કરે ન પંડિત ૨૨

જે ભિક્ષુ કલહ કરે છે અને બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવું બોલે છે તે ભિક્ષુની સાધુતા નષ્ટ થાય છે માટે પંડિત સાધુ તેવું વર્તન ન રાખે.

સૂય૦ ૨. ઉ૦ ૨ ૧૯

बहु सुणेइ कण्णेहिं, बहु अच्छिहिं पिच्छइ ।
न य दिट्ठं सुअं सव्वं, भिक्खू अक्खाउमरिहइ ॥ २३ ॥

સાભળે બહુ કાનોથી
દેખતો આખથી ઘણું,
દેખેલું સાભળેલું સૌ
ભિક્ષુ બોલે નહીં કદી. ૨૩

ભિક્ષુ ઘણુ પોતાના કાનેથી સાભળે છે તથા આખોથી જુએ છે પરંતુ બધું જોયેલું કે સાભળેલુ બીજાને કહેવુ તે તેને માટે યોગ્ય નથી

દશ૦ ૮ ૨૦

सुअं वा जइ वा दिट्ठं, न लविज्जोवघाइअं ।
न य केण उवाएण, गिहिजोग समायरे ॥ २४ ॥

જોયેલું સાભળેલું તે
જે પીડા પરને કરે,
તેવું કં ના વદે ભિક્ષુ
ગૃહસ્થાચારને તજે ૨૪

જે સાભળેલુ કે જોયેલુ કહેવાથી બીજાને ઇજા પહોચે કે લાગણી દુભાય તેવું પણ ભિક્ષુ કદી ન બોલે તેમજ કોઇ પણ પ્રકારે ગૃહસ્થને (સાધુને ન) છાજે તેવો વ્યવહાર સુદ્ધા ન આચરે

દશ૦ ૮ ૨૧

विभूसावत्तिअ भिक्खू, कम्म बधइ चिक्कण ।
ससारसाये घोरे, जेण पडइ दुरुत्तरे ॥ २५ ॥

દેહ સૌંદર્ય વૃત્તિથી
બાધતો કર્મ ચીકણાં*
તે સાધુ કર્મના ભારે
ડૂબે સસાર સાગરે ૨૫

શરીર વિભૂષાને નિમિત્તે જે ભિક્ષુ ચીકણાં કર્મો બાંધે છે તે, તે કર્મોના ભારથી આ સસારરૂપ મહાસાગરમા ડૂબે છે (અર્થાત્ જન્મ મરણના ચક્રમા પડે છે)

દશ૦ ૬ ૬૬

* જે કર્મો ભોગવ્યા વિના જ્ઞાનથી કે તપથી દૂર ન થઈ શકે તે કર્મોને ચીકણા (સ્નિગ્ધ) કર્મો કહેવાય છે આવા કર્મો તીવ્ર આસક્તિથી જન્મે છે

કર્મ વર્ગ

૯

कम्मसगेहिं सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा ।
अमाणुसासु जोणिसु, विणिहम्मन्ति पाणिणो ॥ १ ॥

કર્મ પાશે કરી મૂઢ
અત્યંત દુખ વેઠતા,
એવા જીવો હણાયે છે
અમાનુષાદિ યોનિમાં ૧

કર્મના પાશથી જકડાએલા અને તેથી [illegible] બનેલા જીવો અમાનુષી (નરક કે તિર્યંચ [illegible] ત્યાં [illegible] હણાય છે

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया।
एगया आसुर काय, अहाकम्मेहि गच्छइ ॥ २ ॥

એકદા દેવલોકોમા
નરકોમાય એકદા,
એકદા આસુરી કાયા
પામે જીવ સ્વકર્મથી ૨

એવા પ્રકારના કર્મો હોય તેવી રીતે તે જીવો પોતાના જ શુભાશુભ કર્મોથી કદાચિત્ દેવયોકમા, કવચિત્ નરક યોનિમા અને કવચિન્ આસુરી યોનિમા ભ્રમન કરે છે

ઉ૦ ૩ ૩

कम्माण तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइउ ।
जीना सोहिमणुप्पत्ता, आययति मणुस्सय ॥ ३ ॥

કર્મના પડળો કાપે
ભોગવે ક્રમથી પુન,
ત્યારે તે શુદ્ધિને પામી
પામે માનવ દેહને ૩

જ્યારે તે કર્મોને ભોગવી લે છે ત્યારે તેના ગાઢ કર્મોનો ક્રમિક નાશ થાય છે અને ત્યારે શુદ્ધિને પામેલા તે જીવો અનુક્રમે જ મનુષ્ય દેહને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ઉ૦ ૩ ૭

કર્મ વર્ગ

૯

कम्मसगेहिं सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा ।
अमाणुसासु जोणिसु, विणिहम्मन्ति पाणिणो ॥ १ ॥

કર્મ પાશે કરી મૂઢ
અત્યત દુખ વેઠતા,
એવા જીવો હણાયે છે
અમાનુષાદિ યોનિમા. ૧

કર્મના પાશથી જકડાએલા અને તેથી મૂઢ બનેલા જીવો અમાનુષી (નરક કે તિર્યંચ) યોનિમા જઈ ત્યા દુખનું વેદન કરીને હણાય છે

ઉ૦ ૩ ૬

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।
एगया आसुर काय, अहाकम्मेहि गच्छइ ॥ २ ॥

એકદા દેવલોકોમા
નરકોમાય એકદા,
એકદા આસુરી કાયા
પામે જીવ સ્વકર્મથી ૨

જેવા પ્રકારના કર્મો હોય તેવી રીતે તે જીવો પોતાના જ શુભાશુભ કર્મોથી કદાચિત્ દેવલોકમા, કવચિત્ નરક યોનિમા અને કવચિત્ આસુરી યોનિમા ગમન કરે છે

ઉ૦ ૩ ૩

कम्माण तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइउ ।
जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आययति मणुस्सय ॥ ३ ॥

કર્મના પડળો કાપે
ભોગવે ક્રમથી પુન,
ત્યારે તે શુદ્ધિને પામી
પામે માનવ દેહને ૩

જ્યારે તે કર્મોને ભોગવી લે છે ત્યારે તેના ગાઢ કર્મોનો ક્રમિક નાશ થાય છે અને ત્યારે શુદ્ધિને પામેલા તે જીવો અનુક્રમે જ મનુષ્ય દેહને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ઉ૦ ૩ ૭

કર્મ વર્ગ

૯

कम्मसगेहिं सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा ।
अमाणुसासु जोणिसु, विणिहम्मन्ति पाणिणो ॥ १ ॥

કર્મ પાશે કરી મૂઢ
અત્યત દુ ખ વેઠતા,
એવા જીવો હણાય છે
અમાનુષાદિ યોનિમા. ૧

કર્મના પાશથી જકડાએલા અને તેથી મૂઢ બનેલા જીવો અમાનુષી (નરક કે તિર્યંચ) યોનિમાં જઈ ત્યા દુ ખનું વેદન કરીને હણાય છે

ઉ૦ ૩ ૬

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।
एगया आसुर काय, अहाकम्मेहि गच्छइ ॥ २ ॥

એકદા દેવલોકોમા
નરકોમાય એકદા,
એકદા આસુરી કાયા
પામે જીવ સ્વકર્મથી ૨

એવા પ્રકારના કર્મો હોય તેવી રીતે તે જીવો પોતાના જ શુભાશુભ કર્મથી કદાચિત્ દેવલોકમા, કવચિત્ નરક યોનિમા અને કવચિત્ આસુરી યોનિમા ગમન કરે છે

ઉ૦ ૩ ૩

कम्माण तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइउ ।
जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आययंति मणुस्सयं ॥ ३ ॥

કર્મના પડળો કાપે
ભોગવે ક્રમથી પુન,
ત્યારે તે શુદ્ધિને પામી
પામે માનવ દેહને ૩

જ્યારે તે કર્મોને ભોગવી લે છે ત્યારે તેના આઠ કર્મોનો ક્રમિક નાશ થાય છે અને ત્યારે શુદ્ધિને પામેલા તે જીવો અનુક્રમે જ મનુષ્ય દેહને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ઉ૦ ૩ ૭

કર્મ વર્ગ

૯

कम्मसंगेहिं सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा ।
अमाणुसासु जोणिसु, विणिहम्मन्ति पाणिणो ॥ १ ॥

કર્મ પાશે કરી મૂઢ
અત્યંત દુઃખ વેઠતા,
એવા જીવો હણાય છે
અમાનુષાદિ યોનિમાં. ૧

કર્મના પાશથી જકડાએલા અને તેથી મૂઢ બનેલા જીવો અમાનુષી (નરક કે તિર્યંચ) યોનિમાં જઈ ત્યાં દુઃખનું વેદન કરીને હણાય છે

ઉ૦ ૩ ૬

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया।
एगया आसुर काय, अहाकम्मेहि गच्छइ ॥ २ ॥

એકદા દેવલોકોમા
નરકોમાય એકદા,
એકદા આસુરી કાયા
પામે જીવ સ્વકર્મથી ૨

જેવા પ્રકારના કર્મો હોય તેવી રીતે તે જીવો પોતાના જ શુભાશુભ કર્મથી કદાચિત્ દેવલોકમા, કવચિત્ નરક યોનિમા અને કવચિત્ આસુરી યોનિમા ગમન કરે છે

ઉ૦ ૩ ૩

कम्माण तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइउ।
जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आययंति मणुस्सय ॥ ३ ॥

કર્મના પડળો કાપે
ભોગવે ક્રમથી પુન,
ત્યારે તે શુદ્ધિને પામી
પામે માનવ દેહને ૩

જ્યારે તે કર્મોને ભોગવી લે છે ત્યારે તેના ગાઢ કર્મોનો ક્રમિક નાશ થાય છે અને ત્યારે શુદ્ધિને પામેલા તે જીવો અનુક્રમે જ મનુષ્ય દેહને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ઉ૦ ૩ ૭

सुक्कमूले जहा रुक्वे, सिच्चमाणे ण रोहति ।
एव कम्मा ण रोहति, मोहणिज्जे खय गए ॥ ४ ॥

સુકેલા મૂળિયાવાળા
વૃક્ષો સિંચ્યા ફળે નહિ,
તેમ ફળે નહીં કર્મો
મોહનીય બળ્યા પછી ४

જે વૃક્ષો મૂળથી સૂકાઇ ગયા હોય તે જળ સિંચન કરવા છતા ફરીથી પાગરતા નથી તેજ રીતે મોહનીય કર્મ ગયા પછી બીજા કર્મો નિષ્ફળ થાય છે (ખરી જાય છે)*

" પ્રાસ્તાવિક

* જૈનદર્શનમા કર્મનુ સામર્થ્ય વર્ણવેલુ છે જીવાત્મા સારા માઠા કર્મવશાતજ ઉચ્ચ કે અધમગતિ પામે છે તે કર્મોના આઠ પ્રકારોમા સૌથી મહાન મોહનીય કર્મ છે તેનો નાશ થયા પછી ઇતર કર્મો સર્વથા ખરી પડે છે

हिंसे बाले मुसावाई, माइल्ले पिसुणे सढे ।
भुजमाणे सुर मस, सेयमेय त्ति मन्नइ ॥ ५ ॥

હિંસક મૂર્ખ ને જૂઠો
માયાવી, ચાડિયો, શઠ,
માસ ને મદિરા મસ્ત
તે તેમા મોજ માણતો ५

फायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु ।
दुहओ मल संचिणइ, सिसुणागु व्व मट्टियं ॥ ६ ॥

જે રક્ત ધન, રામામા
મત્ત છે કર્મ વાણીથી,
અણુસિયું દ્વિધા માટી
ચયે તે તેમ પાપને ૬

तओ पुट्ठो आयकेण, गिलाणो परितप्पइ ।
पमीओ परलोगस्स, कम्माणुप्पेहि अप्पणो ॥ ७ ॥

બને છે ભોગથી રોગી
ત્યારે કલ્પાત તે કરે,
દેખી ફળ સ્વકર્મોના
બીએ છે પરલોકથી ૭

(જે જીવાત્મા ઉત્તમ એવા નરદેહને પામી આત્મસત્ત્વ બુદ્ધિ અને સાધનોનો દુરુપયોગ કરે છે તેના દુર્ગુણો અને પરિણામનું આ વર્ણન છે)

જે માનવ હિંસક જૂઠો, માયાવી, ચાડિયો, શઠ અને મૂર્ખ બની રામા અને ધનમા રક્ત રહે છે અને તેમાજ આનદ છે એમ મોહથી માની બેસે છે તે કાયાથી અને વચનથી મદોન્મત થયેલો જીવાત્મા અણુસિયું માટીને જેમ બે પ્રકારે ભેગી કરે છે તેમ બે પ્રકારે કર્મરૂપ મળને એકઠો કરે છે

ત્યારબાદ પરિણામે જ્યારે રોગથી પીડાય છે ત્યારે તે ખૂબ કલ્પાત કરે છે અને પોતાના કરેલા દુષ્કર્મોના ફળોને સભારીને હવે પરલોકથી પણ અધિક બીવા માડે છે

ઉ૦ ૫ ૯, ૧૦, ૧૧

तेणे जहा सधिमुहे गहीए, सकम्मुणा किच्चइ पावकारी ।
एव पया पेच्च इह च लोए, कडाण कम्माण न मुक्ख अत्थि ॥८॥

ઝલાયો ચોર ચોરતા
પામે દુખ સ્વકર્મથી,
તેમ કર્મ તણી મુક્તિ
ન થાયે ભોગવ્યા વિના. ૮

ચોરી કરતા પકડાયેલો પાપકર્મ કરનાર ચોર જેમ પોતાના કૃત્યથી પીડાય છે તેમ જીવો અહીં અને પરલોકમા આવી રીતે પોતાના કર્મ વડે જ પીડા પામે છે કારણ કે કરાયેલા કર્મોની ભોગવ્યા વિના મુક્તિ નથી

ઉ० ૪ ૩

न तस्स दुक्ख विभयन्ति नाइओ, न मित्तवग्गा न सुया न बधवा ।
एक्को सय पच्चणुहोइ दुक्खं, कत्तारमेव अणुजाइ कम्म ॥ ९ ॥

સુત, જ્ઞાતિ, સખા, બધુ
કર્મભાગી બને નહિ,
એકાકી જીવ ભોક્તા છે,
કર્તાને કર્મ ઓળખે ૯

કર્મના પરિણામે ઉત્પન્ન થયેલા દુખમા જ્ઞાતિજનો સ્નેહિવર્ગ, પુત્રો કે બન્ધુઓ કોઇ ભાગ પડાવતા નથી કર્મ કરનાર જીવને સ્વય તેનુ દુખ ભોગવવુ પડે છે કારણ કે કર્મ તો તેના કરનારનેજ અનુસરે છે

ઉ० १३ ^ २३

सत्थगहण विसभक्खण च, जलण च जलपवेसो य ।
अणायारभण्डसेवी, जम्ममरणाणि बधन्ति ॥ ४–५

ઝેર ખાઇ મરે કોઈ
મરે કો જળમા ડુબી,
શસ્ત્રનો ઝાટકો ખાઇ
મરે કો અગ્નિમા બળી. ૪

અનાચારી દુરાચારી
અકાળ મૃત્યુ જે કરે,
તે ફરે જન્મના ફેરા
તોયે પાર ન પામતો. ૫

કેટલાક મૂઢ લોકો પોતાનાજ પાપોથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખથી કંટાળી ઝેર ખાઈને, કેટલાક પાણીમા ડુબીને, કેટલાક પર્વતેથી પડીને કોઇ અગ્નિમા બળીને અને કોઇ અનાચાર કે દુરાચાર સેવીને એવી રીતે જેઓ અકાળ મૃત્યુમા મરે છે તે આ સસારમા જન્મમરણના ખૂબ ફેરા ફર્યા કરે છે છતા સસારનો અંત પામી શકતા નથી

નોધ —અકાળ મરણથી જીવાત્મા છૂટવાને બદલે બમણો બધાય છે

सरीरमाहु नावत्ति, जीवो वुच्चइ नाविओ ।
संसारो अण्णवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ २ ॥

શરીર એક છે નૌકા
તેનો છે જીવ નાવિક;
સમુદ્રરૂપ સંસાર
જે તરે તે મહાજન. ૨

શરીર એક નૌકા છે આ સંસાર તે સમુદ્ર છે અને જીવ એ નાવિક છે તે સંસારસમુદ્રને શરીરદ્વારા જે તરી જાય તેજ મહાજન છે

ઉ૦ ૨૩ ૭૩

जावंतऽविज्जापुरिसा, सव्वे ते दुक्खसंभवा ।
लुप्पंति बहुसो मूढा, संसारम्मि अणंतए ॥ ३ ॥

અજ્ઞાની જેટલા લોકો
તે સર્વે દુઃખપાત્ર છે;
મૂઢો અનંત સંસારે
જન્મ મૃત્યુ વિષે ભમે. ૩

જેટલા અજ્ઞાની પુરુષો છે તે બધા બેભાન દુઃખના ઘેરા છે (દુઃખી છે). તે મૂઢ પુરુષો અનંત એવા સંસારને વિષે બહુધા નષ્ટ થાય છે (જન્મ મરણનાં દુઃખ પામે છે)

ઉ૦ ૬ ૧

सत्थगहण विसभक्खण च, जलण च जलपवेसो य ।
अणायारभण्डसेवी, जम्ममरणाणि बधन्ति ॥ ४—५

ઝેર ખાઇ મરે કોઈ
મરે કો જળમા ડુબી,
શસ્ત્રનો ઝાટકો ખાઈ
મરે કો અગ્નિમા બળી. ૪

અનાચારી દુરાચારી
અકાળ મૃત્યુ જે કરે,
તે ફરે જન્મના ફેરા
તો યે પાર ન પામતો. ૫

કેટલાક મૂઢ લોકો પોતાનાજ પાપોથી ઉત્પન્ન થયેલા દુ ખથી કંટાળી ઝેર ખાઈને, કેટલાક પાણીમા ડુબીને, કેટલાક પર્વતેથી પડીને કોઇ અગ્નિમા બળીને અને કોઇ અનાચાર કે દુરાચાર સેવીને એવી રીતે જેઓ અકાળ મૃત્યુમા મરે છે તે આ સસારમા જન્મમરણના ખૂબ ફેરા ફર્યા કરે છે છતા સસારનો અંત પામી શકતા નથી

નોધ —અકાળ મરણથી છુટવાને બદલે બમણો બધાય છે

વેરી વર્ગ

૧૧

रागो य दोसो वि य कम्मबीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं, दुक्खं च जाईमरणं वयन्ति ॥ १ ॥

રાગ ને દ્વેષ કર્મોના
બીજ છે કર્મ મોહનું;
જન્મ મૃત્યુ રૂપી દુઃખ
તેનું એ મૂળ કર્મ છે ૧

રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને કર્મના બીજરૂપ છે. કર્મ એ મોહથી ઉત્પન્ન થાય છે અને કર્મ જ જન્મ મરણનું મૂળ છે. જન્મમરણ એ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનો હેતુ છે (એટલે કે બધા દુઃખનું મૂળ રાગ અને દ્વેષ જ છે). એમ જ્ઞાની પુરુષો કહે છે

ઉ૦ ૩૨ : ૭

रागदोसे य दो पावे, पावकम्मपवत्तणे ।
जे भिक्खू रुभइ निच्च, से न अच्छइ मण्डले ॥ २ ॥

રાગ ને દ્વેષ બે પાપી
પાપકર્મ પ્રવર્તકો,
તે સદા ભિક્ષુ રુંધે જે
ન ભમે ભવચક્રમાં ૨

પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર એવા બે પાપો રાગ અને દ્વેષ છે જે ભિક્ષુ તે બન્નેને રોકે છે તે આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો નથી

ઉ૦ ૩૧ ૩

जहा य अण्डप्पभवा बलागा, अण्ड बलागप्पभवं जहा य ।
एमेव मोहाययणं खु तण्हा, मोहं च तण्हाययणं वयंति ॥३॥

ખગને પ્રસવે ઈંડુ
ઈંડાને પ્રસવે ખગ,
તેમ મોહ થકી તૃષ્ણા
તૃષ્ણાથી મોહ જન્મતો ૩

જેમ ઈંડામાથી પક્ષી અને પક્ષીમાથી ઈંડુ એમ પરસ્પર કાર્યકારણ ભાવ છે, તેજ પ્રમાણે મોહમાથી તૃષ્ણા અને તૃષ્ણામાથી મોહ એમ પરસ્પર જન્યજનક ભાવ મહાપુરુષોએ કહ્યો છે

ઉ૦ ૩૨ ૬

कोहं माणं च मायं च, लोभं च पाववड्ढणं ।
वमे चत्तारि दोसे उ, इच्छंतो हियमप्पणो ॥ ४ ॥

ક્રોધ, માન તથા માયા
લોભ છે પાપવર્ધક,
વમે તે ચાર દોષોને
આત્મ કલ્યાણ ઇચ્છુક ૪

આત્મહિતનો ઇચ્છુક સાધક પાપની વૃદ્ધિ કરનારા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારના દોષોને સદા વમી દે.

દશ૦ ૮ : ૩૭

कोहो पीइं पणासेइ, माणो विणयनासणो ।
माया मित्ताणि नासेइ, लोभो सव्वविणासणो ॥ ५ ॥

હેત પ્રીત હણે ક્રોધ
માન વિનયને હણે;
મિત્રતાને હણે માયા
લોભ તો સર્વને હણે. ૫

ક્રોધ એ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રતાનો નાશ કરે છે અને લોભ તો સર્વ ગુણોનો નાશક છે.

દશ૦ ૮ : ૩૮

कसाया अग्गिणो वुत्ता, सुयसीलतवो जल ।
सुयधाराभिहया सन्ता, भिन्ना हु न डहन्ति मे ॥ ६ ॥

શ્રુત શીલ તપશ્ચર્યા
રૂપી પાણીની ધારથી,
અગ્નિ તુલ્ય કષાયો જે
ઠરીને ન દઝાડતા ૬

તેવા કષાયો એજ અગ્નિ છે કે જે શરીર, મન અને આત્માને સતત બાળી રહ્યા છે પણ તે પર જો જ્ઞાન, આચાર અને તપશ્ચર્યારૂપી જળની ધારાઓ છાટવામા આવે તો તે ક્રમપૂર્વક ઠરી જવા માડે છે, અને પછીથી બાળતા નથી

ઉ૦ ૨૩ ૫૩

नाणस्स सव्वस्स पगासणाए, अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए ।
रागस्स दोसस्स य संखएण, एगन्तसोक्ख समुवेइ मोक्ख ॥७॥

પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રકાશતા
અજ્ઞાન મોહ વર્જતા,
રાગદ્વેષ જતા પામે
એકાત સુખ મુક્તિનું ૭

અજ્ઞાન અને મોહના ત્યાગથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે અને સપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશની પહેલા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થઇ જવાથી એકાત સુખ કારી એવું મોક્ષપદ શીઘ્ર પામી શકાય છે

નોંધ —કષાયો ઉપર વિજય મેળવવો એજ સાધકનું કામ છે જેટયો કષાય પર વિજય તેટલીજ સાધકની કિંમત

ઉ૦ ૩૨ ૨

પાપશ્રમણ વર્ગ

૧૨

जे कइ पव्वइए, निद्दासीले पगामसो ।
भोच्चा पिच्चा सुहं सुवइ, पावसमणित्ति वुच्चइ ॥ १ ॥

જે કોઇ થઇને સાધુ
નિદ્રાશીલ રહે બહુ,
ખાઇ પીને સુખે પોઢે
પાપ સાધુ ગણાય તે ૧

જે સાધક ત્યાગી થઈને ઊંઘવાનો સ્વભાવ ઘણો રાખે અને ખાઇ પીને પોઢવામાંજ જેની દિનચર્યા પૂર્ણ થતી હોય તે શ્રમણ, શ્રમણ નહિ પણ પાપીશ્રમણ કહેવાય છે

ઉ૦ ૧૭ ૩

दुद्धदहीविगईओ, आहारेइ अभिक्खण ।
अरए य तवोकम्मे, पावसमणित्ति वुच्चइ ॥ २ ॥

દહીં દૂધ તથા બીજા
રસીલા ભોજનો ભજે,
તપમા પ્રીતિ ના ધારે
પાપ સાધુ ગણાય તે ૨

જે દૂધ, દહીં કે તેવા રસવાળા પદાર્થોને વારવાર ખાધા કરે છે પણ તપશ્ચર્યા અને સયમ તરફ લેશમાત્ર પ્રીતિ ધરાવતો નથી તે પણ પાપી શ્રમણ કહેવાય છે

ઉ૦ ૧૭ ૧૫

आयरियउवज्झाएहिं, सुय विणय च गाहिए ।
ते चेव खिंसइ बाले, पावसमणित्ति वुच्चइ ॥ ३ ॥

આચાર્યોધ્યાપકો જેણે
વિનય જ્ઞાન શીખવ્યા,
તેમની જે કરે નિંદા
પાપ સાધુ ગણાય તે ૩

વિનયમાર્ગે ધર્મની અને જ્ઞાનની જે ગુરુદ્વારા પ્રાપ્તિ થઈ છે તેવા ગુરુને સ્વાર્થ સર્યા પછી નિંદે કે તિરસ્કાર કરે તે પણ પાપી શ્રમણ કહેવાય છે

ઉ૦ ૧૭ ૪

जे लक्खणं च सुविण, अङ्गविज्ज च जे पउपति
न हु ते समणा वुच्चति, एवं आयरिएहिअक्खाय ॥ ४ ॥

સ્વપ્નજ્ઞાન તથા જ્યોતિષ્
અંગવિદ્યા પ્રયોગથી,
આજીવિકા ચલાવે જે
તે સાધુ સાધુ ના કદી ૪

જેઓ જ્યોતિષ્ સ્વપ્નશાસ્ત્ર અને અંગવિદ્યાનો આજીવિકા ચલાવવા માટે ઉપયોગ કરે છે તે સાધુઓ કહેવાતા નથી એમ આચાર્યોએ ફરમાવ્યું છે

ઉ० ८ १३

बहुमाई पमुहरे, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे ।
असविभागी अवियत्ते, पावसमणित्ति वुचइ ॥ ५ ॥

માયાવી, બહુ વાચાલ
લુબ્ધ, માની, અસયમી,
સ્વાર્થી અસ્નેહનું પાત્ર
પાપ સાધુ ગણાય તે. ૫

જે ઘણુ કપટ કર્યા કરે, જૂઠું બોલે, અહંકારી હોય, લોભી કે અજિતેન્દ્રિય હોય તેમજ અવિશ્વાસુ અને સ્વાર્થી હોય તે પણ પાપી શ્રમણ કહેવાય છે

ઉ० १७ ११

विवाद 'च उदीरेइ, अहम्मे अत्तपन्नहा ।
वुग्गहे कलहे रत्ते, पावसमणित्ति वुच्चइ ॥ ६ ॥

વિવાદને ઉઠેરે છે
અધર્મી આત્મવંચક,
યુદ્ધ ને કલેશમા રક્ત
પાપ સાધુ ગણાય તે ૬

જે અધર્મી (દુરાચારી) અને આત્મવંચક બની વિવાદને ઉત્પન્ન કરે છે તેમજ લડાઇ અને કલહમા સદા રક્ત રહે છે તે પાપી શ્રમણ કહેવાય છે

ઉ૦ ૧૭ ૧૨

जो पव्वइत्ताण महव्वयाइ, सम्म च नो फासयइ पमाया ।
अनिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिन्नइ बधण से ॥७॥

મહાવ્રતો ગ્રહી સાધુ
પાળે નહિ પ્રમાદથી;
અનિગ્રહી રસાસક્ત
તેના બંધન ના ત્રુટે ૭

જે સાધુ પાચ મહાવ્રતોને ગ્રહણ કરી પછી અસાવધાનતાથી તે બરાબર પાળી શકતો નથી અને પોતાના આત્માનો અનિગ્રહ (અસયમ) કરી રસાદિ સ્વાદોમા લુબ્ધ થાય છે તેવો ભિક્ષુ રાગ અને દ્વેષરૂપ સસારના બંધનને મૂળથી છેદી શકતો નથી

ઉ૦ ૨૦ ૩૯

चीराजिण नगिणिण, जडी सघाडिमुण्डिण ।
एयाणि वि न तायन्ति, दुस्सील परियागय ॥ ८ ॥

જટા, મુંડન, નગ્નત્વ
ચર્મ વલ્કલ છો સર્વે
બાહ્ય વેશ બચાવે ના
દુઃશીલ સાધુને કદી ૮

જટા, મુંડન નગ્નભાવ, ચર્મ અને વલ્કલ વગેરે ચિહ્નોજમાત્ર દુરાચારવાળા વેશધારીને પાપથી બચાવવા સારૂ શરણભૂત થઇ શકતા નથી.
ઉ० ૫ ૨૧

जया ओहाविओ होइ, इदो वा पडिओ छम ।
सव्वधम्मपरिभ्भट्ठो, स पच्छा परितप्पइ ॥ ९ ॥

જ્યારે આસક્તિથી સાધુ
ઇદ્રની જેમ પૃથ્વીમા,
સર્વ ધર્મ થકી ભ્રષ્ટ
થતા પસ્તાય છે પછી ૯

જ્યારે કોઇ સાધુ ત્યાગાશ્રમને છોડીને ફરીથી ગૃહસ્થજીવનમા આવે છે ત્યારે તે ત્યાગધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ એ બન્ને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ પૃથ્વી પર પડેલા દેવેન્દ્રની માફક ખુબ પશ્ચાતાપ કરે છે

દશ० ચૂ० ૧ ૨

जया य चयइ धम्म, अणज्जो भोगकारणा ।
से तत्थ मुच्छिए बाले, आयइ नावबुज्झइ ॥ १० ॥

અનાર્ય ભિક્ષુ કો જ્યારે
ભોગાર્થે ધર્મને ત્યજે,
ત્યારે તે બાલવત્ મૂર્ખ
ન જાણતો ભવિષ્યને ૧૦

અથવા જ્યારે કોઇ અનાર્ય ભિક્ષુ, ભોગની વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટે પોતાના ચિરસંચિત સયમ ધર્મને તજી દે છે ત્યારે ભોગમા આસક્ત થયેલો તે અજ્ઞાની ભવિષ્યકાળનો લેશમાત્ર વિચાર કરી શકતો નથી

દશ૦ ચૂ૦ ૧ ૧

पुत्तदारपरिकिण्णो, मोहसताणसतओ ।
पकोसन्नो जहा नागो, स पच्छा परितप्पइ ॥ ११ ॥

ઘેરાઈ પુત્ર દારાથી
ફસે જે મોહજાળમા,
પકમા નાગની પેઠે
પુન પસ્તાય છે પછી. ૧૧

પણ ત્યાગાશ્રમને છોડી ગૃહસ્થજીવનમા ગયેલો તે ભિક્ષુ જ્યારે સ્ત્રી, પુત્ર અને કચ્ચા બચ્ચાના પરિવારથી વિંટાઈને મોહનીય કર્મની પરપરાથી તેમાજ ગુથાઈ જાય છે ત્યારે તે કાદવમા ખુચેલા હાથીની માફક न नीर नो तीर ન પાણી કે ન કાંઠો એમ બન્ને સ્થિતિની વચ્ચે રહી, ખેદ કર્યા કરે છે

દશ૦ ચૂ૦ ૧ ૮

જાતિ વર્ગ

૧૩

कम्मुणा बम्भणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिओ ।
वइसो कम्मुणा होइ, सुद्दो हवइ कम्मुणा ॥ १ ॥

બ્રાહ્મણ કર્મથી થાયે
થાયે ક્ષત્રિય કર્મથી,
વૈશ્ય કર્મ થકી થાયે
થાયે શૂદ્ર સ્વકર્મથી ૧

सक्खं खु दीसइ तवोविसेसो, न दीसइ जाइविसेसु कोवि ।
सोवागपुत्त हरिएससाहु, जस्सेरिसा इड्ढि महाणुभागा ॥२॥

પ્રભાવ તપનો સાચો
જાતિની ન વિશેષતા,
ચંડાલ જાતિમા જન્મી
હરિકેષ થયા ઋષિ. ૨

ખરેખર દિવ્યતપનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે જાતિની કશીએ વિશેષતા કે મહત્તા નથી કારણ કે હરિકેષ જેવા મહાન પ્રભાવવાળા અને તપસ્વી ઋષિ ચંડાળકુળમાંજ ઉત્પન્ન થયા હતા.

ઉ० १२ ३७.

जहा पोमं जले जायं, नोवलिप्पइ वारिणा ।
एवं अलित्तं कामेहिं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ ३ ॥

જેમ પાણી વિષે જન્મી
પદ્મ લેપાય ના જલે,
તેમ અલિપ્ત કામોથી
રે' તેને ગણું બ્રાહ્મણ ૩

જેમ કમળ પાણીમા ઉત્પન્ન થવા છતા પાણીથી લેપાતું નથી. તેમ સંસારમા રહેવા છતાં કામભોગોથી જે અલિપ્ત થાય તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ

ઉ० २५ २७

જાતિ વર્ગ

૧૩

कम्मुणा बम्भणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिओ ।
वइसो कम्मुणा होइ, सुद्दो हवइ कम्मुणा ॥ १ ॥

બ્રાહ્મણ કર્મથી થાયે
થાયે ક્ષત્રિય કર્મથી,
વૈશ્ય કર્મ થકી થાયે
થાયે શૂદ્ર સ્વકર્મથી ૧

વાસ્તવિક રીતે વર્ણવ્યવસ્થા જન્મગત નથી પણ કર્મગત છે કર્મથીજ બ્રાહ્મણ થવાય છે, કર્મથીજ ક્ષત્રિય થવાય છે કર્મથીજ વૈશ્ય અને કર્મથીજ શૂદ્ર થવાય છે

ઉ૦ ૨૫ ૩૩

सक्खं खु दीसइ तवोविसेसो, न दीसइ जाइविसेसु कोवि ।
सोवागपुत्त हरिएससाहु, जस्सेरिसा इड्ढि महाणुभागा ॥२॥

પ્રભાવ તપનો સાચો
જાતિની ન વિશેષતા,
ચંડાલ જાતિમાં જન્મી
હરિકેષ થયા ઋષિ ૨

ખરેખર દિવ્યતપનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે જાતિની કશીએ વિશેષતા કે મહત્તા નથી કારણ કે હરિકેષ જેવા મહાન પ્રભાવશાળી અને તપસ્વી ઋષિ ચંડાળકુળમાંજ ઉત્પન્ન થયા હતા

ઉ० ૧૨ ૩૭

जहा पोमं जले जायं, नोवलिप्पइ वारिणा ।
एवं अलित्तं कामेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥ ३ ॥

જેમ પાણી વિષે જન્મી
પદ્મ લેપાય ના જલે,
તેમ અલિપ્ત કામોથી
રે' તેને ગણું બ્રાહ્મણ ૩

જેમ કમળ પાણીમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પાણીથી લેપાતું નથી. તેમ સંસારમાં રહેવા છતાં કામભોગોથી જે અલિપ્ત થાય તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ

ઉ० ૨૫: ૨૭

जायरूवं जहामट्ठं, निद्धंतमलपावगं ।
रागद्दोसभयाईयं, तं वयं बूम माहणं ॥ ४ ॥

સુવર્ણ નિર્મળ થાયે
જેમ અગ્નિ વિષે તપી;
રાગદ્વેષ તજી તેમ
શુદ્ધ થાય સુબ્રાહ્મણ ૪

સુવર્ણ અગ્નિથી મેલરહિત થઇ શુદ્ધ થાય છે તેમ જે મળ અને પાપકર્મથી રહિત થઇ શુદ્ધ થાય છે તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ
ઉ० २५ २१

जहित्ता पुव्वसंजोगं, नाइसंगे य बंधवे ।
जो न सज्जइ भोगेसु, तं वयं बूम माहणं ॥ ५ ॥

જ્ઞાતિ ને બંધુઓ કેરા
પૂર્વ સબંધને ત્યજી,
ન ભોગોમાં ફરી ચોંટે
તેને બ્રાહ્મણ હું વદું ૫

જે પૂર્વ સબંધ (માતા પિતા ભાઈ વગેરેના સંયોગ), જ્ઞાતિજનોના સંગ અને સ્વજન તથા બંધુવર્ગની આસક્તિ છોડીને પાછળથી તેના રાગમાં કે ભોગોમાં આસક્ત ન થાય તેવા ત્યાગીને જ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.
ઉ० २५ २९

कोहो य माणो य वहो य जेसिं, मोस अदत्त च परिग्गहं च ।
ते माहणा जाइविज्जाविहूणा, ताइ तु खेत्ताइ सुपावयाइ ॥ ६ ॥

ક્રોધ, માન, મૃષા, હિંસા
અદત્ત ને પરિગ્રહ,
ધરે તે બ્રાહ્મણો શાના?
જાતિ ને જ્ઞાન હો ભલે ૬

ક્રોધ, માન, હિંસા, અસત્ય, અદત્ત અને પરિગ્રહ વગેરે દોષો જેનામાં છે તે વિદ્વાન કે જન્મથી બ્રાહ્મણ હોય તોયે શું? પરંતુ તે કંઈ આદર્શ બ્રાહ્મણો કહી શકાય નહિ

ઉ૦ ૧૨ ૧૪

न वि मुण्डिएण समणो, न ओंकारेण बम्भणो ।
न मुणी रण्णवासेण, कुसचीरेण न तावसो ॥ ७ ॥

ન સાધુ કેશ ચૂંટયેથી
ન ૐ ઉચ્ચારથી દ્વિજ,
ન મુનિ વનવાસેથી
વલ્કલોથી ન તાપસ ૭

समयाए समणो होइ, बम्भचेरेण बम्भणो ।
नाणेण य मुणी होइ, तवेण होइ तावसो ॥ ८ ॥

સમતાથી બને સાધુ
બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચર્યથી,
તપસ્વી તપથી થાયે
જ્ઞાનથી મુનિપુંગવ. ૮

મસ્તક મુંડન કરવાથી સાધુ થવાતું નથી, ૐકાર ઉચ્ચારણથી બ્રાહ્મણ થવાતું નથી, તેમ અરણ્યવાસથી મુનિ કે વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરવાથી તાપસ પણ થવાતું નથી

પરંતુ સમભાવથી સાધુ થવાય છે બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી બ્રાહ્મણ થવાય છે અને જ્ઞાન હોય તે મુનિ અને તપસ્વી હોય તેજ તાપસ કહેવાય છે ઉ॰ ૨૫. ૩૧ ૩૨

શિક્ષા વર્ગ

૧

जस्सत्थि मच्चुणा सक्ख, जस्स वऽत्थि पलायण ।
जो जाणे न मरिस्सामि, सो हु कंख सुए सिया ॥ १ ॥

જેને છે મૃત્યુથી મૈત્રી
જે જાણે મરવું નથી,
મૃત્યુથી જે છુટી ભાગે
તે સૂએ સુખથી ભલે ૧

જેને મૃત્યુ સાથે મિત્રતા હોય, જે મૃત્યુથી છુટી શકતો હોય અથવા જે જાણતો હોય કે હુ મરીશ નહિ, તેજ ખરેખર આવતી કાલપર વિશ્વાસ રાખી સુખેથી સૂઇ શકે

ઉ० ૧૪ ૨૭

इम च मे अत्थि इम च नत्थि, इम च मे किच्चमिम अकिच्च ।
त एवमेव लाउप्पमाण, हरा हरतित्ति कह पमाओ ॥ २ ॥

આ મારુ આ નથી મારુ
આ કર્યું મેં, ન આ કર્યું,
જલ્પતા એમ જીવોને
હરે કાળ પ્રમાદ શો ! ૨

આ સુવર્ણ ઘરબાર વગેરે મારૂ છે અને આ મારૂ નથી આ મે (વ્યાપારાદિ) કર્યું અને આ નથી કર્યું આ પ્રમાણે બડબડતા પ્રાણીને કાળ જોતજોતામા કાળ દઇને હરી લે છે માટે શા સારૂ પ્રમાદ કરવો ?

ઉ० १४ १५

जरा जाव न पीडेइ, वाही जाव न वड्ढइ ।
जाविंदिआ न हायति, ताव धम्म समायरे ॥ ३ ॥

જરા જ્યા સુધી ના પીડે
જ્યા સુધી વ્યાધિ ના વધે,
થઈ ઇંદ્રિય હાનિ ના
ત્યા સુધી ધર્મ આચરો ૩

માટે જ્યા સુધી ઘડપણ આવ્યુ નથી જ્યા સુધી રોગનો ઉપદ્રવ થયો નથી, જ્યા સુધી બધી ઇંદ્રિયો તથા અંગ ક્ષીણ થયા નથી ત્યા સુધી અવશ્ય ધર્મને આચરવો જોઈએ

દશ० ८ ३६

सबुज्झह किं न बुज्झह, संबोही खलु पेच्च दुल्लहा ।
णो हु उवणमति राइओ नो सुलभं पुणरवि जीविय ॥ ४ ॥

જાગો જાગો, ન જાગ્યા તો
પછી સદ્બોધ દુર્લભ
વીત્યો કાળ નહીં આવે
પુન નૃદેહ દુર્લભ ૪

હે લોકો ! બોધ પામો જાગૃત થાઓ શા માટે જાગતા નથી ? આવો સદ્બોધ બીજા જન્મમાં પછી ખરેખર દુર્લભ છે જે સમય પસાર થાય છે તે પાછો ફરીને આવતો નથી અને આવું દુષ્પ્રાપ્ય મનુષ્યજીવન પણ પછી સુલભ નથી

સૂય૦ ૨ ઉ૦ ૧ ૧

लद्धूण वि माणुसत्तणं, आरिअत्तं पुणरवि दुल्लहं ।
बहवे दसुया मिलक्खुया, समयं गोयम मा पमायए ॥ ५ ॥

માનવી દેહની પ્રાપ્તિ
દુર્લભ આર્યતા વળી,
ઘણા મ્લેચ્છો ભમે મૂઢ
માટે પ્રમાદ ના કરો ૫

મનુષ્યભવ પામીને પણ ઘણા જીવો ચોર અને મ્લેચ્છ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આર્યત્વ (આર્યભૂમિનું વાતાવરણ) પામવો તે પણ દુર્લભ છે માટે સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કરો

ઉ૦ ૧૦ ૧૬

जा जा वच्चइ रयणी, न सा पडिनियत्तइ ।
अहम्म कुणमाणस्स, अफला जन्ति राइओ ॥ ६ ॥

વહી જે જાય છે રાત્રિ
તે પાછી ફરતી નથી,
અધર્મ કરનારાની
જાયે નિષ્ફળ રાત્રિઓ ६

જે જે રાત્રિદિવસ જાય છે તે પાછા ફરતા નથી આવા ટૂંક કાળના જીવનમાં પણ અધર્મ કરનારનો સમય નિષ્ફળ ચાલ્યો જાય છે

ઉ० १४ २४

कुसग्गे जह ओसबिंदुए, थोवं चिट्ठइ लम्बमाणए ।
एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम मा पमायए ॥ ७ ॥

કુશાગ્રે ઓસનું બિંદુ
સ્વલ્પ કાળ ટકી રહે,
જીવન તેવું મનુષ્યોનું
ક્ષણે પ્રમાદ ના કરો ७

દાભડાના અગ્ર ભાગ પર અવલંબીને રહેતું ઝાકળનું બિંદુ જેમ થોડી વાર જ રહી શકે છે તેજ પ્રકારે મનુષ્યોના જીવનનું સમજી સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કરો

ઉ० १० २

सुवण्णरूवस्स उ पव्वया भवे सिया हु आगाससमा अणन्तया ।
नरस्स लुध्धस्स न तेहि किंची इच्छा हु आगाससमा अणन्तया ॥८॥

ઢગ સુવર્ણ રૂપાના
હો કૈલાસ સમા ભલે,
ન છીપે લુબ્ધની તૃષ્ણા
નભ જેવી અનત જે ૮

કૈલાસ પર્વત જેવડા, સોના અને રૂપાના અસખ્ય પર્વતો કદાચ આપવામા આવે તો પણ એક લોભીને માટે તે પૂરતા નથી કારણ કે તૃષ્ણા ખરેખર આકાશ જેવી અનત છે, તૃષ્ણાનો પાર પમાતો જ નથી એક પુરાઈ ન પુરાઈ ત્યા બીજી અનેક જાગે છે

ઉ૦ ૯ ૪૮

मणो साहसिओ भीमो, दुट्ठस्सो परिधावइ ।
त सम्म तु निगिण्हामि, धम्मसिक्खाइ कन्थग ॥ ९ ॥

સાહસિક અને ભીમ
દુષ્ટ ઘોડા સમું મન,
દોડે તે વશ્ય થાયે છે
ધર્મ શિક્ષા લગામથી ૯

મન એ સાહસિક, ભયકર અને દુષ્ટ ઘોડા જેવુ છે તે સસારના વિવિધ વિષયો તરફ આમતેમ દોડી રહ્યુ છે પરતુ તેવુ ચચલ મન પણ ધર્મશિક્ષારૂપી લગામ વડે (જાતિમાન ઘોડાની માફક) અવશ્ય વશ થઈ શકે છે

सव्वं विलवियं गीयं, सव्वं नट्टं विडम्बियं ।
सव्वे आभरणा भारा, सव्वे कामा दुहावहा ॥ १० ॥

સર્વે ગીતો વિલાપો છે
સર્વે નૃત્યો વિટંબના,
સર્વે આભૂષણો બોજો
કામના સૌ દુઃખાવહ   ૧૦

બધા સંગીત તે એક પ્રકારના વિલાપ સરખા છે સર્વ પ્રકારના નૃત્ય કે નાટક એ વિટંબના રૂપ છે બધા અલંકારો તો બોજારૂપ છે અને બધા કામભોગો એકાંત દુઃખને જ આપનારા છે

ઉ૦ ૧૩ ૧૬

નોંધ —વૈરાગ્ય ભાવનાવાળા સાધકની ભાવના ઉપરના શ્લોકમાં વ્યક્ત કરી છે આત્માના આનંદ આગળ તેને અન્ય પદાર્થો ભોગવવા છતાં તુચ્છ જેવા લાગે છે

अधुवं जीवियं नच्चा, सिद्धिमग्गं वियाणिया ।
विणियट्टिज्ज भोगेसु, आउं परिमियमप्पणो ॥ ११ ॥

જે જાણે ધ્રુવ આત્માને
જાણે અધ્રુવ જીવન,
આયુને અલ્પ માને તે
નિવૃત્ત ભોગથી બને   ૧૧

(વૈરાગ્યવૃત્તિ કેમ જાગે ?)

મનુષ્ય જીવનનું આયુષ્ય બહુ ટૂંકું છે માટે જ પ્રાપ્ત થયેલું જીવિત પણ અનિત્ય છે માત્ર આત્મસંસિદ્ધિ (વિકાસ)નો માર્ગ જ નિત્ય છે અને તેથી નિત્યતાને શોધતો સાધક આમ વિચારીને તુરત જ ભોગથી નિવૃત્ત બને

દશ૦ ૮ ૩૪

जहा किम्पागफलाण, परिणामो न सुन्दरो ।
एव सुत्ताण भोगाण, परिणामो न सुन्दरो ॥ १२ ॥

ફળો કિંપાકના મીઠા
પરિણામે ન સુદર,
ભોગવ્યા ભોગનું તેમ
પરિણામ ન સુદર. ૧૨

વળી તે ચિંતવે કે જેમ કિંપાક ફળ મીઠા લાગે છે પણ તેનું પરિણામ સુંદર નથી તેમ ભોગવેલા ભોગોનું પણ પરિણામ સુંદર નથી

ઉ૦ ૧૯ ૧૭

उवलेवो होइ भोगेसु, अभोगी नोवलिप्पइ ।
भोगी भमइ ससारे, अभोगी विप्पमुच्चइ ॥ १३ ॥

છે કર્મ લેપ ભોગોમા
લેપાયે ન અભોગી કો',
ભોગી ભમે ભવાબ્ધિમા
અભોગી મુક્ત થાય છે ૧૩

કામભોગોથી કર્મબધન થઇ જીવાત્મા મલિન થાય છે પણ ભોગરહિત જીવાત્મા શુદ્ધ થઇ કર્મથી લેપાતો નથી ભોગી સસારમા ભમે છે અને ભોગમુક્ત સસારથી મુક્ત થાય છે સારાશ કે ભોગીને જ બધન છે અભોગીને બધન હોતા નથી

चत्तारि परमगाणि, दुल्लहाणीह जन्तुणो ।
माणुसत्त सुई सद्धा, सजमम्मि य वीरिय ॥ १४ ॥

ચાર શ્રેષ્ઠાગની પ્રાપ્તિ
દુર્લભ જીવને કહી,
મનુષ્યત્વ, શ્રુતિ, શ્રદ્ધા
ચોથી સયમમા ગતિ ૧૪

પ્રાણીમાત્રને આ ચાર ઉત્તમ જીવનવિકાસના વિભાગો પ્રાપ્ત થવા આ સસારમા બહુ દુર્લભ છે (૧) મનુષ્યત્વ (૨) સત્ય શ્રવણ (૩) અડગ વિશ્વાસ (શ્રદ્ધા) અને (૪) સયમની શક્તિ

ઉ૦ ૩ : ૧

जेसिं कुले समुप्पन्ने, जेहिं वास वसे नरे।
ममाई लुप्पइ बाले, अन्नमन्नेहिं मुच्छिओ ॥ १५ ॥

લઇ જે કુળમા જન્મ
વસે જે સ્થાનને વિષે,
મારુ તારુ કરે મૂર્ખ
મમતા તે તણી ધરી ૧૫

પરતુ જે કુળમા અને જે ધર્મમા મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયો હોય છે અને જ્યા નિવાસ કરતો હોય છે ત્યા મમત્વભાવવાળો તે બાળક (મૂર્ખ) આ મારુ આ મારુ એમ માનીને પ્રત્યેક પદાર્થો પર (આસક્તિથી છૂટવાને બદલે) આ અને આ આસક્ત જ થતો રહે છે

સૂય૦ ૧ ઉ૦ ૧ : ૪

वित्त सोयरिया चेव, सव्वमेय न ताणए ।
सम्माए जीविय चेव, कम्मुणा उ तिउट्टइ ॥ १६ ॥

દ્રવ્ય, સહોદરો સર્વે
ત્રાણરૂપ થતા નથી,
તેમ જાણી જનો વર્તે
કર્મથી મુક્ત થાય તે ૧૬

માટે જ મહર્ષિઓ કહે છે કે, ધન, સહોદરો ઈત્યાદિ કોઈપણ વસ્તુ રક્ષરૂપ થતી નથી (જીવન પણ ક્ષણિક છે) તેમ જાણીને આ સસારમા આસકત ન થતા) નિરાસક્ત ભાવે જે કર્મો કરે છે તે ખરેખર કર્મબધનથી મુક્ત થાય છે

સૂય૦ ૧ ઉ૦ ૧ ૮

जहा कागिणिए हेउ, सहस्स हारए नरो ।
अपत्थ अम्वग भोच्चा, राया रज्ज तु हारए ॥१७॥

જેમ કો કોડીને કાજે
સોનામ્હોર ગુમાવતો,
મૂર્ખ રોગી મરે જેમ
અપથ્ય ફળ ખાઈને ૧૭

अणुसट्ठपि बहुविह मिच्छादिट्ठिया, जे नरा अबुद्धिया ।
बद्धनिकाइयकम्मा सुणति, धम्म न पर करेंति ॥ १८ ॥

જે કર્મભારથી મૂઢ
અજ્ઞાની અધ તે જનો,
સત્પુરુષો તણી શિક્ષા
સુણીને આચરે નહિ

દિનકરના ગ્રાહકોને બીજા વર્ષની ભેટ

આદર્શ ગહસ્થાશ્રમ

લેખક મતમાન

માતા, પિતા, ભાઈ, બેન, મગા વહાના સ્નેહી, મિત્રો તથા પતિ પત્ની વચ્ચેના પારસ્પરિક કર્તવ્યોનો સ્પષ્ટ અને ઝીણવટભર્યો સચોટ ખ્યાન આપનારુ આ પુસ્તક ધાર્મિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય એમ ત્રણે દૃષ્ટિઓનો સમન્વય કરી સચોટ રીતીમાં લખાઈને ટૂંક વખતમા બહાર પડે છે

તે મેળવવા માટે આજેજ દિનકરના ગ્રાહક બનો

કારણ કે

આ પુસ્તક ક્રાઉન સોળપેજી સાઇઝના લગભગ ૨૦૦ પાનાનું થશે એટલે આપને દિનકર તો માત્ર મફતજ આવશે

તુરતમા બહાર પડનારા

આચારાંગ સૂત્ર

સમૃદ્ધ નોંધ સાથે ગુજરાતી અનુવાદન

લેખસંગ્રહ

ભિન્ન ભિન્ન વિષયો પરના પ્રગટ થયેલા લેખો

પુસ્તકો મળવાના સ્થળો

મહાવીર કાર્યાલય, સાબરમતી, ગુજરાત
દિનકર મંદિર, સાબરમતી, ગુજરાત
અજરામર જૈન વિદ્યાશાળા: લિંબડી

સાધક સહચરી પ્રત ૩૦૦૦

ના

ખર્ચની વિગત

ક્રાઉન સોળપેજી સાઈઝ ફૉર્મ ૯॥ પૃષ્ઠ ૧૫૨

કાગળ	૧૫૨—૪—૯
છપામણી	૧૧૪—૦—૦
વળામણી	૧૦-૧૧—૦
બધામણી	૧૮૦—૦—૦
પૂઠાના કાગળ તથા છપામણી	૫૦—૦—૦
બ્લોક નંગ ૨	૨૨-૧૧—૦
મૂળ લખાણ તપાસણી	૨૫—૦—૦
પરચુરણ મજુરી	૫—૫—૩
જેકેટ ખર્ચ	૩૦—૦—૦
વ્યવસ્થા તથા પ્રચાર ખર્ચ	૧૧૦—૦—૦
કુલ ખર્ચ	૭૦૦-૦-૦